

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การมีส่วนร่วมในการจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่นของคณะกรรมการสถานศึกษา
ขั้นพื้นฐานในโรงเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาเขต 26 ครั้งนี้ ผู้วิจัย
ได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

1. ความหมายและทฤษฎีที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วม
 - 1.1 ความหมายการบริหารแบบมีส่วนร่วม
 - 1.2 ขั้นตอนกระบวนการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน
 - 1.3 เทคนิคการบริหารแบบมีส่วนร่วม
 - 1.4 ประโยชน์ของการบริหารแบบมีส่วนร่วม
2. ภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 2.1 ความหมายของภูมิปัญญาและภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 2.2 ลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 2.3 ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 2.4 ขั้นตอนการนำภูมิปัญญามาใช้ในการจัดการเรียนการสอน
 - 2.5 ผู้มีบทบาทในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการเรียนการสอน
 - 2.6 แนวทางการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนการสอน
 - 2.7 ผลที่ได้จากการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาจัดการเรียนการสอน
3. คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน
 - 3.1 ความเป็นมาของคณะกรรมการสถานศึกษา
 - 3.2 ความสำคัญของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน
 - 3.3 กฎกระทรวงและบทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการสถานศึกษา
ขั้นพื้นฐาน
 - 3.4 บทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน
4. ปรับทของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาเขต 26
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
 - 5.1 งานวิจัยในประเทศ
 - 5.2 งานวิจัยต่างประเทศ

ความหมายและทฤษฎีที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

1. ความหมายการบริหารแบบมีส่วนร่วม

การบริหารแบบมีส่วนร่วม เป็นความพยายามที่จะจูงใจให้ผู้ที่มีส่วนปฏิบัติงานใน
องค์กร ได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ร่วมรับผิดชอบและร่วมมือกันพัฒนางานด้วยความเต็มใจ

รงชัย สันติวงษ์ (2543 : 138) ได้ให้ความหมายไว้ว่า การบริหารแบบมีส่วนร่วม คือ การที่ผู้บริหารหรือเจ้าของกิจการใช้วิธีการแบบเปิดโอกาสให้ผู้ปฏิบัติงานได้มีส่วนร่วมในการบริหารงานด้านต่างๆ เช่น การให้มีส่วนร่วมในการวางแผน ช่วยเสนอแนะข้อคิดเห็น เพื่อประกอบการตัดสินใจของผู้บริหาร ตลอดจนการให้โอกาสและอิสระกับกลุ่มที่จะตัดสินใจ ทำงานเองภายใต้เป้าหมาย และนโยบายที่มอบหมายไว้ให้กว้าง

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2545 : 16) ได้กล่าวว่า ลักษณะการมีส่วนร่วมที่พบในปรากฏการณ์จริง จะมีได้หลายลักษณะ ในที่นี้จะแบ่งเป็น 3 ลักษณะ คือ

1. การมีส่วนร่วมแบบสมบูรณ์ เป็นลักษณะการมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมกันของผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย และมีส่วนร่วมทุกขั้นตอน ตั้งแต่การกำหนดความต้องการ ความจำเป็น การตัดสินใจเลือกหนทางวิธีการดำเนินการ การร่วมกันรับผิดชอบดำเนินการ เป็นต้น การมีส่วนร่วมลักษณะนี้ เป็นรูปแบบที่พึงประสงค์ในการดำเนินการ

2. การมีส่วนร่วมแบบบางส่วน เป็นลักษณะการมีส่วนร่วมที่ผู้กำหนดภาพรวมเป็นบุคคลภายนอก ผู้เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมลักษณะแสดงความคิดเห็นในการดำเนินการบางส่วน หรือร่วมกิจกรรมบางลักษณะ หรือบางกิจกรรม เช่น กิจกรรมลักษณะที่รัฐบาลให้นโยบาย ให้กรอบกิจกรรมมาให้ชุมชนเลือก เป็นต้น

สมเดช สีแสง (2547 : 229) ได้สรุปความหมายของการบริหารแบบมีส่วนร่วมไว้ว่า การบริหารแบบมีส่วนร่วม (Participation Management) เป็นการบริหารที่เปิดโอกาสให้พนักงานทุกระดับได้มีส่วนร่วมในการบริหารกิจการ ภายในขอบเขตหน้าที่ของตน ถือว่าเป็นการบริหารที่ดี และเหมาะสมที่สุดกับคุณสมบัติของมนุษย์ในปัจจุบัน การบริหารแบบมีส่วนร่วมนี้เป็นหลักการสำคัญ ของการบริหารแบบใหม่ที่เรียกว่า การบริหารคุณภาพทั่วทั้งองค์การ (Total Quality Control หรือ TQC)

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2550 : 16) ได้ให้ความหมายของการบริหารแบบมีส่วนร่วมว่า การบริหารแบบมีส่วนร่วมเป็นการจูงใจให้ผู้ร่วมปฏิบัติงานในองค์การได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ร่วมรับผิดชอบ และร่วมมือกันในการพัฒนาปฏิบัติด้วยความเต็มใจ

พัชรพร ทวยสงฆ์ (2552 : 2 - 3) ได้ให้ความหมาย ของการบริหารแบบมีส่วนร่วมไว้ว่า การบริหาร ความหมาย คือ กระบวนการวางแผน การจัดองค์การ การสั่งการ และการควบคุมการปฏิบัติการในองค์การ และการใช้ทรัพยากรอื่นๆ ที่ก่อให้เกิดความสำเร็จตามเป้าหมายขององค์กร หรืออีกความหมายหนึ่ง คือ กระบวนการทำงานเพื่อก่อให้เกิดการทำงานที่เป็นผลสำเร็จด้วยการใช้บุคคล และทรัพยากรต่างๆ อย่างมีประสิทธิภาพ และบรรลุซึ่งเป้าหมายของความต้องการ

จำเนียร พลหาญ (2553 : 208) ได้สรุป ความหมาย การบริหารแบบมีส่วนร่วมไว้ว่า การบริหารที่ผู้บริหารเปิดโอกาสให้บุคลากรในองค์การเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องหรือมีส่วนร่วมในกระบวนการบริหารจัดการองค์การ เพื่อให้การดำเนินงานที่มีประสิทธิภาพสูงสุด บรรลุวัตถุประสงค์ตามท้อง้องการตั้งไว้ด้วยการให้ทุกฝ่ายเข้ามามีความรับผิดชอบร่วมกันในการทำงาน

สรุปได้ว่า การบริหารแบบมีส่วนร่วม (Participation Management) หมายถึง การจูงใจ และเปิดโอกาสให้บุคลากรเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการบริหารจัดการองค์การ

ในการร่วมรับรู้ ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติงาน ร่วมประเมินผล ร่วมรับผิดชอบ
เพื่อการพัฒนางานให้มีคุณภาพสูงขึ้น

2. ขั้นตอนกระบวนการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน

ทั้งนี้ ได้มีการอธิบายเกี่ยวกับขั้นตอนของกระบวนการมีส่วนร่วมของ

คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน

สุชาติ จักรพิสุทธิ์ (2548 : 22) กล่าวถึงหลักการและกระบวนการของการมีส่วนร่วม ได้มีขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. การระดมความคิด คือ การคิดค้นและวิเคราะห์ปัญหาร่วมกัน ในลักษณะของการร่วมคิด มีใจจากฝ่ายหนึ่งฝ่ายเดียว บนพื้นฐานความศรัทธาว่าทุกคนที่เข้ามามีส่วนร่วมนั้นมีศักยภาพ
2. การวางแผน คือ นำสิ่งที่ร่วมกันคิดมากำหนดเป็นแผนปฏิบัติการร่วมกัน ด้วยการระดมทรัพยากรจากทุกฝ่าย (คน สิ่งของ งบประมาณ เวลา ฯลฯ)
3. การลงมือทำ คือการนำแผนงานที่ได้ ไปร่วมกันทำหรือแบ่งงานกันรับผิดชอบเพื่อให้เป็นไปตามแผนและเป้าหมายที่วางไว้
4. การติดตามและประเมินผล คือ ร่วมกันติดตามผลงานที่ทำ และแก้ไข ปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างการทำงาน ร่วมกันคิดพัฒนาปรับปรุงให้งานดีขึ้น
5. การรับประโยชน์ร่วมกัน มีทั้งผลประโยชน์ทางรูปธรรมที่ต้องการให้เกิดตามกิจกรรมที่ทำนั้น และผลประโยชน์โดยอ้อม แต่มีความสำคัญมาก คือการร่วมคิด ร่วมทำ และความสัมพันธ์ระหว่างภาคีที่พัฒนาไปสู่การมีส่วนร่วมที่สมานฉันท์ เสมอภาค และเอื้ออาทรกันมากขึ้นเป็นลำดับ

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2550 : 91 - 95) ได้กล่าวถึงขั้นตอนกระบวนการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานไว้ดังนี้

1. การศึกษาข้อมูลพื้นฐานก่อนเริ่มดำเนินการ ขั้นตอนนี้ส่วนใหญ่ประธานกรรมการโรงเรียนและผู้บริหารโรงเรียน ควรเป็นผู้ดำเนินการภายใต้เงื่อนไขว่า ต้องการร่วมกันคิดที่จะดำเนินการในเรื่องใดเรื่องหนึ่งแต่ยังไม่มีข้อมูลเพียงพอ หรือยังไม่แน่ใจว่าจะดำเนินการอย่างไร เช่นในการตั้งกองทุนการศึกษา ผู้บริหารโรงเรียนอาจจะนำคณะครูและคณะกรรมการสถานศึกษาไปศึกษาเรื่องนี้จากโรงเรียนที่ดำเนินการอยู่แล้วประสบความสำเร็จ แล้วนำมาประยุกต์ดำเนินการในโรงเรียน หรือการที่ผู้บริหารโรงเรียนหาข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนและโรงเรียนก่อนที่จะย้ายมาอยู่ในโรงเรียนนี้ จากเพื่อนครูที่มีภูมิลำเนาอยู่ในชุมชน หรือการที่ประธานคณะกรรมการสถานศึกษา หาข้อมูลเรื่องการลงทุนจัดสร้างห้องสมุดโรงเรียนจากธนาคารที่มีการประชาสัมพันธ์ว่าจะให้ทุนสนับสนุน เป็นต้น
2. การสร้างความสัมพันธ์กับคนในชุมชน ผู้บริหารโรงเรียนต้องสร้างความสัมพันธ์กับคนในชุมชนโดยช่วงแรก อาจจะเริ่มสร้างความสัมพันธ์กับคนในชุมชนโดยเริ่มจากการติดต่อพบปะพูดคุยกับคณะกรรมการสถานศึกษา และคนในชุมชนที่มีวัยใกล้เคียงกันก่อน หลังจากนั้นจึงเริ่มทำความคุ้นเคยกับคนในชุมชนทั่วไป อาศัยคณะกรรมการสถานศึกษาและ

เพื่อนวัยเดียวกันในชุมชนเป็นผู้เชื่อมโยงความสัมพันธ์กันจากการเป็นคนรู้จักกัน จนใกล้ชิดและเป็นเพื่อนร่วมงานที่สนิทสนมกันไปในที่สุด

ส่วนการที่ผู้บริหารโรงเรียน จะสอดแทรกตนเองเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนนั้น ผู้บริหารโรงเรียนควรกระทำโดยการปฏิบัติตนเพื่อให้คนในชุมชนยอมรับ เช่น ไปร่วมงานต่างๆ ในชุมชนอย่างสม่ำเสมอใช้เวลาว่างเข้าสังคมกับคนในชุมชน มองเห็นและยอมรับด้วยการร่วมทำงานในสิ่งที่ชุมชนมอบหมายให้ เช่น การเป็นพิธีกรในงานต่าง ๆ การร้องเพลง หรือการร่วมในงานพิธีกรรมต่าง ๆ ในชุมชน นอกจากนี้ในส่วนของคณะครูก็ต้องแสดงความสามารถของคณะครูให้ประชาชนได้เห็น เพื่อให้ประชาชนเกิดการยอมรับคณะครูและอีกประการหนึ่งการที่โรงเรียนมีครูเป็นคนในท้องถิ่นก็เป็นส่วนหนึ่งที่จะทำให้คนในชุมชนและคณะครูมีความใกล้ชิดกันมากขึ้นในขณะเดียวกันผู้นำชุมชนทั้งทางวัด คือ เจ้าอาวาส และผู้นำชุมชน เช่น กำนัน และผู้ใหญ่บ้าน จะต้องเน้นและกำชับให้ชาวบ้าน เข้ามาร่วมมือกับทางโรงเรียน ซึ่งจะทำให้ความสัมพันธ์กับโรงเรียนดีขึ้น

3. การสร้างเครือข่ายของกลุ่มผู้มีส่วนร่วม กลุ่มของผู้มีส่วนร่วมมีหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มคณะครู กลุ่มคณะกรรมการสถานศึกษา กลุ่มสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) กลุ่มวิทยากรภายนอก กลุ่มผู้ปกครองนักเรียน กลุ่มคณะที่ปรึกษาของโรงเรียน และกลุ่มผู้สนับสนุนโรงเรียนในด้านต่าง ๆ ซึ่งแต่ละกลุ่มแม้จะไม่มีบทบาทที่เด่นชัดในการมีส่วนร่วม กับโรงเรียน ในด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะ แต่ก็จะมีบทบาทร่วมในกลุ่มอื่นด้วย หรือบางครั้ง ก็มีบทบาทที่เด่นชัดในหลายกลุ่ม ขึ้นอยู่กับกิจกรรมที่โรงเรียนจัดขึ้น เช่น กลุ่มผู้นำชุมชนจะเป็นกลุ่มบุคคลที่มีบทบาทเด่นชัดในการมีส่วนร่วม กับโรงเรียนในหลายด้าน เช่น บทบาทเป็นผู้มีส่วนร่วมในกลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มคณะกรรมการสถานศึกษา และกลุ่มสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เช่น ประธานคณะกรรมการสถานศึกษา รองประธานคณะกรรมการสถานศึกษา เป็นต้น หรือ กลุ่มคณะครูก็จะมีบทบาทในการมีส่วนร่วม กับโรงเรียนในหลายด้าน เช่น การมีบทบาทในการจัดการศึกษาโดยตรง การเป็นคณะกรรมการสถานศึกษาในการดำเนินในกิจกรรมต่าง ๆ ที่เป็นกิจกรรมร่วมกันของชุมชนและโรงเรียน เป็นต้น กลุ่มบุคคลที่เป็นเครือข่ายของกลุ่มผู้มีส่วนร่วมนี้ จึงเป็นกลุ่มที่ไม่มีบทบาทตายตัว การกำหนดบทบาทในการมีส่วนร่วมแต่ละครั้ง จึงขึ้นอยู่กับกิจกรรมที่ชุมชน และโรงเรียนร่วมกันจัด แต่อย่างไรก็ตามเครือข่ายของกลุ่มผู้มีส่วนร่วมนี้ก็ถูกกำหนดไว้เหมือนกันว่าในการดำเนินกิจกรรมใดในโรงเรียน โรงเรียนต้องขอความร่วมมือจากเครือข่ายของผู้มีส่วนร่วมกลุ่ม เช่น ในการระดมทรัพยากรเพื่อการศึกษา เครือข่ายของกลุ่มผู้มีส่วนร่วมมักจะเป็นกลุ่มบุคคล ที่คนในชุมชนเชื่อถือ เช่น เจ้าอาวาส ผู้บริหารโรงเรียน ประธานคณะกรรมการสถานศึกษาและผู้นำชุมชน ส่วนในการจัดแข่งขันกีฬาประจำปีของประชาชนในชุมชน เครือข่ายของกลุ่มผู้มีส่วนร่วมก็จะแตกต่างไปจากกลุ่มเครือข่ายของกลุ่มผู้มีส่วนร่วมในการระดมทรัพยากรเพื่อการศึกษา เพราะต้องอาศัยบุคคลที่มีความสามารถทางด้านกีฬา มีวัยไม่สูงมากนักและเกี่ยวข้องกับนักเรียน เช่น คณะครู กลุ่มหนุ่มสาว ผู้ปกครองนักเรียน และผู้นำชุมชนที่สนใจกีฬา เป็นต้น

4. การสร้างกิจกรรม เป็นขั้นตอนที่ผู้เข้ามาร่วมกันคิด ร่วมกันวางแผน จากหลาย ๆ ฝ่ายในชุมชน เช่น ผู้นำชุมชน ผู้ปกครองนักเรียน ศิษย์เก่า และเครือข่ายของกลุ่มผู้มีส่วนร่วม เพราะการที่มีผู้ร่วมคิดร่วมสร้างกิจกรรมร่วมกันหลายฝ่าย ตั้งแต่ขั้นตอนของการริเริ่มคิด ริเริ่มทำ จะทำให้ผู้ร่วมงานมีความรู้สึกเป็นเจ้าของงาน เป็นหุ้นส่วน ซึ่งจะทำให้ความเต็มใจที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนต่อไปของการดำเนินกิจกรรม

5. การต่อรองเพื่อการดำเนินกิจกรรม ขั้นตอนนี้มักจะสอดแทรกอยู่ในการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน ในการจัดกิจกรรมหรือการดำเนินงานของชุมชนและโรงเรียนทุกขั้นตอน ซึ่งมักจะเป็นไปในรูปของการอภิปรายเพื่อการวางแผนการดำเนินงานหรือดำเนินกิจกรรม หรือบางครั้งก็เป็นขั้นตอนที่ดำเนินการเพื่อให้ทุกฝ่ายที่จะร่วมกันดำเนินงานเกิดความรู้สึกว่าความคิดเห็นของตนเองก็ได้รับการยอมรับจากกลุ่ม หรือบางครั้งก็เป็นขั้นตอนของการพยายามที่จะให้ความคิดเห็นของตนเองถูกเลือกนำมาใช้ โดยเฉพาะในส่วนของรูปแบบกระบวนการมีส่วนร่วมในการระดมทรัพยากรเพื่อการศึกษา ขั้นตอนนี้จะถูกนำมาใช้มากที่สุดเพื่อการต่อรองในการขอรับการบริจาค หรือในการบริจาคและในการทำให้ผู้ที่ต้องการบริจาคสามารถต่อรองจำนวนเงินที่พอจะร่วมบริจาคได้โดยไม่รู้สึกลัวว่าเดือดร้อนมากเกินไป หรือบางทีก็เป็นการสร้างความชอบธรรมในการดำเนินกิจกรรมต่อไปว่าได้มีการต่อรองเพื่อให้เกิดความยินยอมหรือคล้อยตามกันตามความต้องการ ตามที่แต่ละกลุ่มที่มา่วมกิจกรรมจะเกิดการยอมรับร่วมกันได้

6. การร่วมกันดำเนินการ ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่แสดงถึงบทบาทของผู้มีส่วนร่วมร่วมชัดเจน ซึ่งบางครั้งแสดงถึงแบบแผนการมีส่วนร่วมของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่ร่วมกันดำเนินการด้วย โดยลักษณะของการมีส่วนร่วมดำเนินการของกลุ่มบุคคลที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา จะมีความแตกต่างกัน เช่น กลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มคณะกรรมการสถานศึกษา กลุ่มคณะครู หรือกลุ่มผู้ที่บริจาคทรัพยากรหรือสิ่งของให้โรงเรียนจะมีบทบาทในการมีส่วนร่วมมาก คือเป็นผู้ดำเนินการกิจกรรม เป็นผู้ร่วมคิด ริเริ่มกิจกรรม ร่วมบริจาคทรัพยากรและสิ่งของ มักแสดงความคิดเห็นอย่างมั่นใจ และมีอำนาจในการตัดสินใจเพื่อการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของโรงเรียนพอสมควร ส่วนกลุ่มผู้ปกครองนักเรียนและประชาชนทั่วไป จะมีบทบาทในการมีส่วนร่วมร่วมน้อยมักจะเป็นกลุ่มที่มาร่วมงานหรือมาสนับสนุนงาน ตามที่ได้รับการเชิญชวนหรือการขอร้องจากผู้นำชุมชน และทางโรงเรียนมากกว่าจะริเริ่มงานหรือเสนอตัวเข้ามาร่วม ลักษณะของการเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการ จึงมีลักษณะของการร่วมงาน ร่วมมือ ร่วมสนับสนุน ร่วมแสดงความคิดเห็นเล็กน้อย แต่ไม่มีอำนาจที่จะตัดสินใจ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกิจกรรมหรือการดำเนินงานที่ถูกกำหนดมาแล้วจากกลุ่มผู้มีส่วนร่วมมาก ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งจะเป็นกลุ่มผู้มีส่วนร่วมมากที่สุดในชุมชน และมีอำนาจในการตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรมหรือการดำเนินงานต่าง ๆ ของโรงเรียนคือ กลุ่มที่มีอำนาจหน้าที่ในการดำเนินงานของโรงเรียนหรือมีบารมีในการเป็นผู้นำชุมชน ซึ่งได้แก่เจ้าอาวาส ผู้บริหารโรงเรียน ประธานคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน และผู้นำชุมชน ที่มีตำแหน่งเป็นทางการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน จะมีส่วนร่วมในการดำเนินการในลักษณะของการริเริ่มงาน คิดงาน ร่วมดำเนินการ ร่วมสนับสนุน ร่วมงาน ร่วมกิจกรรมอย่างต่อเนื่องติดตามงาน ร่วมแสดงความคิดเห็นอย่างหนักแน่นจริงจัง และมีอำนาจในการตัดสินใจที่จะเปลี่ยนแปลงกิจกรรม หรือการดำเนินงานบางอย่างได้ เป็นต้น

7. การร่วมกันประเมินผลการดำเนินการ หลังจากดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ แล้วผู้ที่มีส่วนร่วมกันดำเนินการจะประเมินผลการดำเนินการร่วมกัน เพื่อปรับปรุงข้อบกพร่องลักษณะของการประเมินผลที่โรงเรียนดำเนินการอยู่ คือ การสอบถามความคิดเห็นจากผู้ที่เกี่ยวข้อง ร่วม เช่น จากผู้ปกครองนักเรียน ผู้นำชุมชน และผู้ที่เกี่ยวข้อง แต่พบว่าเรื่องการประเมินผล การมีส่วนร่วมของประชาชนที่นำมาใช้มากที่สุด คือ การประเมินจากจำนวนของผู้มาร่วมงานหรือให้การสนับสนุนในกิจกรรมที่ดำเนินการ

8. การร่วมกันรับผลจากการดำเนินการ ผลจากการมีส่วนร่วมในการดำเนินการ ในกิจกรรม และการมีส่วนร่วมกับโรงเรียนในการจัดการศึกษาของชุมชนส่วนมากเป็นผล ประโยชน์ ทางด้านจิตใจมากกว่าจะเป็นสิ่งตอบแทนที่เป็นผลทางด้านวัตถุสิ่งของจากโรงเรียน และชุมชน ผลจากการมีส่วนร่วมที่โรงเรียนนำมาใช้ในการแสดงความขอบคุณต่อคนในชุมชนจึง เป็นความรู้สึกทางด้านจิตใจ คือการแสดงความรัก การทักทาย การเยี่ยมเยียน หรือการรดน้ำ ดำหัวในวันประเพณีสงกรานต์ การมอบเกียรติบัตร การยกย่องชมเชยด้วยการประกาศคุณความ ดี การตั้งชื่ออาคารเรียนตามชื่อของผู้บริจาครายใหญ่และการไปร่วมงาน ต่างๆ ในชุมชนของ ผู้ปกครองนักเรียนและผู้ที่มีส่วนร่วมกับโรงเรียนในการดำเนินกิจกรรม ต่าง ๆ อย่างสม่ำเสมอซึ่ง จะทำให้เกิดเครือข่ายของผู้มีส่วนร่วมมากขึ้น และมีจำนวนผู้เต็มใจมามีส่วนร่วมกับโรงเรียนใน การจัดกิจกรรมหรือการสนับสนุนงานด้านต่าง ๆ ของโรงเรียนมากขึ้น

ศุภมาศ การะเกตุ (2553 : 34) ได้แบ่งขั้นตอนการบริหารแบบมีส่วนร่วม 4 ขั้นตอน

คือ

1. การวิเคราะห์ปัญหาความต้องการของกลุ่มชนและชุมชน
2. การกำหนดแนวทางดำเนินงานให้บรรลุผลในการแก้ปัญหาหรือบรรลุเป้าหมาย
3. การระดมทรัพยากรทั้งในและนอกชุมชน
4. การมีส่วนร่วมในการติดตามผล

สรุปได้ว่า ขั้นตอนสำคัญ ของกระบวนการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการสถานศึกษา โรงเรียนเพื่อจัดการศึกษาของชุมชน ซึ่งแต่ละขั้นตอนได้ร่วมกันวางแผน ร่วมกันคิด ร่วมกัน ดำเนินกิจกรรม ผลจากการมีส่วนร่วมในการดำเนินการในกิจกรรม และการมีส่วนร่วมกับ โรงเรียนในการจัดการศึกษาของชุมชนส่วนมากเป็นผลประโยชน์ทางด้านจิตใจมากกว่าจะเป็น สิ่งตอบแทนที่เป็นผลทางด้านวัตถุ

3. เทคนิคการบริหารแบบมีส่วนร่วม

องชัย สันติวงษ์ (2543 : 138) กล่าวว่า วิธีปฏิบัติในการให้ผู้ปฏิบัติงานหรือพนักงาน มีส่วนร่วมในการบริหาร อาจทำได้หลายวิธีแตกต่างกันสุดแต่ความเหมาะสม เช่น การจัดให้มีการร่วมประชุมออกความคิดเห็น การเปิดโอกาส ให้ผู้ปฏิบัติ ให้ข้อเสนอแนะ ให้การบริหารโดย ยึดวัตถุประสงค์ และให้ผู้ได้บังคับบัญชามีส่วนร่วมในการปรึกษาผลงานต่างๆ และทบทวน เป้าหมาย หรือจัดกลุ่มคุณภาพ เพื่อให้ผู้ได้บังคับบัญชาร่วมกันพิจารณา และแก้ไขปัญหาภายใน กลุ่มงานด้วยตนเอง

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2550 : 16 - 17) ได้ให้ความเห็นว่า เทคนิคที่สำคัญในการบริหารแบบมีส่วนร่วม ได้แก่

1. การใช้กลุ่มงานเฉพาะกิจและคณะกรรมการ
2. การมีคณะกรรมการคอยให้คำแนะนำ
3. การใช้แนวคิดของหมดเชื่อมโยง
4. การติดต่อสื่อสารแบบเปิดประตู
5. การระดมความคิด
6. การฝึกอบรมแบบต่างๆ
7. การบริหารแบบยึดหลักวัตถุประสงค์

สรุปได้ว่า เทคนิคในการบริหารแบบมีส่วนร่วม คือ วิธีปฏิบัติ ในการให้ผู้ปฏิบัติงานหรือพนักงาน มีส่วนร่วมในการบริหาร อาจทำได้หลายวิธีแตกต่างกันสุดแต่ความเหมาะสม จะต้องมีการร่วมประชุมออกความคิดเห็น ระดมความคิด และยึดหลักวัตถุประสงค์

4. ประโยชน์ของการบริหารแบบมีส่วนร่วม

สมเดช สีแสง (2547 : 230) ได้สรุปถึงประโยชน์ของการบริหารแบบมีส่วนร่วมว่า ประโยชน์ของการบริหารแบบมีส่วนร่วม เป็นการเปิดโอกาสให้พนักงานรวมกลุ่มกันใช้ความรู้ความสามารถ สติปัญญาและประสบการณ์ของแต่ละคนร่วมกัน ปรับปรุงงานในหน่วยงานของตน มีข้อดี คือ

1. ผู้ที่รู้ปัญหาดีที่สุด และสามารถแก้ปัญหาได้ดีที่สุด คือ ผู้ที่อยู่ใกล้ชิดกับปัญหามากที่สุดจะแก้ปัญหาได้ถูกต้องที่สุด

2. บุคลากรได้เรียนรู้การทำงานเป็นทีม และมีส่วนร่วมในการบริหาร

3. ผู้ปฏิบัติงานมีความรู้สึกว่าตนมีคุณค่า มีความภาคภูมิใจและทำงานเต็ม

ความสามารถ

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2550 : 17) ได้กล่าวถึงประโยชน์ของการบริหารแบบมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

1. ช่วยสร้างความสามัคคีรวมพลังของบุคคล

2. ช่วยให้ทราบถึงความต้องการขององค์กรทั้งหมด

3. ช่วยเพิ่มพูนประสิทธิภาพการทำงานให้สูงขึ้น ลดความเฉื่อยชา

4. ช่วยลดความขัดแย้งและการต่อต้านจากพนักงานระดับต่ำ

5. ช่วยสร้างบรรยากาศในการทำงาน และให้สุขภาพจิตของคนในองค์กรดีขึ้น

6. ช่วยเพิ่มผลผลิตในองค์กร

7. สร้างสรรค์หลักการประชาธิปไตยให้เกิดขึ้นในองค์กร

8. ช่วยลดค่าใช้จ่ายในการบริหารงานใช้ทรัพยากรอย่างประหยัดและทะนุถนอม

9. ทำให้ผู้ร่วมงานเกิดความรู้สึกว่าเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในองค์กรน้อยลงและทำ

ให้ผลของงานดีขึ้น

สรุปได้ว่า ประโยชน์ของการบริหารแบบมีส่วนร่วมเป็นการเปิดโอกาสให้กลุ่มคนได้ร่วมกันใช้ความรู้ ความสามารถ เพิ่มพูนประสิทธิภาพการทำงานให้สูงขึ้นและยังช่วยสร้างความสามัคคีของบุคคลในองค์กร

ภูมิปัญญาท้องถิ่น

1. ความหมายของภูมิปัญญาและภูมิปัญญาท้องถิ่น

ได้มีนักวิชาการหลายคนได้ให้ความหมายของภูมิปัญญา ไว้ดังนี้
 เอกวิทย์ ณ ถลาง (2540 : 11) กล่าวว่า ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้
 ความสามารถ ความคิด ความเชื่อ ความชัดเจน ที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ใน
 การปรับตัวและดำรงชีพในระบบนิเวศน์ หรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมทาง
 สังคม วัฒนธรรม ได้มีการพัฒนาสืบสานกันมา

รุ่ง แก้วแดง (2542 : 12) กล่าวว่า ภูมิปัญญาคือเรื่องที่สะสมกันมาตั้งแต่อดีตและ
 เป็นเรื่องของการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม คนกับสิ่ง
 เหนือธรรมชาติโดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิตการทำมาหากิน และพิธีกรรม
 เพื่อให้เกิดความสัมพันธ์เหล่านี้ ถ้าหากเกิดปัญหาทางด้านความไม่สมดุลกัน

นิคม ชมภูหลง (2544 : 8) กล่าวว่า ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้
 ความสามารถ ทักษะ ความเชื่อ และศักยภาพ ในการแก้ปัญหาของมนุษย์ที่สืบทอดกันมาตั้งแต่
 อดีตถึงปัจจุบันอย่างไม่ขาดสาย และเชื่อมโยงกันทั้งระบบทุกสาขา

สรุปได้ว่า ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ ความสามารถ ความคิด และความเชื่อ
 ของกลุ่มชนที่ได้จากประสบการณ์ที่สั่งสม ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และได้มีการพัฒนาสืบสาน
 กันมา

ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หรือ ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular Wisdom
) เป็นความรู้ การกระทำ การดำเนินกิจกรรมตามครรลองของวิถีชีวิตในแต่ละท้องถิ่น โดย
 ชาวบ้านกระทำทุกสิ่งทุกอย่างโดยการกระทำเอง คิดได้เองแล้วนำไปใช้ในการแก้ปัญหาอันเป็น
 เทคนิควิธี เป็นองค์ความรู้ของชาวบ้าน โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่มาแก้ปัญหาในการดำเนิน
 ชีวิตในท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสมทุกยุคทุกสมัย มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายของ
 ภูมิปัญญาในท้องถิ่นไว้ดังนี้

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2540 : 11) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้
 ความสามารถ ความคิด ความเชื่อ ความชัดเจนที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ใน
 การปรับตัวและดำรงชีพอยู่ในระบบนิเวศน์ หรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทาง
 สังคม วัฒนธรรม ที่ได้มีการพัฒนาสืบสานกันมา

ประเวศ วะสี (2543 : 21) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้
 ความคิด ความเชื่อ ความสัมพันธ์ที่ท้องถิ่นได้สะสม ถ่ายทอดสืบทอดกันมา ปรากฏเป็น
 ความสามารถ วิธีการ เครื่องมือ สามารถใช้ควบคุมสังคมแก้ไขปัญหา หรือ อำนวยความ
 สะดวกแก่บุคคลและท้องถิ่นโดยตลอดมา จำแนกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ 1) ด้านนามธรรม ได้แก่
 ความคิด ความเชื่อและคุณค่า ได้สืบทอดและปรับปรุง ต่อมาภูมิปัญญา ปรากฏในรูปของ
 ศาสนา พิธีกรรม นิทาน เพลงสุภาพิต และการสั่งสอน และ 2) ด้านที่เป็นวัตถุ ได้แก่ อุปกรณ์
 เครื่องมือ สิ่งปลูกสร้าง และอาชีพต่างๆ

สุชาติ พิบูลแถว (2550 : 13) ได้กล่าวถึง ความหมาย ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นความรู้ที่ปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ (Situating Knowledge) เป็นเรื่องของกระบวนการเรียนรู้ที่มีการผสมผสาน การปรับตัว การจัดการ การผลิตซ้ำ ผลิตใหม่อยู่ตลอดเวลา มีที่มาหลายแหล่งไม่ยึดติดกับความรู้ชนิดใดชนิดหนึ่งเพียงอย่างเดียว การดำรงอยู่ของภูมิปัญญาท้องถิ่นในลักษณะที่ถูกใช้ประโยชน์อย่างตีมายาวนานก็เพราะว่ามีกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เป็นกระบวนการของการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ช้าบ้างเร็วบ้าง มีกระบวนการจัดการในลักษณะเชิงซ้อนประสานสัมพันธ์หลายระดับ จะเกิดความสมดุลตามสภาพความหลากหลายที่ทำให้ไม่เกิดความขาดแคลน

เสรี พงศ์พิศ (2551 : 173) ให้ความหมายไว้ว่า ภูมิปัญญาไทยหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึงรากฐาน ปรัชญาชีวิตอันเป็นที่มาของความรู้ความสามารถต่าง ๆ ที่แสดงออกในวิถีชีวิตของคนไทย ในจารีตประเพณี วัฒนธรรมความเป็นอยู่ อาหาร บ้านเรือน เสื้อผ้า ยารักษาโรค เครื่องมือการทำมาหากิน ศิลปะการแสดง เครื่องประดับตกแต่ง

วิระพงษ์ แสงชูโต (2552 : 50) ภูมิปัญญาไทย หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึงองค์ความรู้ ทักษะ วิธีการและเครื่องมือต่างๆ ที่เกิดจากสติปัญญา และความสามารถของคนในท้องถิ่น เพื่อใช้ในการแก้ปัญหาหรือพัฒนาการดำเนินชีวิตของคนในท้องถิ่น รวมทั้งความสามารถในการประสานความรู้ใหม่ๆ กับความรู้ดั้งเดิมในท้องถิ่น เพื่อการใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยมีลักษณะเป็นเอกลักษณ์ประจำท้องถิ่นนั้น

สรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง องค์ความรู้ ความคิด ความเชื่อ และการกระทำของบุคคลที่สะสมในอดีตและถ่ายทอดสืบต่อกันมา ที่แสดงออกมาในวิถีชีวิตของคนไทยในจารีตประเพณีและวิถีชีวิตของคนไทย

ลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2541 : 3) ได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้

1. เป็นความรู้เกี่ยวกับเรื่องใดๆ หรือหน่วยสังคมหน่วยใดๆ เป็นข้อมูล เป็นเนื้อหาสาระเกี่ยวกับเรื่องนั้นๆ เช่น ความรู้เกี่ยวกับครอบครัว ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์ เกี่ยวกับผู้หญิงผู้ชาย ประเภทครอบครัวของสังคมนั้น

2. เป็นความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องใดๆ ของสังคมนั้น ความเชื่ออาจยังไม่มีข้อพิสูจน์ยืนยันว่าถูกต้อง เช่น เรื่องนรก เรื่องสวรรค์ ตายแล้วไปไหน

3. เป็นความสามารถหรือแนวทางแก้ปัญหาหรือป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาขึ้น

ในครอบครัว

4. ภูมิปัญญาทางวัตถุในหน่วยสังคมใดๆ เช่น การกระทำ ความประพฤติ การปฏิบัติตัวของคนต่างๆ ในครอบครัวมีความสะดวกสบายตามสภาพ

5. ภูมิปัญญาทางพฤติกรรมในหน่วยสังคมใดๆ เช่น การกระทำ ความประพฤติ การปฏิบัติตนของคนต่างๆ ในครอบครัวสามารถดำรงอยู่ได้ก็นับเป็นภูมิปัญญาเช่นเดียวกัน

นิคม ชมภูหลง (2542 : 131) ได้กล่าวถึง ลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ ดังนี้

1. ประสบการณ์ของชาวบ้านที่ค้นพบ และนำมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน ได้แก่ ความคิด ความเชื่อ ค่านิยมต่างๆ เช่น คำสอนของศาสนา ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพร ชาวบ้าน นิทานพื้นบ้าน ศิลปวัฒนธรรมต่างๆ เพลงกล่อมเด็ก ภาษิต การละเล่นต่างๆ
2. สิ่งที่ชาวบ้านถ่ายทอดความรู้ ความคิด ในวาระกรรมต่างๆ เช่น เพลง ชาวบ้าน นิทานพื้นบ้าน ศิลปวัฒนธรรมต่างๆ เพลงกล่อมเด็ก ภาษิต การละเล่นต่างๆ
3. การประกอบอาชีพโดยอาศัยหลักการพึ่งตนเอง เป็นการอาศัยธรรมชาติ ไม่พึ่งพาปัจจัยภายนอก แต่มีการพัฒนาให้เหมาะสมกับกาลสมัย เช่น การปลูกพืชแบบเกษตร ธรรมชาติ การทอผ้า การจักสาน

4. การประกอบอาชีพที่เกิดจากการผสมผสานความรู้เดิมกับความรู้เทคโนโลยี สมัยใหม่ เช่น การนวดข้าว การก่อสร้าง และการก่ออิฐ

ประเวศ วะสี (2543 : 82) ได้กล่าวถึงลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า มี 2 ลักษณะ คือ

1. ลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ ชีวทัศน์ และปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่าและความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน

2. ลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นเรื่องเฉพาะด้าน เช่น การทำมาหากิน การเกษตร ทัศนกรรม ศิลปะ ดนตรี และอื่นๆ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นสะท้อนออกมา 3 ลักษณะ ที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกัน คือ

1. ความสัมพันธ์ระหว่างโลกกับคน คนกับสิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช ธรรมชาติ
2. ความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ที่อยู่ร่วมกันในสังคม หรือชุมชน
3. ความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่สามารถสัมผัสได้

ทั้งหมด 3 ลักษณะ คือ ชีวิตของชาวบ้านที่สะท้อนออกมาถึงภูมิปัญญาในการดำเนินชีวิตอย่างมีเอกภาพ

ชลภัสส์ วงษ์ประเสริฐ (2551: 52) ได้สังเคราะห์ลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ ดังนี้คือ

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้ของชาวบ้าน ที่คิดขึ้นจากสติปัญญาของชาวบ้าน เป็นศักยภาพหรือความสามารถในการแก้ปัญหาการดำเนินชีวิตในท้องถิ่นอย่างเหมาะสม โดยได้รับการสั่งสมถ่ายทอด ปรับตัว ผ่านกระบวนการพัฒนาให้สอดคล้องกับกาลสมัย
2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นประสบการณ์ของชาวบ้าน เป็นความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านในท้องถิ่นที่ปรับตัวและดำรงชีวิตในระบบนิเวศหรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ อาจมีปฏิสัมพันธ์ในกลุ่มชนเดียวกันและระหว่างกลุ่มชน มีการบูรณาการโดยมีวัฒนธรรมเป็นฐาน
3. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความสามารถของชุมชนท้องถิ่น เป็นองค์ความรู้ความสามารถของชาวบ้านที่คิดค้น สั่งสม สืบทอด ปรับปรุง เรียนรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนรุ่นใหม่ เป็นศักยภาพหรือความสามารถในการสร้างสรรค์ นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์และใช้ในการแก้ไขปัญหาทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม

4. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นแบบแผนวิถีชีวิต เป็นกระบวนการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของชุมชนเป็นกระบวนการทัศน์ของกลุ่มคนในท้องถิ่นที่มีต่อต้านต่าง ๆ เป็นการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นนั้น ๆ

5. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นทุนทางปัญญา กระบวนการทางปัญญา เป็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างธรรมชาติ จิตใจ พฤติกรรม สังคม องค์กร วัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่น เศรษฐกิจ เทคโนโลยีการผลิต ทรัพยากรบุคคลในท้องถิ่นจะเกี่ยวข้องกับกระบวนการผลิตและวิถีชีวิตของชาวบ้าน เป็นสิ่งที่มีค่าเป็นทรัพย์สินทางปัญญา

6. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นกระบวนการเรียนรู้ ของคนในชุมชนท้องถิ่น ซึ่งแทรกซึมอยู่ในวิถีชีวิตประจำวันสอดแทรกในพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นแนวทางปกระพฤติปฏิบัติที่ผู้อาวุโสสั่งสอนเยาวชนจนเป็นที่รู้จัก เกิดการยอมรับและนำไปถ่ายทอดพัฒนาและเป็นพลังที่หลอมรวมผู้คนในชุมชนท้องถิ่นให้อยู่รวมกันได้อย่างสงบสุข

สรุปได้ว่า ลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่กล่าวมาข้างต้น หมายถึง ความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่น ที่ปรับตัวและดำรงชีวิตในระบบนิเวศหรือสภาพแวดล้อมธรรมชาติ เป็นศักยภาพหรือความสามารถในการแก้ปัญหาการดำเนินชีวิตในท้องถิ่นอย่างเหมาะสม อาจมีการปฏิสัมพันธ์ของคนในกลุ่มชนเดียวกันและระหว่างกลุ่มชน มีความเป็นบูรณาการสูง ทั้งเรื่องของกาย ใจ สังคม และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ มีความจำเพาะของท้องถิ่น และมีลักษณะเป็นพลวัตให้สอดคล้องกับกาลสมัยอยู่ตลอดเวลา

ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่น แบ่งได้หลายประเภท ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์และหลักเกณฑ์ต่างๆ ที่หน่วยงาน องค์กร และนักวิชาการแต่ละท่านนำมากำหนด

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (ม.ป.ป. : 8-25) ได้จัดหมวดหมู่ของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้

1. หมวดขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อและศาสนา ได้แก่ ความเชื่อ ปรัชญา ศาสนาและลัทธิ ไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมธรรมเนียม การปกครอง การปลูกฝังและการสืบทอดประเพณี

2. หมวดภาษาและวรรณกรรม ได้แก่ ข่าวนสาร วรรณกรรม ภาษาศาสตร์ วาทกรรมและกาพย์

3. หมวดศิลปกรรมและโบราณคดี ได้แก่ จิตรกรรม ประติมากรรม ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม โบราณคดี การวางผังเมือง และวัฒนธรรม

4. หมวดการเล่นดนตรี และการพักผ่อนหย่อนใจ ได้แก่ การขับร้องดนตรี ระบายสี ป้อน มหรสพ เพลงเด็กและเพลงกล่อมเด็ก การละเล่นพื้นบ้าน กีฬา นันทนาการ การท่องเที่ยว และธุรกิจเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรม

5. หมวดชีวิตความเป็นอยู่และวิทยาการ ได้แก่ เครื่องมือ เครื่องใช้ ที่อยู่อาศัย คหกรรมศาสตร์ การสาธารณสุข ชีวประวัติ วิทยาการและอาชีพ

สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ (2540 : 34) จำแนกภูมิปัญญาชาวบ้านตามอัตถประโยชน์ได้เป็น

3 ประเภท ดังนี้

1. ภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อการยังชีพ ภูมิปัญญาชาวบ้านประเภทเพื่อการยังชีพมีขึ้นเพื่อการมีชีวิตอยู่รอด อยู่อย่างมีความสุขสบายตามอัตภาพเป็นภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับการเสาะหาปัจจัยพื้นฐานมีการยังชีพของสังคมปฐมฐาน ยุคที่มนุษย์เสาะหาปัจจัยด้วยวิธีเก็บเกี่ยวและการใช้แรงงาน ได้แก่ วิธีทำมาหากิน วิธีเสาะหาและจัดการเกี่ยวกับปัจจัย 4 คือ ที่อยู่อาศัย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค เป็นต้น ภูมิปัญญาเหล่านี้ค่อยๆ เพิ่มพูนงอกงามขึ้น จนดูเหมือนเป็นสิ่งสามัญ เช่น

1.1 ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับการหากิน เริ่มแต่ภูมิปัญญาการเก็บเกี่ยว เช่น ภูมิปัญญาการหาของป่า ล่าสัตว์ ตัดฝั้ว การทำและใช้เครื่องจับสัตว์น้ำ เช่น นก ปลา เสือ ช้าง เป็นต้น ภูมิปัญญาเหล่านี้ค่อยพัฒนาขึ้นเป็นอาชีพ มีรูปแบบของเครื่องมือเครื่องใช้เฉพาะตัว เฉพาะท้องถิ่นขึ้น หน้าไม้ ภูมิปัญญาในการเลือกพันธุ์ข้าวทำนา การไถ คราด หว่าน ดำ เป็นต้น

1.2 ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับที่อยู่อาศัย เช่น การสร้างบ้านเรือนแบบเครื่องผูก ภูมิปัญญาการเลือกใช้วัสดุ วิธีเย็บ ผุกริม ถักทอ ผูกเสื่อ

1.3 ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมโภชนาการ ได้แก่ ภูมิปัญญาในการเลือกสรรอาหาร วิธีปรุงและวิธีถนอมอาหาร

1.4 ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับเครื่องนุ่งห่ม ได้แก่ ภูมิปัญญาในการนำสิ่งต่างๆ มา ปกปิดร่างกายให้อบอุ่น เช่น ภูมิปัญญาในการทำหัตถ์เป็นเครื่องมือทอเปลือกไม้ ทำเป็นผ้า การคิดทำฟืมและกี่สำหรับงานทอ ภูมิปัญญาในงานถักร้อย ปักชุน เป็นต้น

1.5 ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับยารักษาโรค ได้แก่ การนำสมุนไพร สัตว์ แร่บางชนิดมาใช้เป็นตัวยา การผสมยา วิธีปรุงยา การช้ยา เป็นต้น

1.6 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการพิทักษ์ชีวิตและทรัพย์สิน ผู้คนทุกหมู่เหล่าต่างๆ พยายามจะให้ตนมีชีวิตที่ยืนมั่นคง จึงทุ่มเทใช้สติปัญญาและสิ่งเอื้ออำนวยต่างๆ เพื่อให้บรรลุความต้องการซึ่งสามารถจำแนกเป็นกลุ่มย่อยๆ ได้ดังนี้

1.7 ภูมิปัญญาการพึ่งตนเอง ภูมิปัญญาเบื้องต้นในการพิทักษ์ปกป้องชีวิตและทรัพย์สิน คือ การพึ่งตนเอง ความพยายามที่จะบำรุงรักษา และเพิ่มขีดความสามารถ การใช้ อดวัยวะของตนให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการดิ้นรนต่อสู้เพื่อความอยู่รอด

1.8 ภูมิปัญญาที่หลบเลี่ยงอันตราย เช่น ภูมิปัญญาของชาวบ้านที่สามารถสังเกตความแปรปรวนของสภาพดิน ฟ้า อากาศ รู้ว่าจะเกิดฝนหนัก ลมแรง ทะเลบ้า ฟ้าคะนอง น้ำท่วมใหญ่ เกิดภัยแล้ง ไฟป่า หรือภูมิปัญญาในการโค่นไม้ใหญ่ โดยสามารถบังคับให้ล้มฟาดในทิศทางที่ต้องการได้

1.9 ภูมิปัญญาการรวมพลังและการพึ่งพิง เช่น ภูมิปัญญาการร่วมแรงแบ่งประโยชน์ เช่น การทำนารวม การทำสวนรวม คือ ร่วมกันทำนาหรือทำสวนในที่แปลงเดียวกัน ทุกคนที่ทามีสิทธิ์เก็บกินเป็นการสร้างจิตสำนึกร่วมกันทำร่วมกันใช้

1.10 ภูมิปัญญาทำและใช้ศาสตราวุธ เช่น การทำมีดพร้าของชาวใต้ ซึ่งใช้สำหรับงานลับ ฟัน แต่งเติมสวน และใช้ต่อสู้ได้อีกด้วย

1.11 ภูมิปัญญาการดูแลบำรุงรักษาชีวิตและทรัพย์สิน การให้ความสำคัญต่อสตรีและเด็กจึงปรากฏความเชื่อ เช่น ห้ามหญิงมีครรภ์นั่งขวางบันไดหรือประตู มิฉะนั้นลูกจะไม่สมบูรณ์ เป็นต้น

2. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการพิทักษ์ชีวิตและทรัพย์สิน ผู้คนทุกหมู่เหล่าต่าง พยายามจะให้ตนมีชีวิตที่มั่นคง จึงทุ่มเทใช้สติปัญญาและสิ่งเอื้ออำนวยต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุความต้องการ

3. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการสร้าง พัทธกษัตริย์และอำนาจผู้คนทุกหมู่เหล่า ยอมอาศัยฐานะ และอำนาจเพื่อช่วยในการดำรงชีวิต ทั้งนี้ยอมแตกต่างกันไปตามโครงสร้างของสังคม ชีตจำกัดของการศึกษา ชีตความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีและยุคสมัย โดยภูมิปัญญา กลุ่มนี้มีทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2542 : 16) ได้แบ่งประเภทภูมิปัญญาท้องถิ่นออกเป็น 4 ประเภท ดังนี้

1. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับคติ ความเชื่อและหลักการพื้นฐาน เป็นภูมิปัญญาที่เกิดจากการสั่งสมและถ่ายทอดสืบต่อกันมาแต่บรรพกาล มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตและการประกอบพิธีการต่างๆ เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ตนเอง ครอบครัวและชุมชนเพื่อความเจริญก้าวหน้าและความสำเร็จในชีวิตโดยเอา ลัทธิ ศาสนา ภูตผี เทวดา ท้องฟ้า ป่าเขา หรือสิ่งต่างๆ ที่เคารพนับถือ หรือคตินิยม เข้ามาผสมผสานในพฤติกรรมนั้นๆ เช่น การตั้งศาลพระภูมิเจ้าที่ การทำบุญกลางบ้าน การบนบานศาล การแก้บน การทำบุญสะเดาะเคราะห์ การทำพิธีไหว้ครูและบูชาครู การทำพิธีบายศรีสู่ขวัญ การบูชาแม่โพสพ การทำขวัญข้าว การทำพิธีวางศิลาฤกษ์ การทำพิธียกเสาเอก การมีความเชื่อในผลแห่งกรรม ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว การมีความเชื่อมั่นว่าชายเป็นข้างทำหน้าที่ หญิงเป็นข้างทำหน้าที่ ปลูกเรือนตามใจผู้อยู่ ผูกอยู่ตามใจผู้นอน เป็นต้น

2. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปะและจริยธรรม เป็นภูมิปัญญาเกี่ยวกับพฤติกรรมของสังคมที่แสดงให้เห็นถึงความเจริญ ความงดงามและความเป็นระเบียบแบบแผนที่เคยยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมา มักมีวิถีชีวิตธรรมชาติและศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องอยู่เสมอ

3. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการประกอบอาชีพเพื่อการดำรงชีวิตในท้องถิ่น เป็นภูมิปัญญาเกี่ยวกับการประกอบอาชีพเพื่อการดำรงชีวิตในท้องถิ่น เป็นอาชีพที่บรรพบุรุษเคยทำมาก่อนอย่างต่อเนื่อง และสร้างสมไว้ให้ และได้มีการปรับเปลี่ยนพัฒนาให้ดีขึ้นอยู่เสมอ เช่น การทำนา

4. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับวิถีและเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับยุคสมัย เป็นภูมิปัญญาที่มักพบอยู่ในแต่ละท้องถิ่น เป็นวิธีการและเทคโนโลยีที่ชาวบ้านคิดค้นขึ้นเอง โดยอาศัยสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติหรือนำผลผลิตจากความเจริญทางวิทยาศาสตร์มาประยุกต์ใช้ให้เกิดเป็นเทคโนโลยีใหม่เพื่อใช้ในการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิต

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2545 : 142 -143) ได้กำหนดภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ 9 ด้านดังนี้

1. ด้านเกษตรกรรม ได้แก่ ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ทักษะและเทคนิคด้านการเกษตรและเทคโนโลยี โดยการพัฒนาบนคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งคนสามารถพึ่งพาตนเองในสภาวะการณ์ต่างๆ ได้ เช่น การทำเกษตรแบบผสมผสาน การแก้ปัญหาการเกษตรด้านการตลาด การแก้ปัญหาด้านการผลิต การรู้จักปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการเกษตร

2. ด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ได้แก่ การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลิตภัณฑ์ เพื่อชะลอการนำเข้าตลาด เพื่อแก้ปัญหาการบริโภคอย่างปลอดภัยประหยัดและเป็นธรรม อันเป็นกระบวนการให้ชุมชน ท้องถิ่น สามารถพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจได้ ตลอดทั้งการผลิตและการจำหน่ายผลผลิตทางหัตถกรรม เช่น การรวมกลุ่มของโรงงานยางพารา กลุ่มโรงสี เป็นต้น

3. ด้านการแพทย์แผนไทย ได้แก่ ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาบริหารสุขภาพของคนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัยได้ เช่น การนวดแผนโบราณ การดูแลรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน การดูแลและรักษาสุขภาพแผนโบราณไทย เป็นต้น

4. ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน เช่น การทำแนวปะการังเทียม การอนุรักษ์ป่าชายเลน การจัดการป่าต้นน้ำและป่าชุมชน เป็นต้น

5. ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน ได้แก่ ความสามารถในการบริหารจัดการด้านการสะสมและบริหารกองทุน และธุรกิจชุมชน เช่นการจัดการเรื่องกองทุนของชุมชน

6. ด้านศิลปกรรม ได้แก่ ความสามารถในการผลิตงานด้านศิลปะสาขาต่างๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม คีตศิลป์ ศิลปะมวยไทย เป็นต้น

7. ด้านภาษาและวรรณกรรม ได้แก่ ความสามารถผลิตผลงานเกี่ยวกับด้านภาษาถิ่น ภาษาโบราณ ภาษาไทย และการใช้ภาษา ตลอดทั้งด้านวรรณกรรมทุกประเภท เช่น การจัดทำสารานุกรมภาษาถิ่น การปริวรรตหนังสือโบราณ การฟื้นฟูการเรียนการสอนภาษาถิ่นของท้องถิ่นต่างๆ

8. ด้านปรัชญา ศาสนาและประเพณี ได้แก่ ความสามารถในการประยุกต์และปรับใช้หลักธรรมคำสอนทางศาสนา ความเชื่อและประเพณีดั้งเดิมที่มีคุณค่า ให้เหมาะสมต่อการประพฤติปฏิบัติให้บังเกิดผลดีต่อบุคคลและสิ่งแวดล้อม เช่น การถ่ายทอดหลักธรรมทางศาสนา การบวชป่า การประยุกต์ประเพณีบุญต่างๆ เป็นต้น

9. ด้านโภชนาการ หมายถึง ความรู้ การเลือกสรร ประดิษฐ์ ผลิต คิดค้นทางด้านอาหาร และการโภชนาที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ที่เหมาะสมกับชุมชนและสถานการณ์ เป็นสินค้าที่ได้รับความนิยมแพร่หลาย รวมถึงการเพิ่มคุณค่าทรัพยากรในท้องถิ่น การประพฤติปฏิบัติให้บังเกิดผลดีต่อบุคคลและสิ่งแวดล้อม เช่น การถ่ายทอดหลักธรรมทางศาสนา การบวชป่า การประยุกต์ประเพณีบุญต่างๆ เป็นต้น

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (2545 : 5-7) การแบ่งประเภทภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือการจัดแบ่งกลุ่มภูมิปัญญาท้องถิ่น มีการจัดแบ่งได้หลายลักษณะ เช่น

การแบ่งจัดลักษณะที่ 1 ภูมิปัญญาที่เป็นนามธรรม ได้แก่ มโนทัศน์ การตระหนักรู้ วิธีคิด ความเชื่อ ปรัชญาในการดำเนินชีวิตของผู้คน ภูมิปัญญาที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ เทคโนโลยีการทำมาหากิน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แพทย์พื้นบ้านและการดูแลสุขภาพ การเกษตร ศิลปะ หัตถกรรม สถาปัตยกรรม เครื่องมือ

การจัดแบ่งลักษณะที่ 2

ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับความอยู่รอดหรือชีวิตความเป็นอยู่ ซึ่งได้แก่ ปัจจัยสี่ คือ อาหาร ยารักษาโรค เครื่องนุ่งห่ม และที่อยู่อาศัย

อาหารไทย มื้อองค์ประกอบหลักเป็นผักพื้นบ้านหรือสมุนไพรที่มีสรรพคุณเสริม มีความเหมาะสมกลมกลืนทั้ง ในฤดูกาลคุณประโยชน์และฤดูกาลบริโภค ยารักษาโรค เป็นสมุนไพรพื้นบ้านที่ชาวบ้านใช้ทั้งรักษาอาการเจ็บ ป่วยและดูแลสุขภาพ

เครื่องนุ่งห่ม มีการเลือกใช้วัสดุพื้นบ้านและวิธีการนุ่งห่มที่เหมาะสม กับสภาพอากาศโดยมีลายผ้าและวิธีการถักทอที่เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่น ที่อยู่อาศัย มีรูปแบบและโครงสร้างที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม ประโยชน์ใช้สอย และชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยในแต่ละภูมิภาค

ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับเทคโนโลยีการทำมาหากิน เช่น การกำจัดศัตรูพืชแบบพื้นบ้าน การย้อมผ้าด้วยสีธรรมชาติ การจักสาน หัตถกรรม การทำเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ

ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ และตำนานต่างๆ ประเพณีและพิธีกรรม เช่น บุญบั้งไฟ การบวชป่า การผูกเสี่ยว ทำขวัญต่างๆ ตำนาน ความเชื่อ เช่น บั้งไฟพญานาค การละเล่นพื้นบ้าน เช่น เดินกำรำเคียว ฯลฯ เครื่องใช้ต่างๆ ฯลฯ

การจัดแบ่งลักษณะที่ 3

ภูมิปัญญาของตัวบุคคล (Individual Wisdom) เป็นความรู้ ความสามารถ ความคิด วิธีการ ของบุคคล เช่น ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม จากจังหวัดฉะเชิงเทรา ในเรื่องนวงเขตรศรบาสุทธินันท์ ปรัชญาพฤทธิ จากจังหวัดบุรีรัมย์ ในเรื่องการปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม

ภูมิปัญญาของชุมชน (Local Wisdom) เป็นภูมิปัญญาที่ สัมผัส สืบสาน อยู่ในวัฒนธรรมท้องถิ่น หรือในชุมชน ไม่มีตัวบุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นเจ้าของ อาจเรียกอีกนัยหนึ่งว่าเป็นภูมิปัญญานิรนาม เช่น ภูมิปัญญาการทอผ้าแพรขาวของชุมชนชาวผู้ไท จังหวัดกาฬสินธุ์ การทำไข่เค็มไชยา ของชาวสุราษฎร์ธานี

ภูมิปัญญาในภาพรวมของประเทศ (National Wisdom) เป็นภูมิปัญญาที่บ่งบอกองค์ความรู้ หรือความสามารถของคนในภาพรวม ของประเทศ เช่น ภูมิปัญญาอาหารไทย สมุนไพรไทย ผ้าไหมไทย มวยไทย

เยี่ยม ทองดี (2547 : 132 -133) การแบ่งภูมิปัญญาพื้นบ้านตามหลักปัจจัย 4 ที่เป็นสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิต ในทางพระพุทธศาสนาแล้ว สามารถแบ่งได้เป็น 5 ส่วนดังนี้

1. ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับสวนที่อยู่อาศัย ได้แก่ เรื่องราวของความรู้ ความคิดเห็น ความสามารถ ความเชื่อ ความคิดเห็น ความฉลาดรอบคอบในเรื่องต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการอยู่อาศัย เช่น ที่ตั้งบ้านเรือน ไม้ปลูกเรือน วิธีการปลูกเรือน การตัดไม้ การเตรียมไม้ การเก็บรักษา การสร้างศาลพระภูมิ การหาวันเวลาในการสร้างบ้านเรือน การปลูกไม้ในบริเวณบ้าน การสู่วัฒนเสา

2. ภูมิปัญญาส่วนที่เกี่ยวกับการทำมาหากินได้แก่เรื่องราวของความรู้ ความเชื่อ ความคิด ความนิยม ความเห็น ความสามารถ ความฉลาดรอบคอบในเรื่องต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน เช่น ความเป็นมาของข้าว การปลูกข้าว การบำรุงรักษาข้าว การเก็บเกี่ยวข้าว การแปรสภาพข้าว การสู่วัฒนข้าว สภาพดินฟ้าอากาศ การปลูกพืชผักและผลไม้ การเลี้ยงสัตว์ การล่าสัตว์ การประมง การทำหัตถกรรม การบริโภคข้าว ฯลฯ

3. ภูมิปัญญาส่วนที่เกี่ยวกับวิถีชีวิต ได้แก่เรื่องราวของความรู้ ความเชื่อ ความคิด ความนิยม ความเห็น ความสามารถ ความฉลาดรอบคอบในเรื่องต่างๆที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต เช่น การเกิดแก่เจ็บตาย การเลี้ยงดูอบรม สั่งสอนบุตรหลาน การครองเรือน การแต่งงาน การสัจจกรไปมา การสื่อสารข่าวสาร การประดับตกแต่งร่างกาย การพัฒนาและอบรมจิตใจ ฯลฯ

4. ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับการป้องกันรักษาโรคภัยไข้เจ็บ ได้แก่ เรื่องราว ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความนิยม ความเห็น ความสามารถ ความฉลาดรอบคอบในเรื่องต่างๆที่เกี่ยวข้อง เช่น การรักษาโรค การตรวจโรค การป้องกันโรค การทำยา การปรุงยาการป้องกันภัยต่างๆแก่ชีวิตและทรัพย์สิน การแสวงหาเครื่องยา การเก็บรักษายา การดูแลคนป่วย ฯลฯ

5. ภูมิปัญญาส่วนที่เกี่ยวกับภาษา ได้แก่เรื่องราวของความรู้ ความเชื่อ ความคิด ความนิยม ความเห็น ความสามารถ ความฉลาดรอบคอบในเรื่องต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการใช้ภาษา สุภาษิต คำพังเพย ฯลฯ

นิคม ชมภูหลง (2548 : 176) ได้กล่าวถึง ครูภูมิปัญญาท้องถิ่นที่โรงเรียนในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามหาสารคาม เขต 1 ได้เชิญมาเป็นวิทยากรร่วมกับโรงเรียนจัด การเรียนรู้เพื่อสืบสานองค์ความรู้ให้กับนักเรียน จำแนก ออกเป็น 10 ด้าน ดังนี้ 1) ด้าน เกษตรกรรม 2)ด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม 3) ด้านการแพทย์แผนไทย 4) ด้านการจัด การทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 5) ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน 6) ด้านศิลปกรรม 7) ด้านภาษาและวรรณกรรม 8) ด้านปรัชญา ศาสนาและประเพณี 9) ด้านโภชนาการ และ 10) ด้านอาชีพ

สหกรณ์การเกษตร (2553 : 11-13) ได้แบ่งประเภทภูมิปัญญาท้องถิ่นดังต่อไปนี้

1. สาขา คติ ความเชื่อ หลักปฏิบัติและข้อห้าม เช่น

1.1 หมอดู หมอมอ หมอส่อง หมอเสียงทาย

1.2 หมอธรรม หมอไล่ผี หมอพระ

1.3 เจ้าโคตร

1.4 ผู้รู้หลักปฏิบัติ ข้อห้ามหรือชะล่า

1.5 นักผญา เพลงกล่อมเด็ก

1.6 หมอลำผีฟ้า นางทรง นางเทียม

2. สาขาประเพณี พิธีกรรม
 - 2.1 ผู้รู้พิธีกรรม ประเพณี
 - 2.2 หมอสูต
 - 2.3 หมอขวัญ หมอพร หมอพราหมณ์
 - 2.4 ผู้นำจิตวิญญาณ
 - 2.5 ศิลปิน นักดนตรีพื้นบ้าน หมอลำ นักร้องพื้นบ้าน
3. สาขาการดำรงชีพและโภชนาการพื้นบ้าน
 - 3.1 ผู้ปรุงอาหารพื้นบ้าน
 - 3.2 ผู้รู้การถนอมอาหาร
 - 3.3 ผู้รู้การหาปลา
 - 3.4 ผู้รู้ด้านเห็ด
 - 3.5 ผู้รู้การทำอาหารจากป่าเช่น น้ำผึ้ง น้ำมันยาง สีเสียด สัตว์ แมลง ผัก ผลไม้

เป็นต้น

4. สาขาการดูแลสุขภาพพื้นบ้าน หมอสมุนไพร หมออง หมอยาฝน หมอกระดูก หมอเป่า หมอน้ำมันต์ หมอนวดจับเส้น และ หมอดำแยหมอเหยียบเท้าไฟ
5. สาขาเทคโนโลยีพื้นบ้านความหลากหลายทางชีวภาพ
 - 5.1 นักประดิษฐ์ผลิตภัณฑ์
 - 5.2 ผู้รู้พลังงานชีวภาพ เช่น เผาถ่านไม้ น้ำมันยาง
 - 5.3 ผู้รู้เกษตรกรรมพื้นบ้าน เช่น การเพาะซากกล้าไม้พื้นบ้าน การคัดเลือกเมล็ด
 - 5.4 ผู้รู้ด้านการทอผ้า ทอเสื่อ ผู้รู้การย้อมสีธรรมชาติ ผู้รู้จักสาน
 - 5.5 ช่างสร้างบ้าน
 - 5.6 การผลิตน้ำมันยาง ชีได้ (ชีกระบอง)
6. สาขาบริหารจัดการ
 - 6.1 นักจัดการ นักกิจกรรม พิธีกรงานบุญ
 - 6.2 นายหน้าแรงงาน, นายหน้าที่ดิน ผู้รู้ด้านภูมิประเทศ
 - 6.3 ผู้รู้ด้านต้นไม้ นักพฤกษศาสตร์พื้นบ้าน
 - 6.4 ผู้รู้ด้านสัตว์ป่า นักสัตววิทยาพื้นบ้าน, นักกีฏวิทยาพื้นบ้าน
 - 6.5 อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน
 - 6.6 ชาวบ้านอาสาสมัครความหลากหลายทางชีวภาพ และภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 6.7 ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน
 - 6.8 สมาชิก อบต.

กรอบหลักสูตรระดับท้องถิ่น สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เขต 26 (2554 : 33-36) ได้กล่าวถึง ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นวิธีการปฏิบัติของชาวบ้าน ซึ่งได้มาจาก ประสบการณ์ การแก้ปัญหาและสภาพแวดล้อมซึ่งมีเงื่อนไขปัจจัยเฉพาะแตกต่างกัน โดย ชาวบ้านคิดเอง เป็นความรู้ที่สร้างสรรค์และมีส่วนเสริมสร้างการผลิต หรือเป็นความรู้ของ ชาวบ้านที่ผ่านการปฏิบัติมาแล้ว เป็นส่วนหนึ่งของมรดกทางวัฒนธรรม การวิจัยครั้งนี้ได้ยึด

กรอบหลักสูตรระดับท้องถิ่น สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เขต 26 ซึ่งแบ่งเป็น 6 ด้าน ดังนี้

1. ภูมิปัญญาทางภาษาและวรรณกรรม ได้แก่ กลอนลำ กาพย์เซิ้งขี้ไฟ แห่งนางแมว บทสวดสรภัญญะ บทร้องประกอบการเล่นพื้นบ้าน คำคล้องจอง คำทวย คำสอย ญาภาษิต นิทาน ตำนานพื้นบ้าน เพลงกล่อมเด็ก เพลงพื้นบ้าน กาพย์สู่ขวัญประเภทต่างๆ ฯลฯ

ความหมายและประเภทของกลอนลำ

เจริญชัย ชนไฟโรจน์ (2526 : 20-27) กลอนลำ หมายถึง งานวรรณกรรมประเภทร้อยกรอง แบ่งตามเนื้อหาได้หลากหลายประเภท เช่น กลอนเกี่ยว กลอนนิทาน กลอนศีลธรรม กลอนพรรณนาธรรมชาติ และกลอนวิชาการ ส่วนทำนองลำที่นิยมใช้ในวงการหมอลำมีอยู่ 5 ทำนองคือ ทำนองลำทางสั้น ทำนองลำทางยาว ทำนองลำเตี้ย ทำนองลำเพลิน และทำนองลำเดิน ลำทางสั้นเป็นทำนองลำแบบเนื้อเต็ม ไม่มีเอื้อน ทำนองลำทางยาว เป็นทำนองลำแบบมีเอื้อน แสดงถึงอารมณ์โศก สะอึกสะอื้น ทำนองลำเตี้ยเป็นทำนองเพลงแบบสมัยนิยม มี 4 ทำนองคือ เตี้ยโขง เตี้ยพม่า เตี้ยธรรมดา และเตี้ยหัวโนนตาล ลำเพลินเป็นทำนองแบบลำทางยาว แต่มีท่วงทีลีลาสนุกสนานเปลือกลื่น ส่วนลำเดินนั้นในสมัยก่อนหมายถึงทำนองเดินดง เป็นลำทางสั้นแต่ใช้แคนलयน้อยอย่างลำทางยาว ส่วนเรื่องที่เกี่ยวข้องกับลักษณะกลอนลำนั้น มี 2 ลักษณะคือ กลอนตัด (หรือกลอนกาพย์ก็เรียก) และกลอนเอ็น กลอนตัดใช้สำหรับลำทางสั้น ที่เรียกว่ากลอนตัดเพราะตัดเป็นวรรคใครวรรคมันจบลงวรรคใดก็ได้ ไม่ต้องรอจบเป็นบทส่วนกลอนเอ็นใช้สำหรับทั้ง ลำทางสั้น ลำทางยาว ลำเพลิน ลำเดิน ลำเตี้ยธรรมดา และ เตี้ยหัวโนนตาล ที่เรียกว่ากลอนเอ็น เพราะจะจบได้ก็ต้องครบองค์ทั้ง 4 วรรคนั้นเอง จึงใช้เวลานานกว่ากลอนตัด

จากรูวรรณ ธรรมวัตร (2531 : 38) กล่าวว่า กลอนลำ หมายถึง เพลงพื้นบ้านอีสาน ที่มีบทบาทให้การศึกษาแก่ผู้ฟังเป็นอย่างมาก ในยุคก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยพื้นฐานของศิลปินที่เรียกว่า หมอลำ นั้นได้รับการศึกษาและฝึกฝนเป็นอย่างดี จนมีคำกล่าวว่า “นักปราชญ์ผู้รู้ป่านเจ้าผู้แต่งลำ” ขั้นตอนหนึ่งของการลำกลอนเป็นการแข่งขันกัน เรียกว่า ลำประชัน โดยหมอลำจะผลัดกันถาม ผลัดกันตอบคดีโลก คดีธรรมที่น่าสนใจให้สารประโยชน์

เจริญชัย ชนไฟโรจน์ (2526 ข : 1) การแบ่งประเภทของกลอนลำแบ่งเป็น 3 ประเภท คือแบ่งตามลักษณะของเนื้อหา แบ่งตามทำนองและแบ่งตามลักษณะ รูปแบบวิธีแต่งดังรายละเอียดดังต่อไปนี้

แบ่งตามลักษณะเนื้อหา แบ่งได้ 5 ประเภท คือกลอนเกี่ยว กลอนนิทาน กลอนศีลธรรม กลอนพรรณนาธรรมชาติ และกลอนวิชาการต่างๆ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

กลอนเกี่ยว หมายถึง กลอนลำที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับเรื่องความรัก ความคิดถึงและความพิศواسแทรกอยู่ ใช้ลำเพื่อเกี่ยวพาราสิทธิ์ระหว่างหมอลำชาย-หญิง

กลอนนิทาน หมายถึง กลอนลำที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับนิทานพื้นบ้าน เช่น ผาแดงนางไอ่ กาละเกด สังข์ศิลป์ชัย และนิทานชาดกต่างๆ

กลอนศีลธรรม หมายถึง กลอนลำที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับศีลธรรม จริยธรรม เป็นกลอนลำที่ใช้ลำเพื่อเป็นคติสอนใจหรือข้อประพฤติปฏิบัติแก่ผู้ฟัง

กลอนวิชาการ หมายถึงกลอนลำที่เสนอเนื้อหา เกี่ยวกับความรู้ทาง
วิชาการด้านต่างๆ
แบ่งตามทำนอง แบ่งได้ 3 ประเภท คือกลอนลำทางสั้น กลอนลำทางยาว
และกลอนลำเตี้ย

กลอนลำทางสั้น เป็นการลำที่มีจังหวะกระชับรวดเร็ว ไม่มีการเอื้อน
เสียง จึงทำให้กลอนหนึ่งๆมีเนื้อหามากเพื่อให้พอดีกับเวลา ฉะนั้นในการลำที่ต้องการบรรยาย
เนื้อความหรือดำเนินเรื่องให้รวดเร็วจะใช้ลำทางสั้น เช่น การถามตอบปัญหา เล่าประวัติ เล่า
นิทาน เป็นต้น

กลอนลำทางยาว หรือลำล่อง หรือ ลำอ่านหนังสือ เป็นการลำที่มี
ทำนองช้าอ่อนหวาน มีการเอื้อนเสียงยาว เนื้อหาที่ลำจะเป็นการบรรยายสภาพพรรณนาสภาพ
ธรรมชาติ คำสอน คำอ้อ คำอวยพร หรือความรู้ทางวิชาการต่างๆ ใช้ลำเมื่อต้องการแสดง
อารมณ์เศร้าโศก ผิดหวัง คร่ำครวญและการสั่งลา ทำนองการลำยาวจะมีการเลื่อนไหลไม่ขาด
ตอน

กลอนลำเตี้ย เป็นทำนองที่จังหวะเร็ว คึกคัก มีชีวิตชีวา ใช้ในการลำ
โต้ตอบกันของหมอลำชาย-หญิง ทำนองลำเตี้ยเป็นทำนองที่เกิดขึ้นหลังสุด ซึ่งแบ่งออกเป็น 4
ทำนอง คือเตี้ยธรรมดา เตี้ยหัวโนนตาล เตี้ยพม่าและเตี้ยโขง

ความหมายของกาพย์เจี๊ยงบังไฟ

ชัชวาลย์ วงษ์ประเสริฐ (2532 : 217)การเจี๊ยงบังไฟ หมายถึง การ
บวงสรวงอันวอนแต่พญาแถน เพื่อขอให้ฟ้าฝนตกต้องตามฤดูกาล เพื่อให้ชาวบ้านได้ทำไร่นา
กัน บทเจี๊ยงที่ใช้เป็นคำกลอนภาคอีสานชนิดหนึ่งเรียกว่า "กาพย์" ซึ่งวรรคหนึ่งประกอบด้วย
คำจำนวน 7 พยางค์ คำสุดท้ายของวรรคแรกจะสัมผัสกับคำที่ 1 หรือคำที่ 3 ของวรรคถัดไป
อย่างนี้เรื่อยๆ

คณะศิลปะประยุกต์และการออกแบบมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี (2553 : 15)
การเจี๊ยงบังไฟ หมายถึง การขบร้องเป็นกาพย์ เป็นกลอน ประกอบ เครื่องดนตรี พวกกลอง แคน
ฉิ่ง เป็นหมู่คณะเพื่อความสนุกสนาน

1. พวกเจี๊ยงธรรมะ เป็นพวกที่เรียบร้อย เป็นคณะและมีผู้กล่าวนำ มีการ
พ้องแบบต่างๆ ตามที่หัวหน้าคณะจะสั่งกาพย์เจี๊ยงก็เป็นคตินิยมสอนใจไปด้วย
2. พวกเจี๊ยงกินเหล้า เป็นพวกคอสุรา ไม่มีขบวน จับกลุ่มกันเล่นเจี๊ยงไม่เป็น
ระเบียบกาพย์ก็ตลกไปกษา ทั้งคำสุภาพ คำหยาบ (แต่เขาไม่ถือว่าเสียหาย)
3. พวกเจี๊ยงขอเงิน เป็นพวกที่ไม่อยู่ในอันดับ คือไม่มีบท ไม่มีทำนอง กลุ่ม
ละ 4-5 คน ตีกลอง ตีปี่เคาะไม้แล้วแต่นักออก พวกหลังนี้เล่นเพื่อขอเงินเท่านั้นเอง เพราะ
ประเพณีนี้มีการเจี๊ยงขอสุรา ขอขนม ขอเงินซื้อสุรา ก็เลยตั้งคณะขึ้นขอบ้าง ส่วนมากเป็นพวก
วัยรุ่นและเด็กเล็ก ตัวอย่างบทเจี๊ยง ที่เป็นบทตลก น่าสนใจ

“แม่เฒ่าเอ๊ยลูกเขยมาแล้ว แม่เฒ่าแก้วไปลื้ออยู่ใส
อยู่คีไผ่ตาเหลี่ยมแม่ๆ ซ้อยมาเว้าแม่เฒ่าอย่าหนี”

พิธีแห่นางแมว
 ชัชวาลย์ วงษ์ประเสริฐ (2532 : 218) พิธีแห่นางแมวเป็นพิธีขอฝน เมื่อ
 ปีใดที่ภาคอีสานแห้งแล้งฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาลชาวอีสานจะทำพิธีแห่นางแมว เพื่อขอฟ้าขอ
 ฝนเริ่มจากการคัดเลือกแมวสีดำตัวเมียมา 1-3 ตัว นำไปใส่ลงในกระทงหรือเข่งที่มีฝาปิดพร้อม
 พูดว่า "นางแมวเอ๋ย ขอฟ้า ขอฝน ให้ฝนตกลงมาด้วยเด้อ" จัดตั้งเครื่องบูชาพร้อมตั้งจิต
 อธิษฐานขอน้ำฝน ชาวบ้านจะเตรียมขบวนแห่นางแมวไปภายในหมู่บ้าน พอผ่านบ้านใครเจ้าของ
 บ้านจะเตรียมน้ำมาสาดไปให้ถูกขบวนแห่ และตัวนางแมวด้วย ขณะที่แห่ไปนั้นคนที่ร่วมขบวนแห่
 จะร้องคำแข็งแห่นางแมวพร้อมกัน โดยมีผู้นำคนหนึ่งและผู้คนในขบวนจะร้องตาม ชาวอีสานมี
 ความเชื่อว่าหลังจากประกอบพิธีแห่นางแมวแล้วฝนจะตกลงมาตามคำอ้อนวอนในคำแข็งนางแมว
 ว่า

"เต้าอีแม่นางแมวมาขอไซ้
 ขอน้ำมนต์ฮอดแมวให้แห่
 บได้ปลาเอาหนูกับข้าว
 แม่เฒ่าเอ๋ยอย่าฟ้าวายุลูก
 ตาเว็นตกฝนตกลงมา
 ตาเว็นตกฝนตกลงมา
 ฝนบ่ตกข้าวนาตายแล้ง
 ตกลงมาฝนตกลงมา

ขอบได้ขอฟ้าขอฝน
 บได้คำจ้าง เอาแมวข้อยมา
 บได้ข้าวเหล่าเด็ดก็เอา
 ข้าวเพิ่นปลูกปลูกน้อยเพิ่นแพง
 ตาเว็นตำฝนหน้าลงมา
 ฝนบ่ตกข้าวไฮ่ตายคา
 ฝนบ่ตกกล้าแห้งตายนาน
 เหลงมาฝนเหลงมา กู้ก กู้ก กู้ก กู้

บทสวดสรภัญญะ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒ ได้ให้ความหมายของสร
 ภัญญ์ ว่า "สรภัญญะ" สะ-ระ-พัน-ยะ หมายถึง ทำนองสำหรับสวดที่ทำเป็นคำฉันท์, ทำนองร้อง
 ทำนองสรภัญญะ

รุจิรา วงศ์แก้ว (2533 : 26-27) กล่าวถึง ลักษณะของสรภัญญะของ
 ชาวบ้านอีสานว่า " มีลักษณะผสมผสานระหว่างบทสวดและเพลงพื้นบ้าน คือเป็นบทเพลงที่มี
 เนื้อหาเกี่ยวกับศาสนา ถ้อยคำสำนวนที่ใช้สุภาพเรียบร้อย เนื้อหาจะอบรมจริยธรรมแก่ชาวบ้าน
 เป็นข้อใหญ่ ทำนองของสรภัญญะเป็นทำนองสวด มีการนำทำนองเพลงไทยเดิม เพลงพื้นบ้าน
 เพลงลูกทุ่ง มาปะปนกัน มีเนื้อหาหลากหลายไม่เคร่งครัด เช่นเรื่องเกี่ยวกับนิทานพื้นบ้าน ชาต
 คติธรรมต่าง ๆ หรือเรื่องราวที่อยู่ในความนิยมของชาวบ้านมาแต่งเป็นเนื้อเรื่องร้องสรภัญญะ
 สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของสรภัญญะกับศาสนา ขนบธรรมเนียม ประเพณี และสังคมของ
 ชาวบ้านได้เป็นอย่างดี ชาวบ้านที่ร่วมร้องและฟังสรภัญญะจึงได้ทั้งความรู้ ความสนุกสนาน แนว
 ปฏิบัติอันดีงาม ถือเป็นความบันเทิงอีกลักษณะหนึ่ง ธรรมเนียมในการร้องเริ่มด้วยการยกพาน
 ดอกไม้บูชาครู ไหว้พระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ คุณบิดามารดา ครูบาอาจารย์ แล้วจึงร้อง
 กลอนอื่น ๆ เช่น กลอนถามข่าว นิทาน อธิบายกระทุ้ธรรม เดินดง ชมป่า ตอขว้าว พัฒนา และ
 จบด้วยอวยพร และกลอนลา การแต่งตัว ผู้ร้องจะต้องไปร้องที่วัด ต้องแต่งตัวเรียบร้อย คือนุ่ง

ผ้าถุงยาว สวมเสื้อแขนยาว หมัดใส่สีขาว การร้องสรภัญญะ มีการสืบทอดกันมาแบบปากต่อปาก และเมื่อรู้หนังสือมากขึ้นจึงมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร มีแบบแผนทางฉันทลักษณ์ คล้ายฉันทหรือกาพย์ยานี 11 สรภัญญะประกอบด้วยคำร้องที่เป็นสาระเนื้อหา ถ่ายทอดจากเจตนารมณ์ของผู้ประพันธ์ที่ต้องการสื่อสารไปยังผู้ร้องผู้ฟัง และทำนองซึ่งรจนาให้สัมพันธ์กับคำร้อง มุ่งพิจารณาเนื้อหาเป็นสำคัญ เมื่อนำบทสรภัญญะมาพิจารณา พบว่ามีความหลากหลายด้านเนื้อหา เช่น เรื่องราวที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา คำสั่งสอนต่าง ๆ เรื่องราวจากวรรณกรรมพื้นบ้าน

สวิง บุญเจิม (2539 : 15) ได้กล่าวถึง ประโยชน์ของสรภัญญะ

1. จูงใจอยากให้อ่าน อยากให้ท่อง ในเรื่องที่ไม่อยากเรียน
2. ช่วยให้จำได้ง่าย
3. จูงใจให้คนอื่นสนใจฟังและสนใจเรียน
4. ให้ความรู้พร้อมกับความสนุก
5. ผู้เผยแพร่สามารถแทรกความรู้ที่จำเป็นเข้าไปในบทสรภัญญะ

เพลงประกอบการเล่นพื้นบ้าน

สุมาลย์ พงษ์ไพฑูย์ (2518 : 59) เพลงประกอบการเล่นพื้นบ้าน หมายถึง เพลงที่ใช้ร้องประกอบการเล่นพื้นบ้านของชาวบ้านทั้งชายและหญิง ซึ่งถ้าการเล่นนั้นๆขาดบทเพลงเหล่านี้จะไม่สามารถเล่นได้ การเล่นต่างๆนี้มีทั้งการเล่นเพื่อความสนุกสนาน และเล่นในเทศกาลต่างๆ ซึ่งแบ่งได้ 3 ประเภทได้แก่

1. เพลง รำวง
2. เพลงปฏิพากย์
3. เพลงประกอบการละเล่นเบ็ดเตล็ด

สุมาลย์ พงษ์ไพฑูย์ (2518 : 59) การเล่นเพลงรำวงของชาวบ้านเป็นการเล่นเพื่อความสนุกสนาน จะกล่าวถึง ความรัก การเกี้ยวพาราสี การต่อว่าประชดประชัน ฝ่ายชายฝ่ายหญิงที่รำรักไป คำที่ใช้ไม่มีคำศัพท์ยาก ด้านรูปแบบฉันทลักษณ์รำวงมัก เป็นกลอนสุภาพ มีความยาวตั้งแต่ 2 คำกลอน ถึง 8 คำกลอน อุปกรณ์ที่ใช้ในการเล่นได้แก่ กลอง ฉิ่ง และอาจมีคนปรบมือให้เป็นจังหวะขณะร้องเพลง เพลงรำวงจะเป็นเพลงสั้น ๆ เนื้อร้องง่ายใช้คำคล้องจองกันจังหวะสมัยใหม่ อาจจะมีจังหวะของเพลงสากลเข้าไปปะปนบ้าง เนื้อร้องอาจจะเปลี่ยนคำหรือเปลี่ยนความไปตามท้องถิ่นได้ การเล่นรำโชนี่ผู้รำจะร้องเพลงคลอตามและทำท่าประกอบเพลงไปด้วย การค้นคว้าเพลงรำวงในยุคนี้นี้ พบว่ามีมากในหลายท้องถิ่น และเป็นเพลงที่น่าสนใจอย่างยิ่ง

สุกัญญา สุจฉายา (2525 : 23-24) เพลงปฏิพากย์ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เพลงโต้ตอบ ซึ่งมีวิธีการร้องโดยผู้เล่นชายและหญิงร้องโต้ตอบกันในเชิงเกี้ยวพาราสี ซึ่งจุดเด่นอยู่ที่ไวยาหารในการคิดและร้องเพลงโต้ตอบกัน พบในทุกภาคของไทย เช่น เพลงเกี้ยวข้าว เพลงฉ่อย

จำแนกเพลงปฏิพากย์ ออกเป็น 3 วิธี จำแนกตามโอกาสร้อง จำแนกตามจุดประสงค์ จำแนกตามลักษณะของเนื้อเพลง

กึ่งแก้ว อดฎากร (2520 : 92) เพลงประกอบการละเล่นแบบเบ็ดเตล็ด หมายถึง เพลงที่ใช้ร้องประกอบการพิธีกรรมของชาวบ้าน อันมีรากฐานมาจากความเชื่อเรื่องศักดิ์สิทธิ์ และภูตผีปิศาจ เช่น เพลงประกอบการเล่นเข้าผี เป็นการเล่นในเทศกาลตรุษสงกรานต์ที่นิยมให้มีผู้เล่นเป็นผู้เข้าทรง เป็นผีชนิดต่าง ๆ เช่น ผีลิง ผีสู่ม ผีกระดัง ผีแม่ศรี ผีกะลา เมื่อผีเข้าจะทำท่าทางต่าง ๆ เช่น วิ่งไล่ตบ(ผีลิง) รำทำท่าทางอ่อนช้อย(ผีแม่ศรี)

คำคล้องจอง

วันเนา ยูเดิน (ยูเดิน 2532 : 34-37) คำคล้องจอง หมายถึง คำที่มีตัวสะกดและมาตราตัวสะกดอย่างเดียวกันแต่ไม่ซ้ำเสียงกัน เรียกว่าสัมผัสสระ ส่วนสัมผัสอักษร คือคำที่เป็นคำคล้องจองกันด้วยพยัญชนะต้นเป็นพยัญชนะตัวเดียวกันหรือเสียงประเภเดียวกัน ดังนั้นจึงมีคำสัมผัสคล้องจองอยู่ 2 ประเภท คือสัมผัสสระ และสัมผัสอักษร

1. สัมผัสสระ มี 2 แบบ คือ

1.1 สัมผัส เพราะใช้คำสระเดียวกัน ตัวอย่าง เช่น “ คินนี้ฟ้าราตรีมีเสียวโสม คำสัมผัสสระ คือ ฟ้า-รา ตรี-มี

1.2 สัมผัสเสียงสระคล้องจองกัน เพราะใช้คำที่มีเสียงสระและตัวสะกดมาตราเดียวกัน เช่น “อยากให้ดาวพราวแสงขึ้นแข่งโสม” สัมผัสคล้องจอง ได้แก่ ดาว-พราว แสง-แข่ง

2. สัมผัสอักษร เป็นคำคล้องจองด้วยพยัญชนะต้นเป็นพยัญชนะตัวเดียวกัน เช่น ท่าง-เหิน จอง-เจ้า จัดเจนจองใจจักจีใจเจียวเจ้า

คำทาย

พรทิพย์ ชังธาดา (2539 : 67-79) แบ่งปริศนาคำทายตามคำตอบ มี 7 หมวด คือ คำตอบเกี่ยวกับพืช คำตอบเกี่ยวกับสัตว์ คำตอบเกี่ยวกับธรรมชาติ คำตอบเกี่ยวกับส่วนของร่างกาย คำตอบเกี่ยวกับกิริยาอาการและการกระทำ คำตอบเกี่ยวกับสิ่งของเครื่องใช้ คำตอบเกี่ยวกับอาหารการกิน และคำตอบเกี่ยวกับการละเล่น ศาสนา และขนบธรรมเนียมประเพณี สิริกร ไชยมา (2544 : 1) ได้กล่าวว่า ปริศนาคำทายเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทหนึ่ง ที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีความเป็นอยู่ของชาวบ้านได้อย่างชัดเจน อีกทั้งมีความงามทางภาษา มีอรรถรส ถ้อยคำสั้น กระชับรัด คคล้องจอง และมีศิลปะการใช้คำในคำทายบางคำชวนให้คิดสองแง่สองง่าม แต่แท้จริงแล้วหาเป็นเช่นนั้นไม่คำตอบกลับเป็นคำธรรมดาที่สุภาพ นับว่าเป็นการแสดงออกถึงอัจฉริยะทางภาษาได้อย่างแยบยล และเป็นภูมิปัญญาที่ได้สืบทอดกันมา โดยนำไปทายเป็นคำปริศนาและไขปริศนา

มัลลิกา คณานุรักษ์ (2550 : 2) ปริศนาคำทาย หมายถึง คำถามหรือปัญหาที่ยกขึ้นให้แก้หรือขั้นตอนเป็นการถามด้วยปากเปล่า อาจเป็นข้อความที่สมบูรณ์หรือไม่สมบูรณ์ หรือเป็นเรื่องเล่าสั้นๆ โดยคำถามจะถามตรงๆ ด้วยการบอกรายละเอียดของสิ่งที่นำมาทาย

คุณค่าของปริศนาคำทาย

พรรณเพ็ญ เครือไทย (2533 : 12-19) แม้ว่าปริศนาคำทายจะเป็นการละเล่นชนิดหนึ่ง ซึ่งมุ่งที่ความสนุกสนานเป็นสำคัญแต่จากเนื้อหาสาระของคำปริศนาสามารถกล่าวได้ว่า นอกเหนือจากความบันเทิงแล้ว ผู้เล่นยังได้รับคุณค่าด้านอื่น ๆ อีกด้วย ดังนี้

1. คุณค่าในด้านความบันเทิง
 2. คุณค่าในด้านวัฒนธรรมประเพณี
 - 2.1 เกี่ยวกับอาหารการกิน
 - 2.2 เกี่ยวกับสิ่งของเครื่องใช้
 - 2.3 เกี่ยวกับศาสนาและประเพณี
 - 2.4 เกี่ยวกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่
 3. คุณค่าด้านภาษา
 4. คุณค่าในด้านการศึกษาอบรม
- ปริศนาคำทาย 4 ข้อหลังนี้ เป็นสังขธรรมที่ทุกคนต้องยอมรับและไม่

อาจหลีกเลี่ยงได้ จึงนับเป็นข้อคิด คำสอน คอยเตือนใจผู้เล่นไปด้วย

สิริกร ไชยมา (2544: 4-5) สรุปคุณค่า การเล่นปริศนาคำทายได้ดังนี้

1. เล่นปริศนาคำทายเพื่อให้เกิดความสนุกสนาน
2. การเล่นปริศนาคำทายเป็นกิจกรรมหนึ่งที่ช่วยฝึกเขาวัวปัญญาฝึก

การสังเกตจดจำ

3. ปริศนาคำทายช่วยสืบทอดอนุรักษภาษาถิ่นได้เป็นอย่างดี
4. ปริศนาคำทายเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิต

ความเป็นอยู่ ความเชื่อ ค่านิยมของคนในท้องถิ่นนับว่าเป็นแหล่งข้อมูลทางการศึกษาด้าน
มานุษยวิทยาได้เป็นอย่างดี

มัลลิกา คณานุรักษ์ (2550 : 32) การเล่นปริศนาคำทายได้รับความนิยม
แทบทุกชาติทุกภาษา และยังคงนิยมกันตั้งแต่โบราณจนถึงปัจจุบัน เพราะการฝึกเขาวัวปัญญา
เป็นสิ่งจูงใจ (Motivation) ให้คนอยากคิด อยากแก้ปัญหา นอกจากต้องมองสิ่งต่างๆ อย่างพินิจ
พิจารณาแล้ว ยังเป็นการพักผ่อนที่สนุกสนานนั่นเอง

คำสอย ความหมาย องค์ประกอบ ประเภท บทบาทของคำสอย
ไพโรจน์ เพชรสังหาร (2536) เขียนเกี่ยวกับคำสอยว่า คำสอยเป็นการ
แสดงวาทศิลป์ของคนอีสาน เพื่อความสนุกสนานในขณะที่ฟังกลอนลำ และคำสอยนี้มีพัฒนาการ
มาพร้อม ๆ กับการลำกลอนนับว่าเป็นการแสดงความบันเทิงของชาวอีสานอย่างหนึ่ง ข้อที่น่า
สังเกตประการหนึ่งเกี่ยวกับคำสอย คือ คำสอยจะพัฒนาไปตามความเจริญก้าวหน้าของ
เทคโนโลยี ซึ่งเกี่ยวกับสภาพชีวิตความเป็นอยู่ ประเพณี ความเชื่อ ทศนคติ และเหตุการณ์
ประทับใจของคนในท้องถิ่นอีสาน

วัฒนธรรมจังหวัดกาฬสินธุ์ (2551) “คำสอย” เป็นมรดกทางวัฒนธรรม
ด้านภาษา ที่บรรพบุรุษได้ถ่ายทอดกันมาหลายชั่วอายุคนเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะที่แฝงไว้ด้วย
อารมณ์ขัน แสดงให้เห็นปฏิภาณกวีของชาวบ้านอย่างแท้จริง คำสอยมักจะเป็นประโยคสั้น ๆ ที่
คล้องจองกัน กลอนสอยบางกลอนฟังแล้วทำให้ทราบถึงปรัชญา ขนบธรรมเนียมประเพณีของแต่ละ
ละท้องถิ่น

องค์ประกอบทางด้านวรรณกรรมของคำสอย ในด้านฉันทลักษณ์คำสอยมีลักษณะคล้ายกาพย์เจ็ดของอีสาน กล่าวคือ วรรคหนึ่งมี จะมีตั้งแต่ 7 ถึง 10 คำ คำสอยบทหนึ่งจะมีกี่วรรคก็ได้ ขึ้นอยู่กับเนื้อเรื่องที่ต้องกล่าวถึง ตั้งแต่ต้นจนจบคำสุดท้ายของวรรคจะส่งสัมผัสไปยังคำใดคำหนึ่งในวรรคต่อไปจนจบใจความในฉันทลักษณ์ วรรณกรรมคำสอยของภาคอีสานไม่บังคับ เอก โท ตรี สหุ หรือข้อบังคับอื่นใดทั้งสิ้น เพราะเป็นวรรณกรรมเสรีของชาวบ้าน สร้างโดยชาวบ้าน และชาวบ้านก็เป็นคนใช้ ขนบนิยมในการแต่ง ก่อนการสอยจะต้องมีคำขึ้นต้นด้วยคำว่า “สอย...สอย” ซึ่งเป็นที่นิยมกันอย่างแพร่หลาย นอกจากนั้นเพื่อเรียกความสนใจก็จะมี การขึ้นต้นด้วยการรัวสั้น เช่น “ตริ...ตริ...ตริ หรือ “กิ้ว...กิ้ว...กิ้ว...กิ้ว” แล้วต่อด้วยคำสอย สำหรับคำลงท้ายจะนิยมลงท้ายด้วยคำว่า “นี่...กะสอย” หรือ “อันนี้...กะสอย” หรือ “จักหน้อยสอยอีก” ซึ่งจะต่อท้ายกลอนสอยหรือไม่ก็ได้

1. ประเภทคำสอย คำสอยจัดแบ่งได้ตามลักษณะประเภทคำสอยคือ คำสอยที่ไม่เกี่ยวกับเพศ และคำสอยที่เกี่ยวข้อง กับเพศ คำสอยมักจะใช้ถ้อยคำตรง ๆ ชัดเจน ไม่อ้อมค้อม กลอนสอยมักจะเป็นประโยคที่คล้องจองกันตรงไปตรงมา มีความคมคายลึกซึ้ง ให้คิดเตือนใจ อาจจะเป็นสุภาพดี คำพังเพย และสาระที่เป็นประโยชน์ต่อ บุคคลในชุมชนเป็นอย่างดี

2. ด้านบทบาททางสังคม พบว่า คำสอยมีส่วนสร้างความบันเทิงใจ อันเป็นบทบาทที่ชัดเจน แล้วยังมีบทบาทในด้านอื่น ๆ อีกหลายประการ คือ การสื่อสาร ระบายความแค้นทางอารมณ์ และความคับข้องใจ เผยแพร่แนวคิด สร้างความสามัคคีในหมู่คณะ และแสดงถึงเอกภาพทางวัฒนธรรม คำสอยบางบทยังได้แทรกแนวคิด คติสอนใจ และแนวปฏิบัติอันเป็นแบบแผนของค่านิยมทางสังคมไว้ แต่ปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ทำให้วิถีชีวิตของสังคมอีสานเปลี่ยนไปด้วย คำสอยที่เคยใช้อยู่ในสังคมอีสานมาเป็นเวลาช้านาน เริ่มมีบทบาทลดน้อยลง

ผลภาษาไทย

พรทิพย์ ชังธาดา (2545 : 79 - 80) ผลภาษาไทย หมายถึง คำกล่าวสอนใจ แฝงคติธรรม ถ้อยคำไพเราะสละสลวยรัดกุม บางทีเรียก ภาษาก้อม หรือโต้งโดย คนอีสานนิยมสอนบุตรหลานของตนโดยทางอ้อม จึงผูกคำให้คล้องจองเป็นคำอุปมาอุปมัย โดยกล่าวถึงข้อเท็จจริงเปรียบเทียบกับสิ่งต่าง ๆ ให้เห็นภาพพจน์ที่เป็นรูปธรรมที่ชัดเจน

พรทิพย์ ชังธาดา (2545 : 83 - 84) ได้อธิบายคุณค่าของผลภาษาไทยว่ามีมากมายและได้แบ่งเป็นหัวข้อ ดังต่อไปนี้

1. เป็นวิธีถ่ายทอดความรู้สึกที่ดีไปยังผู้ฟัง เช่น ภาษาก้อม และผลภาษาไทย เพื่อให้เกิดความสุข ประสบความสำเร็จ ปลอดภัย สร้างขวัญ และกำลังใจให้แก่ผู้ฟัง
2. เป็นวิธีในการอบรมสั่งสอน โดยนำเอาภาษาก้อมมาอบรมสั่งสอนให้ข้อคิดเตือนใจ สอนคนทุกชั้นทุกวัย เพื่อควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมให้ดำเนินไปสู่ความสงบสุข

3. เป็นวิธีโน้มน้าวจิตใจ ผนวายเป็นประโยชน์ในการโน้มน้าวจิตใจให้เกิดความสำเร็จในการสื่อสาร เช่น การเปรียบเทียบให้เห็นจริงชัดเจน และเกิดจินตนาการจากสิ่งที่อยู่ใกล้ตัว

4. เป็นมรดกทางภาษา ผนวามีคุณค่าทางภาษา เพราะเป็นสิ่งที่แสดงถึงเอกลักษณ์ของภาษาอีสาน เช่น คำวิเศษณ์ในภาษาอีสานไปขยายทำให้มีความชัดเจนในถ้อยคำที่กล่าว

5. เป็นบันทึกสภาพสังคม ผนวอีสานสะท้อนให้เห็นสภาพสังคมอีสาน เช่น การประกอบอาชีพ การกินอยู่ ค่านิยม การเลือกคู่ครองตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง การนับถือศาสนา

6. ให้ความบันเทิง ผนวเป็นสิ่งที่สร้างความบันเทิงให้แก่ผู้ฟังและผู้พูดอันเกิดจากคำพูดที่คล้องจองกัน การใช้โวหารเปรียบเทียบทำให้เกิดภาพพจน์ ความไพเราะ สนุกสนาน

นิทานพื้นบ้าน

จารุวรรณ ธรรมวัตร (ม.ป.ป. : 7-9) นิทานพื้นบ้าน หมายถึง วรรณกรรมมุขปาฐะ ในกลุ่มเดียวกับ เพลงกล่อมเด็ก ภาษิต ปริศนา ละครพื้นบ้าน ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่ถ่ายทอดโดยใช้คำพูดหรือวาจาบอกเล่าสืบต่อกันมาหลายรุ่นภายหลังมีผู้รวบรวมไว้ ซึ่งเป็นคติชาวบ้านประเภทใช้ประเภทคำพูด (Verbal Art) เป็นการถ่ายทอดที่ทำได้อย่างกว้างขวาง ทุกเพศ ทุกวัย ทุกระดับความรู้ ลักษณะการถ่ายทอดขึ้นอยู่กับความทรงจำ หรือความสามารถของผู้ถ่ายทอดทำให้เรื่องเดียวกันมีลักษณะไม่คงที่บางสำนวนยาว บางสำนวนสั้น บางที่มีเรื่องแทรกหรือเปลี่ยนแปลงเนื้อหา ก่อนจะพัฒนามาเป็นวรรณกรรมประเภทลายลักษณ์ที่ถ่ายทอดโดยใช้ตัวอักษรและมีแบบแผนในการเรียงร้อยถ้อยคำ เป็นวรรณกรรมที่พิถีพิถันมากกว่าคำบอกเล่าธรรมดาซึ่งฉันทลักษณ์ที่นิยมแต่งคือ โคลงสาร หรือ กลอนอ่าน ภาพยี่แจ๋งและกลอนลำ

ลักษณะของนิทานพื้นบ้าน

เจือ สะตะเวทิน (วิเชียร เกษประทุม. ม.ป.ป. : 2-3 ; อ้างอิงใน เจือ สะตะเวทิน. 2527 : 46) ได้กล่าวถึงลักษณะนิทานพื้นบ้านไว้ คือ

1. ต้องเป็นเรื่องเก่า
2. ต้องเล่าด้วยภาษาร้อยแก้ว
3. ต้องเล่าด้วยปากมาก่อน
4. ต้องแสดงความคิดความเชื่อของชาวบ้าน
5. เรื่องจริงที่มีคติแก่นบอโลมเป็นนิทาน เช่น มะทะโท เป็นต้น

ตำนานพื้นบ้าน

จารุวรรณ ธรรมวัตร (ม.ป.ป. : 11- 12) กล่าวถึงบทบาทสำคัญของวรรณกรรมท้องถิ่นไว้ดังนี้

1. เพื่อความบันเทิงและเป็นการใช้เวลาว่างให้สนุกสนาน โดยได้รับคติธรรมคำสอนที่แทรกอยู่ด้วย

2. ให้การศึกษา ตามปกติชุมชนแต่ละแห่งผู้ใหญ่เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่เด็กวิธีถ่ายทอดนั้นมีทั้งการบอกเล่าโดยตรง และการบอกเล่าด้วยนิทานหรือจัดประสบการณ์การทำงานให้แก่เด็กแต่ละช่วงของชีวิต

3. รักษาแบบแผนพฤติกรรมที่ยอมรับกันในสังคม นิทานมีหน้าที่เผยแพร่แบบแผนพฤติกรรมซึ่งสังคมยอมรับกันว่าดี นอกจากนี้ยังสร้างความกดดันแก่บุคคลที่พยายามเบี่ยงเบนไปจากบรรทัดฐานทางสังคมด้วยการล้อเลียน การวิพากษ์วิจารณ์ การตำหนิ การแต่งเรื่องขึ้นมากล่าวถึงสิ่งที่ไม่ดีของบุคคลนั้น เช่น ความเห็นแก่ตัว ความหลอกลวง ความคดโกง โดยสร้างนิสัยตัวละครในนิทานให้มีลักษณะดังกล่าว นอกจากนี้ยังสรรเสริญยกย่องให้กำลังใจต่อบุคคลที่พฤติกรรมเป็นไปตามบรรทัดฐานสังคม วรรณกรรมท้องถิ่นจึงมีส่วนในการสร้างความมั่นคงให้กับสังคม

เพลงกล่อมเด็ก

ภิญโญ จิตต์ธรรม (ม.ป.ป. : 1) เพลงกล่อมเด็ก หมายถึง เพลงที่แสดงออกทางอารมณ์ของผู้ร้อง โดยผู้ร้องไม่ได้คิดตกแต่งให้สละสลวยแต่อย่างใด ผู้ร้องพรรณนาออกมาเป็นบทกลอนจากส่วนลึกของหัวใจ

พรทิพย์ ชังธาดา (2545 : 53) เพลงกล่อมเด็ก หมายถึง เพลงที่วิวัฒนาการมาจากการเล่านิทานหรือนิยายให้เด็กฟังในเวลานอน เหตุที่ต้องเล่าเป็นเพราะสัญชาตญาณของมนุษย์หรือสัตว์ที่สร้างมาให้มีเพื่อนไม่อาจอยู่ตามลำพังคนเดียวได้ การเล่านิทานให้เด็กฟังในเวลานอนนั้นก็เพื่อให้เด็กอบอุ่นและ รู้ว่าตนนอนนั้นไม่ได้อยู่คนเดียว แต่มีคนคอยอยู่เป็นเพื่อนเอาใจทะนุถนอม

วนิดา ตรีสินธุรส (2547 : 94) เพลงกล่อมเด็ก หมายถึง เพลงที่ผู้ใหญ่ร้องเพื่อขับกล่อมเด็กให้ได้รับความเพลิดเพลินในเวลานอนและจะได้นอนหลับได้ง่าย ด้วยเสียงเพลงที่แม่ขับกล่อม

ลักษณะของเพลงกล่อมเด็ก

ประมวล พิมพ์เสน (2545 : 94) ได้สรุปลักษณะเพลงกล่อมเด็กไว้ ดังนี้

1. เนื้อหา เพลงกล่อมลูกเนื้อหาจะไม่แน่นอน อาจจะเป็นคำพูดจากบอกกล่าวเป็นคำสุภาพิต เป็นกลอนลำ เป็นนิทานพื้นบ้าน เนื้อเพลงกล่อมเด็กเป็นประโยชน์ต่อภาวเคราะห์สภาพสังคมในอดีตของเราได้

2. ทำนอง เพลงกล่อมเด็กจะมีทำนองที่แตกต่างกันออกไปตามท้องถิ่น

3. สำเนียงการพูดจะมีส่วนทำให้ทำนองเพลงแตกต่างกันในภาคอีสาน

มีสำเนียงภาษาต่างกันถึง 14 กลุ่ม

3. จังหวะ เพลงกล่อมเด็กส่วนใหญ่จะเป็นทำนองช้า เศร้าโหยหวนฟังแล้วน่าอนความช้า - เร็วของจังหวะส่วนใหญ่จะขึ้นอยู่กับสายเป็ด การเอาลูกนอนจะต้องมีอยู่หรือเป็ด หากสายเป็ดสั้นการแกว่งก็จะเร็ว หากสายเป็ดยาวการแกว่งก็จะช้า

เพลงพื้นบ้าน

นักวิชาการ นักคติชนวิทยา เรียกชื่อเพลงต่าง ๆ กัน เช่น เพลงชาวบ้าน เพลงพื้นบ้าน เพลงพื้นบ้าน ซึ่งในภาษาอังกฤษใช้ว่า "Folk songs" ทั้งสิ้น คำว่าเพลงพื้นบ้าน (Folk songs) มีผู้ให้ความหมายไว้ดังนี้

วนิดา ตรีสินธุรส (2547 : 72) เพลงพื้นบ้าน หมายถึง บทเพลงของชาวบ้านในแต่ละท้องถิ่นที่ประดิษฐ์เนื้อร้องและทำนองความนิยมของสมาชิกในท้องถิ่นนั้นโดยไม่ทราบที่มาและผู้แต่ง สืบทอดโดยการจดจำปากต่อปากหลายชั่วอายุคน สมาชิกชุมชนต่างยอมรับว่าเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นตน

คมสันต์ สุทนต์ (2549 : 22) ได้บอกลักษณะของเพลงพื้นบ้านไว้ว่า เพลงพื้นบ้านส่วนมากเป็นการเกี่ยวพาราสี หรือการชักถามโต้ตอบกัน ความเด่นของเพลงพื้นบ้านอยู่ที่ความไพเราะ การมหรือถ้อยคำง่าย ๆ แต่มีความหมาย กินใจ ใช้ไหวพริบปฏิภาณในการร้องโต้ตอบกัน เพลงพื้นบ้านส่วนใหญ่จะมีเนื้อร้อง และทำนองง่าย ๆ ร้องเล่นได้ไม่ยาก ฟังไม่นานก็สามารถร้องเล่นตามได้ การเล่นเพลงชาวบ้าน จะเล่นกัน ตามลานบ้าน ลานวัด ท้องนา ตามลำน้ำแล้วแต่โอกาสในการเล่นเพลง เครื่องดนตรี ที่ใช้เป็นเพียงเครื่องประกอบจังหวะ เช่น ฉิ่ง กรับ กลอง หรือเครื่องดนตรี ที่ประดิษฐ์ขึ้นเองบางทีก็ไม่มีเลยใช้การปรบมือประกอบจังหวะสิ่งสำคัญในการร้องเพลงชาวบ้านอีกอย่างก็คือ ลูกคู่ที่ร้องรับ ร้องกระทู้ หรือร้องสอดเพลง ซึ่งจะช่วยให้เกิดความสนุกสนานครึกครื้นยิ่งขึ้น

ลักษณะสำคัญของเพลงพื้นบ้าน

เพลงพื้นบ้านเป็นมรดกร่วมที่ชาวบ้านได้สั่งสมสืบทอดต่อกันมา ซึ่งมีบทบาทต่อชีวิต ตลอดจนประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่นของแต่ละกลุ่มวัฒนธรรม และส่งผลให้ชุมชนนั้นอยู่กันอย่างมีความสุข เกิดความเข้าใจ เกิดความสามัคคี ให้ความสนุกสนานรื่นเริง และยังให้คุณค่าด้านอื่น ๆ อีกหลายด้าน เพลงพื้นบ้านอีสานมีลักษณะสำคัญดังนี้

1. เพลงพื้นบ้าน เป็นมรดกร่วมของชาวบ้าน ซึ่งมีชาวบ้านเป็นต้นคิด เป็นผู้เล่นเป็นผู้สืบทอด เพื่อสนองความต้องการของชาวบ้านเป็นหลัก
2. เพลงพื้นบ้านจะถ่ายทอดโดยการบอกเล่า การเลียนแบบ การจดจำ และทำตามครู ที่ปฏิบัติสืบทอดกันมา
3. เพลงพื้นบ้านจะต้องมีความเรียบง่ายใช้ภาษาที่เข้าใจง่ายสอดคล้องกับความรู้สึกนึกคิดและการดำรงชีวิตของชาวบ้าน
4. เพลงพื้นบ้าน เป็นเครื่องบันเทิงของชาวบ้าน สร้างความสนุกสนานและผ่อนคลายความตึงเครียด
5. เพลงพื้นบ้าน จะร้องโต้ตอบด้วยกลอนสวด ร้องแก้กันด้วยปฏิภาณไหวพริบ
6. เพลงพื้นบ้าน จะมีโครงสร้างคล้ายกัน คือ มีการไหว้ครู มีการเกริ่น เป็นการกล่าวนำ เพื่อทักทาย มีการประเป็นการประคารมของผู้เล่นฝ่ายหญิงและฝ่ายชาย มีการเล่นเป็นเรื่องที่ขบถลา
7. เพลงพื้นบ้าน จะมีการสอดแทรกคำสองแง่สองง่าม

8. เพลงพื้นบ้าน ใช้ภาษาท้องถิ่น มีท่วงทำนอง สีสานเฉพาะถิ่น
9. เพลงพื้นบ้าน มีการปรับเปลี่ยนไปตามสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป
10. เพลงพื้นบ้าน จะสะท้อนให้เห็นการแต่งกายของท้องถิ่นนั้น ๆ
11. เนื้อหาของเพลงพื้นบ้าน จะสอดแทรกคติคำสอนให้ความรู้ทั้งทาง

โลกทางธรรม

พรทิพย์ ชั่งราตา (2545 : 21) ได้แบ่งประเภทเพลงพื้นบ้านอีสานโดยยึดหลักเวลาและโอกาสในการร้อง แบ่งเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ 3 ประเภท ดังนี้

1. เพลงร้องเล่น เป็นเพลงที่ชุมชนนั้นไม่ว่าเด็ก คนหนุ่มสาวหรือผู้ใหญ่ ร้องเพื่อความสนุกสนานในงานเทศกาลหรือวาระพิเศษ เช่น หมอลำ เป็นที่นิยมในท้องถิ่นอีสานทั่ว ๆ ไป เพลงโคราชพบเฉพาะในจังหวัดโคราช เจริญ กันตรึม เล่นในจังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ เพลงที่เด็ก ๆ ร้องประกอบการเล่นของเด็ก และเพลงประกอบการฟ้อนการรำ เช่น เพลงประกอบการฟ้อนภูไท

2. เป็นเพลงที่ใช้เกี่ยวกับประกอบพิธีมีการลำบุญพระเวส การแห่ต่าง ๆ เช่น แห่ลอยพร แห่มีตรี การลำผีฟ้ารักษาคนป่วย การสวดสรวงัญญะ การเซ็งบั้งไฟในงานบุญบั้งไฟการสู่ขวัญบายศรีในโอกาสต่าง ๆ . . .

3. เพลงกล่อมลูก เป็นเพลงที่ชาวบ้านร้องเพื่อกล่อมลูกให้หลับไม่กวนโยเยเนื้อหาและทำนองแตกต่างออกไปแล้วแต่ท้องถิ่นเพลงกล่อมเด็กบางเพลงก็มีเนื้อหาที่แสดงอารมณ์สะเทือนใจและความทุกข์ยากของผู้ใหญ่ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของกลุ่มชนซึ่งอาจจะไม่เกี่ยวข้องกับตัวเด็กโดยตรง

กาพย์สู่ขวัญ

กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและกระทรวงสาธารณสุข (มปป)ความเชื่อและพิธีสู่ขวัญของชาวไทยภาคอีสานชาวไทยอีสานมีความเชื่อเรื่องขวัญมาแต่โบราณ ขวัญเป็นสิ่งไม่มีตัวตน มีประจำชีวิตของคนและสัตว์ตั้งแต่เกิด เชื่อว่าคล้ายกับจิตหรือวิญญาณที่แฝงอยู่ในตน หากมีเหตุที่ทำให้ขวัญไม่ตีเช่น ความเจ็บป่วยไปทำงานต่างถิ่น หรือมีเหตุให้ตกใจเสียใจ ขวัญจะหนีออกจากตัวตน จะต้องทำการเรียกขวัญ ชาวอีสานเรียก “พิธีสู่ขวัญ” หรือ “พิธีสูตร (สูตร) ขวัญ” บางที่เรียกการบายศรีสู่ขวัญ หรือ การบายศรีสูตรขวัญ (สูตรเป็นคำเก่าแก่ของชาวอีสาน แปลว่า การสวด) เพื่อให้ขวัญกลับมาอยู่กับตัวให้มีกำลังใจ ส่งเสริมจิตใจให้ดี ชาวอีสานมีพิธีบายศรีสู่ขวัญหลายประเภท การสู่ขวัญเด็ก การสู่ขวัญแม่อยู่กรรม การสู่ขวัญแม่มาน การสู่ขวัญแม่ออกกรรม การสู่ขวัญนาค การสู่ขวัญบ่าวสาว การสู่ขวัญคนเจ็บป่วย การสู่ขวัญพระเณร การสู่ขวัญวัวควาย การสู่ขวัญช่าง การสู่ขวัญนา การสู่ขวัญลาน การสู่ขวัญข้าว การสู่ขวัญเล่า การสู่ขวัญเวียน การสู่ขวัญกองข้าว การสู่ขวัญเอือน การสู่ขวัญผู้ใหญ่ การสู่ขวัญผู้กลับจากทางไกล การสู่ขวัญผู้ที่จะจากไปไกล การสู่ขวัญผู้มาเยือน จะเห็นได้ว่าชาวอีสานมีการสู่ขวัญหลายประเภท และมีคำสูตรขวัญ (บทสูตรขวัญหรือบทสวดขวัญ) ที่แตกต่างกันออกไป คำสูตรขวัญหรือคำเรียกขวัญมีการแต่งแบบร้อยกรอง สำนวนไพเราะและมักเป็นคติสอนใจ ชาวอีสานมีการสู่ขวัญหลายโอกาสและหลายกรณี มีข้อสังเกตว่าชาวอีสานให้ความสำคัญต่อขวัญและกำลังใจ อาจเพราะชาวอีสานต้องดิ้นรนกับความทุกข์ยากและผองภัยรอบตัวทำให้มักเกิดขวัญหนีหรือขวัญเสียได้ง่าย จึง

ต้องมีการสู่ขวัญหรือการส่อนขวัญ (การช้อนขวัญ) เป็นประจำ การบายศรีสู่ขวัญของชาวอีสาน เป็นพิธีกรรมผสมผสานระหว่างศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ พิธีทางพุทธศาสนาหมายถึงการนิมนต์พระสงฆ์ ๕ รูป มาเจริญพระพุทธมนต์ และประพรมน้ำพระพุทธมนต์ ต่อจากนั้นเจ้าภาพจะถวายภัตตาหาร สำหรับศาสนาพราหมณ์ จะมี พราหมณ์ หรือ หมอขวัญ เป็นผู้ทำพิธี และมี การจัดเตรียมอุปกรณ์ คือ พานทองเหลืองหรือขันสัมฤทธิ์ จัดเป็นพานบายศรี ๓ หรือ ๕ หรือ ๗ ชั้น ประกอบด้วย ใบตอง ใบไม้และดอกไม้ และมีข้าวต้มมัด ขนม อ้อย กล้วย ปั้นข้าวเหนียว ฝ้ายเทียน นอกจากนี้ ยังจัดพานอีกใบหนึ่ง มีแพรขาว ผ้า หวี กระจก น้ำอบ น้ำหอม หรือเครื่องแต่งตัวของเจ้าของขวัญ ชั้น ๕ ข้าว ๑ สำหรับ และเหล้า ๑ ขวดในพิธีสู่ขวัญพราหมณ์หรือหมอขวัญจะเป็นผู้กำหนดฤกษ์ยามในการสู่ขวัญ ผู้ร่วมพิธีสู่ขวัญประกอบด้วย หมอขวัญ ผู้รับการสู่ขวัญ ญาติมิตรและเพื่อนบ้าน พิธีสู่ขวัญมักประกอบพิธีในช่วงเช้า เจ้าภาพจะยกพานบายศรีหรือภาชนะขวัญ (พานขวัญ) มาไว้บริเวณโถงบ้านหรือชานบ้าน จากนั้นก็จะเชิญหมอขวัญและผู้รับการสู่ขวัญนั่งหันหน้าเข้าหาขวัญ ญาติมิตรและเพื่อนบ้านที่มาร่วมงานนั่งล้อมวงรอบภาชนะขวัญทุกคนพนมมือ หมอขวัญจะจุดเทียนตั้งบนยอดของภาชนะขวัญ หมอขวัญจะเริ่มสวดบทสูตรขวัญ บทสูตรขวัญจะมีลักษณะร้อยกรองบางที่ เรียกว่ากาพย์หรือฮ้าย (ร่าย) การสวดเริ่มด้วยภาษาบาลี จากนั้นก็เป็นภาษาท้องถิ่นหรือภาษาอีสาน ก่อนจบแต่ละตอนของการสวด หมอขวัญจะเรียกขวัญโดยลงท้ายด้วย “มาเด้อ ขวัญเอ๋ย” หรือ “มาเย้อ ขวัญเอ๋ย” ผู้ที่นั่งล้อมวงภาชนะขวัญก็จะร้องรับพร้อมกันว่า “มาเด้อ ขวัญเอ๋ย” เมื่อบทสูตรขวัญเรียบริ้อยแล้ว หมอขวัญจะเอาฝ้ายผูกข้อมือผู้รับการสู่ขวัญ จากนั้นพ่อแม่และญาติพี่น้องก็มาผูกให้ต่อไป สมัยก่อนการผูกฝ้ายนิยมผูกมือซ้าย ต่อมามีการผูกทั้งข้อมือซ้ายและขวา ด้ายผูกข้อมือมักจะผูกไว้ ๒ - ๓ วัน หรือ ๗ วัน ก็ดึงออกบางที่เก็บไว้เพื่อเป็นสิริมงคล ในปัจจุบันชาวอีสานยังคงปฏิบัติพิธีสู่ขวัญ โดยเฉพาะการสู่ขวัญบ่าวสาวและการสู่ขวัญแขกที่มาเยือน แต่ความนิยมก็ลดลงกว่าในอดีต

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน เริ่มตั้งแต่ภูมิปัญญาการเก็บเกี่ยว ภูมิปัญญาการหาของป่า เช่น ตีผึ้ง การทำและใช้เครื่องจับสัตว์บก สัตว์น้ำ เช่น นก ปลา เสือ ช้าง ภูมิปัญญาเหล่านี้พัฒนาขึ้นเป็นอาชีพ มีรูปแบบของเครื่องมือเครื่องใช้เฉพาะตัว และเฉพาะถิ่น เช่น หน้ำไม้ แร้ว ไช เซงเลง ภูมิปัญญาในการเลือกพันธุ์ข้าวทำนา การไถ คราด หว่าน ดำ เป็นต้น

การตีผึ้ง

มณี บันลือ (2553) การตีผึ้ง จะใช้คนประมาณ 4-5 คน เท่านั้น โดยแต่ละคนจะทำหน้าที่แตกต่างกันไป คือ คนขึ้นตีผึ้ง หรือ หมอตีผึ้ง บนต้นไม้ 2 คน คนหนึ่งตี อีกคนหนึ่งเก็บรังผึ้งใส่ภาชนะที่เตรียมขึ้นไปด้วย แล้ว หย่อนเชือกลงมาให้ คนรับน้ำผึ้ง 1 คน ส่วนคนปั้นน้ำผึ้งแยกออกจากรังหรือรังผึ้ง ซึ่งจะใช้คนประมาณ 1-2 คน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปริมาณของ น้ำผึ้งที่ตีได้ในแต่ละครั้ง...อน" ตีผึ้ง" หมอตีผึ้ง ต้องเตรียมตัวให้พร้อม ทั้งร่างกาย จิตใจ เริ่มจากทำพิธีบวงสรวงเจ้าที่ เจ้าทาง ที่โคนต้นไม้ โดยนำรูป เทียน พร้อม อาหารซึ่งประกอบด้วยข้าวสวย และปลามีหัวมีหาง(ปลาทั้งตัว) มาทำพิธีขอขมา ก่อนปีนขึ้นไปบนต้นไม้ตาม ลูกทอย (ท่อนไม้สดยาวประมาณ 1 คอก ตอกตะปูไว้กับต้นไม้ใช้สำหรับเหยียบขึ้นไป) ที่ทำไว้ตั้งแต่ตอนกลางวัน ส่วนอุปกรณ์ที่ใช้ คือ ไม้ตีผึ้ง ซึ่งทำจากเปลือกไม้เลื้อยชนิดหนึ่ง ภาษาถิ่นใต้ เรียก "ไม้ทุมู"

(ภาษากลางเรียกอะไรก็ไม่รู้) คุณสมบัติพิเศษของเปลือกไม้ชนิดนี้ คือเวลาจุดไฟจะไม่ติดเป็นแล้วไฟ เป็นแค่ประกายไฟและควันเท่านั้น จึงเหมาะสำหรับนำมาเป็นอุปกรณ์หลักในการ ตีผึ้งเป็น อย่างยิ่งเวลาตีผึ้ง คนตี จะจุดไฟที่ไม้หอม และ นำไปจุดที่ด้านข้างของรัง ที่ผึ้งจับอยู่เต็มไปหมด ทั้งสองข้าง ขณะนั้นประกายไฟจะร่วงลงสู่ด้านล่าง ตัวผึ้งงานจะสำคัญผิดคิดว่ารังของมันร่วงลงพื้นดิน มันก็จะแห่บินกันลงมาตามประกายไฟด้านล่างหมดเหลือแต่รังผึ้งเปล่าๆชาวโพลน ที่นี่คนตีผึ้ง จะใช้ไม้หอม ตีที่รังผึ้งให้หลุดออกจากหัวน้ำผึ้ง แล้วใช้มีดปาดหัวน้ำผึ้งใส่ภาชนะที่เตรียมขึ้น ไป หย่อนลงมากับเชือก ให้คนรับข้างล่าง พร้อมกับรังผึ้งที่ร่วงลงมาครั้งแรก รีบนำไปให้ คนปั้น น้ำผึ้งที่คอยอยู่โดยเร็ว...สำหรับคนปั้นหัวน้ำผึ้งนั้นต้องรีบปั้นโดยรีบด่วน เพื่อ แยก น้ำผึ้ง ออก จาก ขี้ผึ้ง เพราะ หากทิ้งไว้นาน น้ำผึ้งที่ได้ จะมีรสชาติขม และต้องมีความชำนาญในการปั้น มือ ต้องแข็งแรง จะต้องไม่ให้ น้ำผึ้ง เหลืออยู่ในขี้ผึ้ง แม้แต่หยดเดียว...กว่าจะหมดในแต่ละครั้ง มือ และนิ้วของคนปั้นจะบวมเป่ง เนื่องจากพิษเหล็กในของผึ้ง ที่ติดมาด้วยการตีผึ้งในแต่ละครั้ง คนตี ผึ้ง หรือ หมอตีผึ้ง จะเหลือรังผึ้งเอาไว้ 1-2 รัง เพื่อให้ผึ้งได้ขยายพันธุ์ต่อไป และ มีคนเข้าใจผิดว่า การตีผึ้งเป็นการทำลายผึ้งป่าให้สูญพันธุ์ แท้ที่จริงเป็นการตอบแทนทางธรรมชาติเสียมากกว่า ในเมื่อเรารักษาป่า ป่าก็ให้คุณแก่เรา เพราะ ถ้าหากเป็นการทำลายวงจรชีวิตผึ้งจริงๆแล้ว โฉนดเลยที่ ผึ้งจะกลับมาทำรังที่เดิมอีกในปีต่อไป น้ำผึ้งที่มีคุณภาพดี จะเก็บไว้ได้นาน มีสรรพคุณทาง โภชนาการ สูง สามารถเป็นส่วนผสมเข้ากับ ยาสมุนไพรพื้นบ้านได้แทบทุกชนิด เป็นของฝากที่ นำมาซึ่งความประทับใจทั้งผู้ให้และผู้รับ จนมีคำพังเพยเปรียบเทียบ ถึงหนุ่มสาวที่รักกันใหม่ๆ ว่า "หวานปานน้ำผึ้งเดือนห้า"

เครื่องมืออุปกรณ์

ลูกทอยทำด้วยไม้ไผ่ลำที่แก่ได้ที่ นำมาผ่าซีกขนาดความกว้าง 1-1.5 นิ้ว ยาวประมาณ 25-30 ซม. เสียมปลายข้างหนึ่งให้แหลม อีกข้างหนึ่งตัดเรียบ เหลลาลบเหลี่ยมของ ลูกทอยจนเกลี้ยง ใช้สำหรับปีนต้นไม้ที่มีขนาดใหญ่ เช่น ต้นยางนา ต้นตะเคียนทอง ต้นญวนผึ้ง ฯลฯ โดยมีเทคนิคสำคัญคือ เมื่อจะตอกลูกทอยต้องตอกเพียงครั้งเดียว ลูกทอยจะอัดแน่นในเนื้อ ต้นไม้นั้นๆ สามารถรับน้ำหนักพรานได้ทั้งขอขึ้นและขาลง พรานป่าจึงต้องห้อยพวงลูกทอยขึ้นไป ด้วย ระยะห่างแต่ละชั้นราวๆ 50 ซม. เรียกว่าพอก้าวขึ้นได้ ประโยชน์ที่ใช้ในอดีตคือ การตอก ทอยเพื่อปีนขึ้นไป"ตีผึ้งหลวง" ซึ่งเป็นผึ้งที่มีขนาดใหญ่ ชอบทำรังบนต้นไม้สูง

ภูมิปัญญาในการทำเครื่องจับสัตว์น้ำ

ศิริ กอนันตกุล (2545 : 60) เครื่องมือและอุปกรณ์ดักจับสัตว์น้ำ หมายถึง เครื่องมือที่ชาวบ้านได้ประดิษฐ์เพื่อให้เหมาะสมกับพฤติกรรมของสัตว์น้ำตามธรรมชาติ เพื่อดัก ล่อ ลวงและจับโดยมีเครื่องมือประเภทตก ไซ ลอบจัน โปะ ตาข่าย ประเภทล่อ เช่น เบ็ด ราว เบ็ดคัน เรือผีหลอก เสื่อนอนกิน และตุ้ม ประเภทจับโดยตรง เช่น แห สวิง ลากอวน วิตบ่อ ประเภททำลายหรือฆ่า คือ มีดฟัน ฉมวก ปืน และธนู ตามลำน้ำ ตลอดจนแหล่งน้ำธรรมชาติต่าง เอกวิทย์ ณ กลาง (2544 : 137-153) ประเภทของเครื่องมือจับน้ำแบ่งได้ เป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ เครื่องมือจับสัตว์น้ำที่ใช้เหยื่อและไม่ใช้เหยื่อ และเครื่องมือจับสัตว์น้ำ ที่ใช้เหยื่อเครื่องมือจับสัตว์น้ำที่ไม่ใช้เหยื่อ เช่น

1. ไซ มีลักษณะรูปร่างคล้ายกันและวิธีใช้งานส่วนมากจะเรียกกันว่าไซ มีการออกแบบและวิธีการทำหลายลักษณะตามสภาพแวดล้อมและการใช้งานทำด้วยไม้ไผ่หรือซี่ไม้ไผ่ด้วยหวายหรือเถาวัลย์ ระหว่างซี่ไม้ไผ่ใส่ยางแข็งเป็นช่องทางให้ปลา กุ้ง ปู เข้าไป เวลาใช้ต้องวางแนวนอน ส่วนหัวหรือปากมีที่เปิดสำหรับเทปลาออก ขนาดใหญ่เล็กขึ้นกับการใช้งาน ไซมีรูปทรงขนาดต่างๆกันไป มีการดัดแปลงให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและธรรมชาติและนิสัยสัตว์น้ำแล้วเรียกชื่อต่างกันไป

ไซปากแตร ทำเป็นรูปกรวย ปากไซบานขึ้นรูปปากแตร ใช้

กะลามะพร้าวเป็นฝาเปิดปิดเทปลาออก

ไซท่อ สานด้วยสายไม้ไผ่เป็นสายขัดทึบ รูปลักษณะเป็นท่อขนาดสั้นประมาณไม่เกิน 1 เมตร เอาไว้ดักสัตว์น้ำทุกประเภทเวลาน้ำไหล

ไซลอย สานด้วยผิวไม้ไผ่เป็นสายขัดตาสี่เหลี่ยม มีรูปทรงกลม ก้นด้านบนจะขอดเหมือนคอกขวิดมีฝาปิดเปิดเอาปลาออกได้ โดยวางไซไว้ช่วงน้ำตื้นๆ ให้ดีต้องแหวกเหมือนโกกหญ้า กอข้าว วางแช่น้ำไว้

ไซสองหน้า สานเหมือนไซลอย มีงาอยู่สองด้าน

ไซปลากะต๋ี่ สานเป็นสายขัดตาสี่เหลี่ยม มีขนาดเล็ก ใส่งาที่ปากยาว

40-50 ซม.

ไซกบ รูปทรงกระบอก สานสายขัดตาสี่เหลี่ยม ใช้ดักบริเวณน้ำไหล

รินๆหรือน้ำนิ่งก็ได้

ไซโป่ง สานเป็นรูปทรงกระบอก ด้านปากไซและก้นป่องออกเล็กน้อย

ยาวประมาณ 1 เมตร

ไซทุกชนิดข้างต้นล้วนใช้วัสดุพื้นบ้าน อายุใช้งานไม่นาน น้ำหนักเบาสะดวกต่อการขนย้ายและง่ายต่อการใช้งาน

2. ลอบ เป็น เครื่องมือดักปลา กุ้งที่สานด้วยไม้ไผ่ ใช้หวาย เถาวัลย์หรือลวดรัดโครงไม้ หลักใช้งานคือ วางขวางทางน้ำให้ ปลา กุ้ง ว่ายเข้าไปติดอยู่ภายใน มี 3 อย่างคือ ลอบยื่น ลอบนอน และลอบกึ่ง

3. อีโหวง เป็นเครื่องมือช้อนปลาน้ำตื้นหรือแอ่งน้ำแคบๆ จะใช้ช่วงทำนาที่ฝนตกชุก การสานต้องอาศัยรูปทรงของภาชนะ เช่น หม้อ ไห ปากอีโหวงใช้ซี่ไม้ไผ่เหลา ผูกมัดประกบทำเป็นวงผูกมัดด้วยหวายให้แน่น

4. อีเล็ง เป็นเครื่องมือดักจับปลาตัวใหญ่ในแม่น้ำลำคลอง เช่น ปลาควาย ปลากระโทง ปลาสาวย การทำอีเล็งจะได้รับการออกแบบให้มีความแข็งแรง โครงของอีเล็งนิยมทำด้วยไม้ไผ่สีสุกลำโตๆ

5. อีแอ็บ เป็นเครื่องมือสำหรับดักกบในช่วงปลายฤดูฝน ขณะที่มึ่น้ำเล็กน้อย ก้นแอ็บทำที่ปิดเปิดไว้จับกบ การทำแอ็บใช้ตอกไม้ไผ่เหลาบางๆสานเป็นสายขัด สานจากกันไปหาหลายแห่งๆ แต่ต้องไม่ห่างจกขนาดกลางและขนาดใหญ่ออกไปได้

เครื่องมือจับสัตว์น้ำที่ใช้เหยื่อ เช่น

1. อีจู้เป็นเครื่องจับปลาไหล มีทรงกลม ส่วนก้นกว้างประมาณ 20 - 40 ซม. วางตั้งสูงประมาณ 50 ซม. ถึง 1 เมตร การสานอีจู้เริ่มสานเป็นลาย ชัดสี่เหลี่ยมตาห่างพอประมาณแต่ต้องไม่ให้ปลาไหลออกไปได้ แล้วสานเป็นแนวตั้งขึ้น ภายในสานใส่อีจู้ด้วยไม้ไผ่ขัด

2. ตุ่ม มีลักษณะคล้ายอีจู้ดักปลาไหล มีงาแขงอยู่ริมก้นตุ่ม แต่ตุ่มมีงาอยู่ 2 ชั้น ตุ่มมีอยู่หลายอย่าง คือ ตุ่มบอง ตุ่มแรม ตุ่มข้องและตุ่มกบ อนึ่งการใช้ ตุ่มบอง ตุ่มแรม ตุ่มข้องและตุ่มกบ ก่อนใช้เอาขี้ควายหรือโคลนทาตุ่มด้านนอกให้แห้ง เพื่อล่อเหยื่อ

3. เซงเลง เป็นเครื่องมือดักปลาชนิดหนึ่งของภาคใต้ รูปทรงคล้ายกรวย ทำด้วยไม้ไผ่แก่ลำใหญ่ แล้วนำมาผ่าเป็นซี่ ๆ ตลอดทั้งลำ สานด้วยไม้ไผ่หรือหวายโดยรอบ ตั้งแต่ก้นจนถึงปาก ที่ขอบปากจะใช้ดอกลิ้นเล็ก ๆ สานขัดให้แน่นเพื่อความคงทน และที่ปากจะมีเชือกผูกสำหรับยกหรือกู้ขึ้นจากน้ำ การดักเซงเลงใช้กิ่งไม้ เช่น ใบช่อย เพื่อให้ปลาใช้เป็นที่หลบภัยเข้าไปอาศัย เช่นเดียวกับขี้หรือปะการังเพื่อล่อปลา จมเซงเลงไว้ในน้ำนิ่ง หรือผูกเซงเลงไว้กับหลักในลักษณะทวนน้ำ ปลาจะว่ายทวนน้ำเข้าไปหลบในเซงเลง การดักเซงเลง อาจจะดักได้หนึ่งวันกับหนึ่งคืนหรือหลาย ๆ วัน การกู้เซงเลงจะดำน้ำลงไปยกขึ้นริมตลิ่งแล้วเทปลาออก หรือสาวเชือกที่ผูกปากเซงเลงขึ้นมาก็ได้ แต่ต้องให้ส่วนปากยกขึ้นกับปลาออก เมื่อเทปลาออกหมดแล้วสามารถเปลี่ยนกิ่งไม้ใหม่แล้วนำไปดักปลาได้อีก

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2540 : 79-80) หน้าไม้ หรือปืนหน้าไม้ถือว่า เป็นอาวุธ สมัยโบราณที่สำคัญมากชนิดหนึ่ง สามารถยิงได้ทั้งคนและสัตว์มีความแม่นยำสูง ใช้ในการล่าสัตว์ที่มีขนาดเล็กและใหญ่ได้ ประดักันปืนและลูกธนูปลายแหลม การใช้งานเล็งเป้าให้แน่ใจก่อนปล่อยลูกออกไป

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2540 : 79-80) แร้ว หมายถึง ดักสัตว์เล็ก เช่น นก ไก่ ไก่ป่า กระต่าย ฯลฯ ประกอบด้วยปวงเชือกยาวประมาณ ๑ เมตร ปลายข้างหนึ่งผูกโยงกับกิ่งไม้ที่สามารถโน้มลงมาได้ อีกข้างหนึ่งใช้ก่อนหินขนาดพอเหมาะทับไว้ วางดักบริเวณที่สัตว์มักเดินผ่านเสมอ เมื่อสัตว์ผ่านเข้ามาในปวง จนก้อนหินที่ทับปลายเชือกหลุดออกมา กิ่งไม้จะตระหวัดปวงรัดคอสัตว์แล้วดึงลอยขึ้นไปด้วย

แนวคิดเกี่ยวกับ หลักการและวิธีการทำนาข้าวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เนติรัฐ วีระนาคินทร์ และคณะ (2556 : 31-46) ได้ศึกษาขั้นตอนการทำนาข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์ ไว้ดังนี้

1. ข้าวเหนียวพันธุ์กอเดียว เป็นข้าวพันธุ์พื้นเมือง ซึ่งเป็นข้าวเหนียวที่ไวต่อช่วงแสง ปลูกได้เฉพาะฤดูนาปี คุณลักษณะของข้าวพันธุ์กอเดียว เป็นพันธุ์ข้าวพื้นเมืองเฉพาะพื้นที่ประเภทข้าวเหนียวนาสวน เป็นข้าวเบา หรือชวานาในชุมชน เรียกว่า ข้าวตอ เป็นข้าวที่ไวต่อแสง ลักษณะลำต้น ต้นสูงประมาณ 120 เซนติเมตร ต้นตั้งตรง ลำต้นแข็งแรงมีความสม่ำเสมอ ลำต้นกลม เส้นผ่านศูนย์กลางเฉลี่ย 6.6 มิลลิเมตร ปล้องสีเหลืองอ่อนๆ ทรงกอแบบลักษณะของแผ่นใบกาบใบเขียว มุมของแผ่นใบตั้งตรง ลักษณะการแตกกอ มีการแตกกอประมาณ 7-14 ต้นต่อกอ ทนต่อสภาพแห้งแล้งและฝนตกทิ้งช่วง

2. ข้าวเหนียวพันธุ์ กข 6 เป็นข้าวที่เกษตรกรในพื้นที่นิยมปลูกเพื่อจำหน่ายโดยข้าวพันธุ์ดังกล่าวได้รับการรับรองจากกรมการข้าว คุณลักษณะข้าวพันธุ์ กข 6 เป็นพันธุ์ข้าวประเภทข้าวเหนียวนาสวน เป็นข้าวที่ไวต่อช่วงแสง ออกตามฤดูกาล ลักษณะลำต้น สูงประมาณ 154 เซนติเมตร

พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนาข้าว มีดังนี้

1. พิธีเลี้ยงปู่ตา ก่อนการเริ่มต้นการทำนา เดือนพฤษภาคม ประชาชนในชุมชนจะรวมกันเพื่อทำพิธีเลี้ยงปู่ตาในหมู่บ้าน โดยจะมีพิธีบอกปู่ตาให้การทำนาประสบผลสำเร็จ

2. พิธีเสกนา หลังจากไหว้ปู่ตาเสร็จเรียบร้อยแล้ว การประกอบพิธีกรรมนี้ชาวนาจะถือเอาฤกษ์วันดีตามความเชื่อของแต่ละครอบครัว โดยก่อนลงนาก็ต้องเลี้ยงผีตาแฮกก่อนโดยการนำไก่ ข้าว น้ำ มาเช่นไหว้ แล้วกล่าวบอกผีไร่ผีนาวว่า " เดือนห้าเดือนหกแล้วถึงเวลาทำนาแล้วขอให้อยู่ดี แข็งแรง ฝนตกต้องตามฤดูกาลด้วย "

3. พิธีเสกเกี่ยว ในช่วงเดือนพฤศจิกายน หรือก่อนที่ชาวนาจะทำการเกี่ยวข้าวในนา จะมีการประกอบพิธีเสกเกี่ยวก่อนเพื่อความเป็นสิริมงคล โดยการเกี่ยวข้าว 7 รวง หรือ 7 กอแล้วมัดรวมกัน นำไปผูกไว้ที่เถียงนา เมื่อถึงเวลานำข้าวขึ้นยุ้งฉาง หรือ ภาษี้อสาน เรียกว่า " เล้า "

4. พิธีคุณขวัญข้าว ในเดือนกุมภาพันธ์ หรือ ตามความเชื่อของคน อีสาน ขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 หลังจากที่ชาวนานำข้าวขึ้นเล้าเสร็จแล้ว ชาวนาก็จะทำบุญกองข้าว หรือ คุณขวัญข้าว ในอดีตนั้นชาวนาในชุมชนเชื่อว่า ก่อนที่จะเอาข้าวไปขายได้ ผู้เฒ่าผู้แก่จะต้องทำบุญคุณขวัญข้าวเสียก่อน จึงจะสามารถนำข้าวไปขายได้ การประกอบพิธีคุณขวัญข้าว ชาวนาจะจัดพาขวัญประกอบด้วยผ้า มัดฝ้าย มัดไหม ดอกไม้ เทียนคู่ และเตรียมอาหารใส่ไว้ในพาข้าว เพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรม โดยกล่าว "ขอให้ข้าวเต็มเล้าเท่าชื่อเดื่อ"

การเตรียมดินก่อนการปลูกข้าว

1. การไถตะ หรือ ชาวนาในพื้นที่ เรียกว่า " ไถฮุด " จะเริ่มไถตะประมาณเดือนพฤษภาคม เมื่อฝนตกก็จะเริ่มไถ การไถจะเริ่มไถจากริมขอบคันนาเข้ามาตรงกลาง เพื่อเป็นการกำจัดวัชพืชที่อยู่ในนา

2. การไถแปร หรือ ชาวนาในพื้นที่เรียกว่า " ไถฮ่มฮอง " หรือ " ไถดำ " วิธีการไถฮ่มฮองเป็นการไถไปตามร่องเก่าของการไถตะ การไถแปรต้องลึกกว่าการไถตะ เพราะดินมีความอ่อนตัวลง

การปลูกข้าว มีขั้นตอนดังนี้

1. การแช่เมล็ดพันธุ์ข้าว เริ่มจากการคัดแยกเมล็ดลีบและไม่สมบูรณ์ออกด้วยการฟัดหรือแช่น้ำ

2. การเตรียมดิน ด้วยการไถและคราด เพื่อเตรียมดินสำหรับหว่าน

3. การหว่านกล้า เป็นการนำเอาเมล็ดพันธุ์ข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์

ที่แช่น้ำจนแตกตาแล้วไปหว่านในพื้นที่นา การหว่านกล้าให้หว่านสม่ำเสมออย่าให้หนาจนเกินไป จะทำให้ต้นกล้าเบียดกัน ต้นกล้าจะเจริญงอกงามไม่เต็มที่ ทำให้ต้นเล็กและอ่อนแอ

4. การถอนกล้า เมื่อต้นกล้ามีอายุประมาณ 25 - 30 วัน หรือ ต้นกล้าสูงประมาณ 1 ศอก จึงจะสามารถถอนต้นกล้าไปปักดำได้

5. การปักดำ หรือ ชาวนาเรียกว่า " การดำนา " จะใช้การปักดำถอยหลัง เพราะจะทำให้ไม่เหยียบต้นกล้าที่ปักดำไปก่อน การปักดำระยะระหว่างกอประมาณ 20 - 25 เซนติเมตร กอละ 3 - 4 ต้น

การเก็บเกี่ยวข้าว มีขั้นตอนดังนี้

1. ตรวจสอบรวงข้าวว่าพร้อมจะทำการเก็บเกี่ยวหรือยัง ด้วยการสังเกตว่าใบธงเริ่มเหลือง หรือ ดูว่าเมล็ดข้าวในรวง มีสีแดงเหลืองแต่ไม่สุกทั้งรวง โดยหลังจากข้าวออกดอกประมาณ 30 - 35 วัน เมล็ดข้าวจะสุกแก่พอเหมาะสม

2. ทำการเกี่ยว โดยใช้แรงงานคนเป็นหลัก จากนั้นวางรวงข้าวที่เกี่ยวข้องแล้ว ตากแดดบนตอซึ่งข้าวที่ยังยืนตออยู่

3. ตากแดดไว้ 3 วัน จากนั้นชาวนาจะทำการเก็บมัดข้าวมารวมกันเพื่อนำข้าวไปนวดออกจากรวง หรือ ชาวนาเรียกว่า " ตีข้าว "

4. นำข้าวที่นวดเสร็จแล้วทำความสะอาด เอาเศษฟางข้าวออกให้หมด แล้วนำเมล็ดข้าวบรรจุในกระสอบ จากนั้นเก็บไว้ในยุ้งฉาง ที่ชาวนาเรียกว่า " เล้าข้าว " ที่ยกพื้นขึ้นสูงไม่ต่ำกว่า 50 เซนติเมตร

ภูมิปัญญาชาวบ้านและเทคโนโลยีของชนบทในท้องถิ่นจังหวัดมหาสารคาม เกี่ยวกับการทำมาหากิน จึงขอนำเสนอ เรื่อง ได้แก่ ไถแอก ครกไม้ ครกกระเดื่อง และ เครื่องมือก่อไผ่ยามยาก

ไถแอก ไถเป็นเครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่ง สำหรับการพรินาในสมัยโบราณ เพื่อการแยกดินให้แตก ไถประกอบด้วยคันไถ บางแห่งเรียกว่าคันชัก(ฮากไถ) คือ ส่วนโค้งงอสำหรับเสียบเข้ากับเดือยหางยาม (หางไถ) ตอนปลายของคันไถทำเป็นรูปดอกบัวตูม เจาะรูเพื่อร้อยเชือก หรือบางแห่งใช้เสียบเดือย เพื่อเกี่ยวเชือกโยงแอก สำหรับใช้ควายลากหางขณะไถ หางไถเป็นส่วนที่เข้าเดือยกับคันไถ ส่วนปลายโค้งลงจนหางจับได้แนวราบเพื่อให้จับได้ถนัด หัวหมู (พะเนียงไถ หรือใบไถ) คือส่วนที่วางติดพื้น ด้านท้ายของหัวหมูมีช่องสำหรับเสียบโคนหางยามให้ติดแน่น ด้านบนของหัวหมูถ่างและแต่งให้ลาดเอียงออกทางขวาเพื่อให้ชี้ไถพลิก ส่วนปลายสอบลงสำหรับเสียบผาด (หมากสบไถ) แอกเป็นอุปกรณ์ประกอบไถมี 2 ชนิด ชนิดใหญ่เรียกตะโกกหรือตะโหงก บางแห่งเรียกคอกม ภาษาอีสานเรียกแอกใหญ่ เป็นไม้โค้งสำหรับวางพาดคอกควาย ปลายทั้งสองข้างมีเชือกขนาดใหญ่ (เชือกคั่ว) ผูกโยงไปด้านหลัง เพื่อเชื่อมกับแอก ชนิดที่สองซึ่งมีขนาดเล็กและตรง ปลายทั้งสองข้างผูกกับเชือกที่โยงจากกับคันไถ

ครกไม้หรือครกมือ เป็นครกตำข้าวที่ประดิษฐ์ขึ้นเลียนแบบครกตำน้ำพริกในครัวเรือน แต่มีขนาดใหญ่กว่า 5-6 เท่า ความสูงประมาณ ความสูงประมาณ 1 เมตร หรือ 1 เมตรครึ่ง สากที่ใช้ตำมีขนาดใหญ่ ยาวประมาณ 2 เมตรใช้ตำได้ทั้ง 2 ข้าง ตรงกึ่งกลางสากไม้จะ

คอดเล็กเหมาะมือ ชาวภาคกลางเรียกซากของครกไม้นี้เรียกว่า ตะลุมพุก ผู้สูงอายุหลายท่าน ยืนยันว่าในท้องที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีคนใช้ครกไม้ก่อนที่จะมีครกกระเบื้อง ชาวอีสาน เรียกครกไม้ดังกล่าวนี้ว่า ครกมือ เมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. 2542 คณะครุศาสตร์ สถาบันราชภัฏ มหาสารคาม ได้จัดการแข่งขันตำข้าวด้วยครกไม้ เป็นที่สนใจของผู้มาร่วมงานครั้งนี้เป็นอย่างมาก เมื่อตำข้าวเสร็จจะตักออกมาผัดคั่วและราออกโดยอาศัยแรงลม กระบวนการตำข้าวด้วย ครกไม้ และกระบวนการผัดข้าวด้วยกระตัง นับได้ว่าเป็นเทคโนโลยีและนวัตกรรมที่สั่งสมมาตั้งแต่ บรรพบุรุษ ให้ประโยชน์ใช้สอยอย่างคุ้มค่าคุ้มเวลา

ครกกระเบื้อง เมื่อประมาณ 50 ปีมาแล้ว แทบทุกครัวเรือนของชาว จังหวัดมหาสารคามมีครกกระเบื้องใช้ตำข้าว กะเทาะเปลือกข้าวออกเป็นข้าวสาร โดยทั่วไปเรา เรียกครกกระเบื้องว่าครกมอง ครกกระเบื้องใช้หลักการของอากาศเมตติสนักปราชญ์ชาวกรีกโบราณ ชาวเมืองมหาสารคามสมัยก่อนสร้างครกกระเบื้องขึ้นมาเพื่อตำข้าว อุปกรณ์สำคัญของครก กระเบื้องคือ ครก แม่มอง สากตำข้าว เป็นต้น ครกใช้ไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้สะแบง ไม้ยางกราด ไม้พะยอม ไม้จิก ไม้เต็ง เป็นต้น คนโบราณห้ามใช้ไม้ประดู่มาทำครก หรือสากตำข้าวเพราะกลิ่น และยางไม้ประดู่จะปนเปื้อนข้าวสาร เมื่อนึ่งเสร็จแล้วกลิ่นก็ยังคงตกค้าง ครกตำข้าวส่วนมากมี เส้นผ่าศูนย์กลางที่ปากครกฟุตครึ่งหรือสองฟุต ก้นครกจะสอบลงไปลึกประมาณฟุตครึ่ง-สองฟุต หรือกว้านั้นเล็กน้อย ปรกติตัวครกจะหนา 3-5 นิ้ว

เครื่องมือก่อไฟในยามยาก

บอกปุย คือ กระบอกขูดสำหรับเป็นเชื้อเพลิงให้ไฟติดเวลาที่หินเหล็กไฟ บางแห่งเรียกว่าเหล็กไฟปึก ส่วนใหญ่ทำด้วยกระบอกไม้ไผ่ บางคนก็ใช้ท่อเหล็กโตขนาดกำได้ เหมาะมือ เส้นรอบวง 10-12 ซม. ยาวประมาณ 7-9 ซม. ยัดด้วยปุยขนุนอัดให้แน่นใช้ไฟจุดนุ่น ด้วยปากกระบอกให้ไหม้จนดำแล้วดับให้สนิท

เหล็กกับหิน ใช้ตีให้เกิดไฟ เหล็กมักใช้เหล็กกล้า อาจเป็นตะไบเก่า หรือ แหนบรถที่ไม่ใช้งานแล้ว ตัดให้ได้รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเล็กๆ ยาวประมาณ 5-6 ซม. กว้าง 2-3 ซม. หนา 0.5 -1 ซม. หินนั้นใช้หินกรวดหรือหินภูเขาเลือกก้อนที่จับได้ถนัด ขนาดหัวแม่มือ ทูบให้ แดกจนได้เหลี่ยมคม วิธีตีหินเหล็กไฟ ใช้มือข้างที่ไม่ถนัดจับกระบอกขูดโดยกำไว้ในอุ้งมือ ใช้หัว แม่มือและนิ้วชี้จับก้อนหินให้แนบติดกับด้านล่างปากกระบอกหันเหลี่ยมหินที่มีคมออก มีอีกข้าง หนึ่งจับเหล็กให้มันหันด้านหนาหรือสันออก แล้วตีลงไปที่กระทบเหลี่ยมหินโดยแรง จนเกิด ประกายไฟ ถ้าเหล็กดี หินและแรงดี ตีเพียงครั้งเดียวไฟก็ติด

3. ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับที่อยู่อาศัย เช่น การสร้างบ้านเรือนแบบเครื่องผูก ภูมิปัญญา การเลือกใช้วัสดุ วิธีเย็บ ถักทอ ผูกเงื่อน บ้านเรือนแบบเครื่องสับ วิธีตามไม้ ต่อไม้

วิโรฒ ศรีสุโร (2543 : 25-26) เรือนไทยประเภทต่างๆ

1. เรือนเครื่องผูก คือเรือนที่ใช้วัสดุต่าง ๆ ประกอบกันเข้ากับโครงสร้างและตัวเรือน โดยการผูกยึดด้วยเชือก เถาวัลย์ วัสดุหลักมักเป็นไม้ไผ่และไม้ยืนต้นขนาดเล็กที่ล้วนแล้วแต่หาได้ ภายในท้องถิ่นมีการปรับแปรวัสดุง่าย เพียงนำมาผูกยึด สอดสานเรียบร้อยเข้าด้วยกันประกอบ กันเป็นเรือน เรือนเครื่องผูกมีขนาดเล็ก ยกพื้นไม่สูงมากนักมีขนาดเล็ก (2 ช่วงเสา) ไม่มีความคง ทนถาวรและให้ความปลอดภัยไม่มากนัก เรือนไทยภาคใต้บำรุงรักษาและซ่อมแซมได้ง่าย ส่วนประกอบแทบทุกส่วนของ เรือนไทยภาคใต้ และยิ่งเฉพาะเรือนเครื่องผูก เช่น เครื่องมุง เครื่องกัน พื้นเรือน และแม้แต่โครงสร้างบางชั้นสามารถถอดเปลี่ยนซ่อมแซมได้เมื่อชำรุดหรือหมดอายุการใช้งาน คนในเรือนช่วยกัน ซ่อมแซมรักษาได้ง่าย รวมทั้งยังปลูกสร้างต่อเติมได้ง่าย คนในครอบครัวอย่างน้อยมีคนที่มีความรู้ความสามารถเชิงช่างสามารถปลูกสร้างต่อเติมบ้านได้เอง โดยส่วนประกอบต่าง ๆ ไม่เสียหาย ภูมิปัญญาในการสร้างเรือนไทยเครื่องผูกของชาวดำได้ ปรากฏดังนี้

1.1 การใช้ดินเสาหรือบาทเสา เกิดจากการศึกษาลักษณะธรรมชาติของท้องถิ่น เนื่องจากภาคใต้ฝนตกมาก ทำให้ดินชั้นเสาบานที่ฝังดินจะ ผุเร็ว ทำให้อยู่อาศัยได้ไม่นาน ประกอบกับมีตัวปลวกคอยกัดกิน เสาบ้าน บางแห่งอาจใช้ตุ้มไผ่เล็ก ๆ ใส่ทรายให้เต็ม แล้วคว่ำปาก ไผ่ลงใช้รองรับเสา ต้นเสาจะไม่ผุเมื่อปลวกขึ้นก็ดูแลได้ง่าย อนึ่ง การใช้ดินเสาหรือบาทเสา ทำให้เคลื่อนย้ายบ้านได้ง่าย เมื่อไม่ต้องการจะอยู่อาศัย ณ จุดเดิม อาจเป็นเพราะความเชื่อที่ทำให้เกิดเจ็บไข้ได้ป่วย ก็จะทำให้เพื่อนบ้านช่วยหามเรือนไปตั้ง ณ จุดอื่น เกิดสำนวน “ออกปากหามเรือน”

1.2 การใช้ฟากปูพื้นเรือน ฟากที่ปูพื้นเรือนอาจจะทำกับไม้ไผ่ หรือไม้หมากผ่าตามยาวของลำต้น เหลาให้กลมหรือแบนใช้หวานผูกมัด ให้แน่น การจัดวางซี่ฟากวางไว้ห่างกันเล็กน้อย การปูฟากทำให้ อากาศถ่ายเทได้สะดวกทำให้ไม่ร้อน และรักษาความสะอาดได้ดี

1.3 การใช้ไม้ไผ่สานฝาทำฝาบ้าน โดยการนำไม้ไผ่มาผ่าซีกแล้วทุบให้แบน นำมาสานเป็นฝากันบ้าน ช่องว่างระหว่างไม้ไผ่แต่ละอันจะทำ ให้อากาศถ่ายเทได้สะดวก นอกจากนั้นการสานฝาลายต่าง ๆ ยังทำให้เกิดความสวยงามอีกด้วย

1.4 วัสดุขี้ผึ้งหลังคา เป็นวัสดุธรรมชาติที่หาได้ในท้องถิ่น เช่น ใบไม้ชนิดต่าง ๆ ใบหวายนึ่ง ใบจาก ใบสาคุ วัสดุเหล่านี้ไม่เก็บความร้อน ทำให้บ้านเรือนไม่ร้อนนำอยู่อาศัย นอกจากนี้หลังคาบ้านจะ ใช้หลังคาแหลม คือหน้าจั่วสูง ทำให้น้ำฝนไหลลงอย่างรวดเร็ว หลัง คาไม่ทานน้ำ ไม่ซึมซับน้ำ ทำให้ผุช้า ชาวบ้านมักจะเลือกใช้ใบจาก ใบสาคุ เพราะผิวใบลื่นและหนา ลักษณะหลังคา หลังคาแหลม หน้าจั่วสูง

1.5 บันไดเรือนไทยเครื่องผูก การมีได้ถุนเรือนสูงโล่ง จะต้องทำบันไดให้ สามารถขึ้นเรือนได้สะดวก บันไดเรือนไทยเครื่องผูกจะสามารถยกลากขึ้นเรือนได้เพื่อสัตว์ร้ายภายหลังเพื่อสร้างเรือนไทยเครื่องสับแล้ว บ้านก็ได้จัดสร้างถาวรนับว่าเป็นภูมิปัญญาในการ พัฒนาที่อยู่อาศัยของคนไทย

1.6 นอกชาน นอกจากตัวเรือนแล้ว ภูมิปัญญาของช่างพื้นบ้านและชาวบ้านยังคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยของพื้นที่บ้านเรือนด้วย เช่น สานกระบุง ตะกร้า หรือ

นั้นหนาการต่าง ๆ การมีได้ถุนบ้านที่สูงโล่ง ทำให้เดินผ่านได้สะดวก สามารถทำงาน อติเรกได้ หรือเก็บวัสดุอุปกรณ์ เครื่องมือประกอบอาชีพได้

2. เรือนเครื่องสับ เป็นเรือนที่เกิดขึ้นหลังเรือนเครื่องผูก เนื่องจากเครื่องมือเครื่องใช้ ในการแปรรูปไม้พัฒนา ยังใช้ขวาน เลื่อย สำหรับตัดโค่น และตัดแต่งต้นไม้ให้เป็นเหลี่ยมได้ง่าย เรือนเครื่องสับจึงใช้ไม้เหลี่ยม ชั้นแรกอาจมีแค่ มีด พร้า ขวาน สำหรับสับตกแต่ง จึงเรียกเรือนที่ใช้ซึ่งสับ ตกแต่งด้วยขวาน และมีดพร้าว่า เรือนเครื่องสับ

2.1 เรือนเครื่องสับ ได้ถุนสูงโล่ง มีดินเสารอง เป็นภูมิปัญญาในการสร้าง เรือนไทยเครื่องสับ ของชาวใต้ เป็นเรือนที่ให้ความมั่นคงถาวรและปลอดภัยมากกว่าเรือนเครื่องผูก เรือนไทยภาคใต้ มีได้ถุนสูงโล่ง ใช้เป็นงานหัตถกรรมได้ เช่น ทำเครื่องจักสานต่าง ๆ ทำงานแกะสลักไม้ งานแกะ ฉลุหนัง เครื่องมือเครื่องใช้ หรือแม้แต่โลหะ เครื่องเงินเครื่องเหล็ก ได้ถุนสูงยังสามารถใช้เป็นที่พักเลี้ยงสัตว์ได้ด้วย ทำคอก ทำเล้า บางเรือนใช้ได้ถุนเป็นที่ผูกถ่าน ม้า วัว ควาย ในช่วงกลางคืน เพื่อสะดวกแก่การปกป้องดูแลได้ด้วย

2.2 ช่องลม การใช้ช่องลม เรือนเครื่องสับจะใช้ฝากั้นกระดานลมพัดผ่านได้ ยาก ภายในตัวเรือนอาจจะร้อนอบอ้าว ช่วงพื้นบ้านจึงต้องเว้นช่องลมเอาไว้ เพื่อระบายอากาศ โดยจะเว้นไว้ที่ซื่อ คือการใช้ซื่อสองชั้น ซึ่งเรียกว่า “คอสอง” นอกจากนั้นอาจพิจารณาใส่ช่องลม ที่ส่วนอื่นของบ้านก็ได้ เพื่อให้ระบายอากาศได้มากขึ้น ช่องลมจะกันด้วยระแนงถี่หรือห่างขึ้นอยู่กับความต้องการและความสวยงามของลวดลายและรูปแบบที่ประดิษฐ์ขึ้น

2.3 การใช้เตี้อย ใช้ลิ้มแทนตะปู เนื่องจากตะปูหายาก และยังขึ้นสนิมอีกด้วย ทำให้ต้องซ่อมแซมบ่อย ช่วงพื้นบ้านจึงหาวิธีแก้ปัญหาด้วยการ บาก เจาะ ต่อไม้ เข้ามุมไว้ฝัง แกนหมุน เปิด ปิด ประตู หน้าต่าง รวมถึงการถอดกลอนแทนการใช้ตะปู นอกจากนี้การใช้การ บาก เจาะ เข้าเตี้อย ใส่ลิ้ม หรือสลัก ก็ถอดเปลี่ยนได้ไม่ยาก

4. ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมโภชนาการ ได้แก่ ภูมิปัญญาในการเลือกสรรอาหาร วิธีปรุงและวิธีถนอมอาหาร

การถนอมอาหาร เป็นการนำความรู้เกี่ยวกับการถนอมอาหาร ประโยชน์ของการถนอมอาหารหลักการถนอมอาหาร การเก็บรักษาอาหาร การถนอมอาหารด้วยวิธีการต่าง ๆ การบรรจุภัณฑ์และความปลอดภัยในการทำงาน ดังนี้

เสาวนีย์ ประทีปทอง และคนอื่นๆ (2554 : 69) กล่าวว่า การถนอมอาหาร หมายถึง การเก็บรักษาอาหารที่ได้จากพืชและสัตว์ในสภาพสด สำหรับใช้ประโยชน์ในโอกาสต่อไปโดยเลือกวิธีการถนอมอาหารให้เหมาะสมกับลักษณะของอาหาร เช่น การตากแห้ง และการรมควันใช้กับอาหารประเภทเนื้อสัตว์ การใช้ความร้อนกับอาหารประเภทเครื่องดื่มและอาหารกระป๋อง การเชื่อมและการแช่อิ่มใช้กับอาหารประเภทผักและผลไม้ เป็นต้น

การถนอมอาหารด้วยกรรมวิธีต่างๆ

1. การถนอมอาหารโดยการทำให้แห้ง การทำให้แห้ง หมายถึง การกำจัดน้ำหรือลดปริมาณความชื้นออกจากอาหารเพื่อยับยั้งปฏิกิริยาของเอนไซม์ และสารเคมีต่างๆ ที่จะทำให้อาหารเน่าเสีย และนอกจากนี้ยังสามารถเก็บรักษาอาหาร ไว้ได้นานการทำให้แห้งนิยมใช้กันทั่วไปมี 3 วิธี ดังนี้

1.1. วิธีทางธรรมชาติ คือ การผึ่งแดด ผึ่งลม ซึ่งเป็นวิธีการที่นิยมใช้กันมาแต่โบราณ โดยการนำเอาผัก ผลไม้ หรือเนื้อสัตว์ที่ต้องการทำให้แห้ง ใส่ลงในตะแกรงหรือสังกะสีตั้งไว้กลางแดดหรือกลางแจ้งให้ได้รับความร้อนจากแสงแดด

1.2. ใช้เครื่องมือช่วย เช่น เครื่องอบแห้ง เตอบอบ เตามาโครเวฟ เป็นต้น

1.3. การรมควัน นิยมใช้ในการเก็บรักษาปลา และเนื้อสัตว์ต่าง ๆ ในรูปของปลาแห้ง เนื้อย่าง วิธีทำขั้นต้นต้องล้างปลาให้สะอาดอาจใช้เกลือทา หรือแช่น้ำเกลือก่อน แล้วนำไปวางบนตะแกรงไม้ไผ่เหนือกองไฟ ใช้กาบมะพร้าว ชานอ้อย หรือขี้เลื่อยเป็นเชื้อเพลิงที่ทำให้เกิดควันครอบเตาด้วยภาชนะที่สามารถเก็บควันให้รมปลาอยู่ภายในได้ใช้ถ่านทำให้เกิดความร้อนและมีควันออกมาจับผิวปลาจนเป็นสีน้ำตาลอมเหลืองมีกลิ่นหอมนำออกไปแขวนผึ่งลมสามารถเก็บไว้ได้นาน 2-3 เดือน

2. การถนอมอาหารโดยการใช้น้ำตาล

การถนอมอาหารโดยการใช้น้ำตาลเป็นการยับยั้งการเจริญเติบโตของจุลินทรีย์ช่วยทำให้เก็บรักษาอาหารให้อยู่ได้นานโดยไม่เน่าเสีย ซึ่งมีหลายวิธีดังนี้

2.1. การเชื่อม การใช้ น้ำ และ น้ำตาล ใส่ภาชนะตั้งไฟเคี่ยวให้ละลาย เหนียวจนเป็นน้ำเชื่อมก่อน จากนั้นจึงใส่อาหารลงเคี่ยวต่อไปด้วยไฟอ่อน ๆ จนอาหารนั้นอิมซุ่มด้วยน้ำเชื่อมอาหารที่นิยมนำมาเชื่อม ได้แก่ กลัวย เผือก มัน มะยม พักทอง เป็นต้น การเชื่อมแบ่งออกได้ 3 วิธี ได้แก่ การเชื่อมธรรมดา การเชื่อมแบบแช่อิม การเชื่อมโดยการฉาบ

2.2. การเชื่อมธรรมดา จะใช้น้ำตาลไปคลุกเคล้าหรือผสมในอาหารที่ต้องการ เพื่อให้ น้ำตาลไปยับยั้งการเจริญเติบโตของจุลินทรีย์ในอาหาร ทำให้อาหารยังคงสภาพอยู่ได้นานโดยไม่เน่าเสีย เช่น ลูกตาลเชื่อม กลัวยเชื่อม เป็นต้น

2.3. การแช่อิม เป็นการนำเอาผักหรือผลไม้แช่น้ำเชื่อม เพื่อให้ น้ำเชื่อมซึมเข้าสู่ผักหรือผลไม้แบบค่อยเป็นค่อยไป จนกระทั่งเกิดการอิมตัว ซึ่งสามารถทำได้โดยเพิ่มผักหรือผลไม้แบบค่อยเป็นค่อยไป จนกระทั่งเกิดการอิมตัว ซึ่งสามารถทำได้โดยเพิ่มความเข้มข้นของน้ำเชื่อมด้วยการรินน้ำเชื่อมออกก่อนแล้วเติมน้ำตาลลงไป หรือตมน้ำเชื่อมจนงวดลงเพื่อให้เข้มข้นแล้วจึงเอาผักหรือผลไม้ลงแช่ ทำเช่นนี้ 3-4 ครั้ง จนน้ำเชื่อมไม่สามารถซึมเข้าไปในผักหรือผลไม้ได้อีก ผลไม้ที่นิยมนำมาแช่อิม เช่น มะม่วง มะขาม มะกอก มะยม เป็นต้น

2.4. การฉาบ เป็นการนำเอาผักหรือผลไม้ที่ทำสุกแล้ว เช่น เผือกทอด มันทอด กลัวยทอด เป็นต้น วิธีฉาบคือ เคี่ยวน้ำตาลให้เป็นน้ำเชื่อมแก่จัดจนเป็นเกล็ด แล้วเทลงผสมคลุกเคล้ากับของที่ทอดไว้ ทิ้งไว้ให้เย็นจนน้ำเชื่อมเกาะเป็นเกล็ดติดอยู่บนผิวอาหารที่ฉาบ

2.5. การกวน คือ การนำเอาเนื้อผลไม้ที่สุกแล้วผสมกับน้ำตาล ใช้ความร้อนปานกลางแล้วค่อยลดลงต่ำ ใช้ไม้พายคนหรือกวนไปเรื่อย ๆ เพื่อให้ น้ำระเหยออกมาจนกระทั่งเนื้อผลไม้ข้นเหนียว มีรสหวานจัดแล้วจึงยกลงจากเตาทิ้งไว้ให้เย็น แล้วนำเก็บใส่ขวดหรือหม้อปิดฝาให้สนิท เก็บไว้รับประทานได้หลายวัน ผลไม้ที่นิยมนำมา กวน เช่น มะม่วง ทูเรียน สับปะรด เป็นต้น

2.6 การทำแยม เป็นการต้มเนื้อผลไม้กับน้ำตาลด้วยไฟอ่อนใน
ระยะแรกแล้วค่อย ๆ เพิ่มไฟขึ้นทีละน้อย หมั่นคนสม่ำเสมอ จนกระทั่งแยมเหนียวตามต้องการ
กล่าวคือ เมื่อใช้ช้อนตักขึ้นแล้วตะแคงช้อนเพื่อเทลงมา ถ้าระหว่างเหนียวติดอยู่ที่ช้อนหรือไหล
ลงมาเป็นแผ่นเหนียว ๆ ก็ถือว่าใช้ได้ ผลไม้ที่นิยมนำมาทำแยม ได้แก่ สับปะรด ส้ม ฝรั่ง สตรอเบอ
รี่ มะพร้าว เชอร์รี่ แดงไทยกระเจี๊ยบ แดงโม ชมพู เป็นต้น

การถนอมอาหารโดยการหมักดอง

การถนอมอาหารโดยการหมักดอง เป็นวิธีการถนอมอาหารโดยการใช้
เกลือ น้ำส้ม น้ำตาล เป็นส่วนประกอบหลักซึ่งอาศัยจุลินทรีย์บางชนิด เป็นตัวช่วยย่อยสลาย
อาจจะเติมข้าวคั่ว เครื่องเทศ หรือน้ำขาวข้าวด้วยก็ได้เพื่อช่วยเร่งปฏิกิริยาในการหมักดอง เพื่อให้
อาหารนั้นมีรสเปรี้ยว หรือกลิ่นตามที่ต้องการ การหมักดองส่วนใหญ่จะใช้เวลาประมาณ 2-3 วัน
หรือหลายเดือนซึ่งขึ้นอยู่กับวัตถุดิบที่นำมาหมักดอง เช่น ผัก ผลไม้ เนื้อสัตว์ ไข่ เป็นต้น สำหรับ
การทำกะปิ น้ำปลาปลาร้า ซิอิ้ว น้ำส้มสายชู เต้าเจี้ยว ส่วนใหญ่จะใช้เวลาหมักนานประมาณ 4-9
เดือน การหมักดองแบ่งออกเป็น 5 วิธี ดังนี้

1. การดองเปรี้ยว ผักที่นิยมนำมาดอง เช่น ผักกาดเขียว กะหล่ำปลี
ผักเสี้ยนถั่วงอก เป็นต้น วิธีทำคือนำเอาผักมาเคล้ากับเกลือ โดยผสมน้ำเกลือกับน้ำส้มต้มให้เดือด
ทิ้งไว้ให้เย็นนำมาเทราดลงบนผักที่เรียงไว้ในภาชนะ เทให้ท่วมผักปิดฝาภาชนะไม่ให้ลมเข้า หมัก
ทิ้งไว้ 4-7 วัน

2. การดอง 3 รส คือ รสเปรี้ยว เค็ม หวาน ผักที่นิยมดองแบบนี้คือ
ขิงดองกระเทียมสด ผักกาดเขียว การดองชนิดนี้คือนำเอาผักมาเคล้ากับเกลือแล้วผสมน้ำส้ม
น้ำตาล เกลือต้มให้เดือด ทิ้งไว้ให้เย็น แล้วนำมาเทราดลงบนผักปิดฝาทิ้งไว้ประมาณ 2-3 วันก็
นำมารับประทานได้

3. การดองหวาน ผักและผลไม้ที่นิยมนำมาดอง เช่น มะละกอ หัว
ผักกาดกะหล่ำปลี เป็นต้น โดยต้มน้ำตาล น้ำส้มสายชู เกลือ ให้ออกรสหวานนำ ให้เดือดทิ้งไว้ให้
เย็น เทราดลงบนผักผลไม้ทิ้งไว้ 2-3 วัน ก็นำมารับประทานได้

4. การดองเค็ม อาหารที่นิยมส่วนใหญ่จะเป็นพวกเนื้อสัตว์และผัก
เช่น ปูเค็ม ปลาเค็ม กะปิ หัวผักกาดเค็ม ไข่เค็ม เป็นต้น ต้มน้ำส้มสายชูและเกลือให้ออกรสเค็ม
จัดเล็กน้อยให้เดือดทิ้งไว้ให้เย็น กรองใส่ภาชนะที่จะบรรจุอาหารดอง แล้วหมักทิ้งไว้ 4-9 เดือน
จึงนำมารับประทาน

5. การหมักดองที่ทำให้เกิดแอลกอฮอล์ คือ การหมักอาหารพวก
แป้ง น้ำตาลโดยใช้ยีสต์ เป็นตัวช่วยให้เกิดแอลกอฮอล์ เช่น ข้าวหมาก ไวน์ เป็นต้น
นอกจากวิธีการถนอมอาหารดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ยังมีวิธีการถนอมอาหารโดยการใช้

ประโยชน์ของการถนอมอาหาร

1. ทำให้มีอาหารบริโภคตลอดปี และมีอาหารนอกฤดูกาลไว้
รับประทาน

2. ช่วยรักษาคคุณค่าและคุณภาพของอาหารให้คงทนอยู่ได้นาน

3. ช่วยประหยัดรายจ่ายค่าอาหาร เพราะสามารถเก็บรักษาอาหารไว้
ได้

4. ทำให้มีอาหารลักษณะแปลก ๆ มีกลิ่น สี และรสชาติต่าง ๆ

รับประทาน

5. ช่วยเหลือเศรษฐกิจของเกษตรกรมิให้เกิดภาวะสินค้าเกษตรล้น

ตลาด และช่วยเหลือในครอบครัวโดยทำเป็นอาชีพเสริม

6. ส่งเสริมการผลิตในครอบครัว ทำให้ช่วยประหยัดรายจ่ายค่าอาหาร

และสามารถนำอาหารนั้นไปจำหน่ายเป็นการเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัวอีกด้วย

5. ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับเครื่องนุ่งห่ม ได้แก่ ภูมิปัญญาในการนำสิ่งต่าง ๆ มาปักปิดร่างกายให้อบอุ่น เช่น ภูมิปัญญาในการทำหีบเป็นเครื่องหุบเปลือกไม้ทำเป็นผ้า แวติน เผาเพื่อปั่นฝ้าย ภูมิปัญญาการทำฟืมและกี่สำหรับงานทอ ภูมิปัญญาในการย้อมสี การประดิษฐ์ ลวดลาย การจำแนกด้วยรูปแบบใช้สอยเฉพาะกิจ เช่น ผ้าซีกอาบ ผ้าเตี่ยว ผ้ากราบพระ ผ้าห่อหมาก ผ้าเช็ดปาก เป็นต้น

สมชาย นิลอาธิ (2531 : 7-8) ได้กล่าวถึง การทอผ้าในภาคอีสานว่า โดยพื้นฐานทางสังคมแล้วชาวอีสานเป็นสังคมแบบเกษตรกรรมเพื่อยังชีพ มีการทำนาเป็นอาชีพหลักเป็นส่วน ใหญ่ ซึ่งต้องใช้เวลาดังแต่เพาะปลูกจนกระทั่งเก็บเกี่ยวถึงประมาณ 7 - 9 เดือน ในแต่ละปีตลอด ฤดูฝนและฤดูหนาว ส่วนเวลาในช่วงฤดูร้อนประมาณ 3 - 5 เดือนที่ว่าง ชาวอีสานจะทำงาน อดิเรกทุกอย่างเพื่อเตรียมอุปกรณ์ เครื่องมือ เครื่องใช้ในชีวิตรประจำวันและการประกอบอาชีพ รวมทั้งการทำงานบุญประเพณี และการพักผ่อนหย่อนใจตามโอกาสต่าง ๆ “ ยามว่างจากงาน มาผู้หญิงทอผ้า ผู้ชายจักสาน ” แม้จะเป็นคำกล่าวที่ไม่เป็นทางการและกว้างขวางมากนักก็ตาม แต่ก็เห็นเหมือนภาพสะท้อนให้เห็นสภาพชีวิตและสังคมของชาวอีสานได้ดีพอสมควร ว่าหน้าที่ สำคัญของแม่บ้านคือ การทอผ้า ซึ่งเป็นงานอดิเรกในยามว่าง เพื่อเตรียมไว้ทำเครื่องนุ่งห่ม เครื่อง ใช้ในชีวิตประจำวันพวก เครื่องนอน หมอน มุ้ง ผ้าห่ม เสื้อ ชิ้น (ผ้าถุง) ซ่ง (กางเกง) โสร่ง ผ้า ขาวม้า และเครื่องใช้ที่จะถวายในพิธีกรรมงานบุญประเพณีต่าง ๆ เช่น ที่นอน หมอน ผ้าคลุมไหล่ ผ้าห่อคัมภีร์ ผ้ากราบพระ ผ้าห่อหมาก ผ้าเช็ดปาก เป็นต้น

เครื่องมือสำหรับทอผ้า

สุภกิจ กำลังคลี (2555) ได้กล่าวถึงเครื่องมือสำหรับผ้าทอในอดีต ได้แก่

แวนดินเผ ซึ่งเป็นดินเผรูปกรวยขนาดเล็กประมาณเท่าหัวแม่มือ มีรูสำหรับ สอดแกนไม้เล็ก ๆ ตอนปลายจะทำเป็นเงี่ยงหรือขอสำหรับสะกิดหรือ เกี่ยวปุยฝ้าย เพื่อสานลง มายังแวนขณะที่หมุน แรงถ่ายของแวนจะปั่นปุยฝ้าย เป็นเส้นด้ายพื นอยู่โดยรอบ แวนจึงเป็นเครื่อง ปั่นด้ายยุคแรกของมนุษย์

หีบหุบเปลือกไม้ เป็นเครื่องมือสำหรับทำเส้นใยเพื่อใช้ทอผ้าหรือ ทำเส้น เชือก เส้นด้าย มีลักษณะเป็นหินเนื้อละเอียดด้านหน้าตัดของหีบคือ ส่วนที่ใช้หุบ มักบากเป็นร่องตาราง ใช้สำหรับหุบเปลือกไม้ประเภทปอหรือป่านเพื่อให้ได้เส้นใยขึ้นมาใช้ทอผ้า

ลูกกลิ้งดินเผ เป็นลูกกลิ้งเล็กขนาดเท่าหัวแม่มือ ยาวประมาณ 2 นิ้ว ตัว ลูกกลิ้งมักขุดเป็นร่องเพื่อให้เกิดลวดลายขณะกลิ้ง ฟืมพืลวดลายบนผืนผ้า เพราะเชื่อว่ามนุษย์

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ รู้จักย้อมสีธรรมชาติใช้แล้ว โดยใช้สีที่คั้นได้จากส่วนต่าง ๆ ของพืช เช่น ดอก ผล ราก ใบ ฯลฯ

สำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจจากฐานชีวภาพ (องค์การมหาชน) (2555 : 1-17) ได้กล่าวว่า กี่ หมายถึง เครื่องมือสำหรับทอผ้า ทำด้วยไม้ มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยม มีสี่เสา มีคานเป็นโครงยึด ซึ่งมีลักษณะร่วมคล้ายกับเครื่องมือที่ใช้ทอผ้าของคนทั่วโลกมีขนาดต่างๆตามความกว้างของหน้าพืม โครงสร้างของกี่มีส่วนประกอบที่สำคัญคือ พืม ตะกอล รางกระสวย ผัง (ไม้บังคับหน้าผ้า) ไม้กำพัน (ไม้หมุนผ้า) คานเหยียบ โดยทั่วไปสามารถจำแนกกี่ออกได้เป็น 2 ประเภทคือ กี่พื้นเมือง และกี่กระตุกที่พัฒนามาจากกี่พื้นเมืองโดยเพิ่มสายกระตุกเข้ามาเพื่อดึงกระสวยให้พุ่งผ่านด้ายเส้นยืนแทนการสอดด้วยมือเพื่อให้ทอผ้าได้รวดเร็วขึ้น สำหรับการทอผ้าพื้น ผ้ามัดหมี่ และผ้าซิดที่มีลวดลายไม่ซับซ้อนมากนัก

ชนิดของกี่ทอผ้า

ช่างทอผ้าพื้นบ้านในประเทศไทย นิยมใช้กี่ที่ปรับปรุงให้ทอผ้าได้ง่ายและสะดวกขึ้น กี่ที่ใช้กันอยู่จึงมีโครงไม้ที่แข็งแรง มีที่นั่งห้อยเท้าเป็นส่วนใหญ่ กี่ทอผ้าที่พบ แบ่งได้เป็น

กี่พื้นบ้าน หรือ กี่กระทบ มีส่วนประกอบสำคัญ คือ มีโครงสร้างกี่ และ พืมสำหรับกระทบบางแห่งใช้กี่แบบพื้นบ้านโบราณที่มีโครงไม้ขนาดเล็ก จึงเรียกว่า "พืมเล็ก"

กี่กระตุก เป็นกี่ทอผ้าที่พัฒนามาจากกี่พื้นบ้าน โดย พังสอดด้ายเส้นพุ่ง (เส้นแนวนอน) ด้วยการกระตุกสายบังคับให้ส่งกระสวยวิ่งไปแล้วกลับมาสลับกับการกระทบพืม แทนการพุ่งกระสวยด้วยมือ จึงทำให้ทอผ้าได้รวดเร็วขึ้น

กี่เอน เป็นกี่ทอผ้าที่ยังพบในหมู่ชนกลุ่มน้อย ใช้วิธียึดปลายด้ายเส้นยืนด้านหนึ่งด้วยเสาหรือหลักปลายอีกด้านหนึ่งพันรอบเอนและใช้แผ่นหลังผู้ทอดึงด้ายเส้นยืน จึงเรียกกี่แบบนี้ว่า กี่เอน

การใช้ประโยชน์

ใช้สำหรับทอผ้าให้เป็นผืน โดยชิงด้ายเส้นยืน สอดเข้ากับแกนหมุน แล้วร้อยปลายด้ายแต่ละเส้นเข้าไปในฟันหวีและตะกอลแต่ละชุดหวีด้ายเส้นยืนจากนั้นยกแกนหมุนเข้าก็คลายม้วนเส้นไหมแล้วผูกด้ายเส้นยืนที่ไม้กำพัน และโยงตะกอลและเท้าเหยียบเพื่อทำหน้าที่แยกเส้นด้ายออกเป็นกลุ่มตามลวดลายที่ต้องการ จากนั้นดึงปลายเส้นด้ายยืนทั้งหมดม้วนเข้ากับไม้หมุนผ้าอีกด้านหนึ่ง ปรับความตึงหย่อนให้พอเหมาะ นอกจากนี้จะต้องเตรียมด้ายเส้นพุ่งใส่กระสวยไว้สำหรับใช้สอดกระสวยผ่านไปตามแนวขวางของด้ายเส้นยืนเพื่อขัดกันให้เกิดเป็นลวดลายในขณะที่ทำการทอผ้า นอกจากกระสวยแล้วยังต้องมีอุปกรณ์ที่ใช้ในขณะที่ทอผ้าคือ หวี (ชนหมู่ม้วนรวมกันคล้ายแปรง ใช้สำหรับเกลี่ยด้ายยืนให้เรียบตรง) และ มีด (ใช้สำหรับตัดเศษด้ายที่เหลือจากการต่อด้าย)

พืม หมายถึง โดยทั่วไปทำด้วยไม้ไผ่ มีลักษณะเป็นแผงยาว มีฟันเป็นซี่ๆคล้ายกับหวี เรียกว่าฟันหวี ซึ่งแต่ละซี่ใช้เป็นช่องสำหรับสอดด้ายเส้นยืน จำนวนฟันพืมเท่ากับ ความกว้างของหน้าผ้าแต่จะไม่ยาวเกินแขนทั้งสองข้าง เพื่อให้พุ่งกระสวยกลับไปมาได้สะดวก ปัจจุบันการทำพืมทำจากเหล็กหรือทองแดงหรือสแตนเลส ซึ่งสามารถทำให้พืมมีขนาดเล็กลง

จึงร้อยด้ายเส้นยืนได้จำนวนมากขึ้น ผ้าที่ทอจึงเนื้อแน่นกว่าพื้ไม่ไผ่ ขนาดของพื้จะเรียกตามจำนวนช่องระหว่างซี่ของพื้ โดยมีหน่วยนับเป็น "หลบ" ซึ่ง 1 หลบ เท่ากับ 40 ช่องฟันหวี การนับความกว้างของพื้เป็นหลบนี้ พบว่าใช้ทั้งภาคเหนือและภาคใต้ของไทย

การใช้ประโยชน์ของพื้

เป็นเครื่องมือที่ทำหน้าที่กระทบด้ายเส้นพุ่งที่ทอให้เรียงกันเป็นระเบียบ ทำให้เนื้อผ้าแน่นเป็นผืนผ้า

การย้อมสี

การย้อมสีไหมจะต้องนำไหมดิบมาฟอกเพื่อไม่ให้มีไขมันเกาะ โดยจะใช้ต่างจากซีเถ้าไปฟอกไหม เรียกว่า " การดองไหม " จะทำให้เส้นไหมขาวนวลขึ้น แล้วจึงนำไปย้อม ในสมัยก่อนนิยมใช้สีจากธรรมชาติ เช่น สีแดงจากครั่ง, ผลและใบคำแสด, รากยอป่า, มะไฟป่า หรือรากของต้นเข็ม สีเหลืองจากแก่นของต้นเข สีจำปาหรือสีส้มจากดอกคำแสดหรือดอกกรรณิการ สีน้ำเงินจากต้นคราม สีเขียวจากเปลือกไม้มะหูด สีเขียวมะกอกจากแก่นไม้ขนุน เปลือกนนทรีและเปลือกต้นตะแบก สีโพลจากใบสับปะรดอ่อนกับน้ำมะนาว สีน้ำตาลจากต้นหมาก สีม่วงจากต้นหว่า สีดำจากมะเกลือ , รากต้นชะพลูและสมอ แต่ปัจจุบันการย้อมด้วยสีธรรมชาติเริ่มหายไป เนื่องจากมีสีวิทยาศาสตร์เข้ามาแทนที่ ที่หาซื้อง่ายตามร้านขายเส้นไหมหรือผ้าไหม เมื่อละลายน้ำจะแตกตัว ย้อมง่าย สีสดใส ราคาค่อนข้างถูก ทนต่อการซักค่อนข้างดี การย้อมด้วยสีธรรมชาติมีข้อดี คือ สีไม่ฉูดฉาด สีอ่อนเย็นตากว่าสีสังเคราะห์ จึงทำให้สีของผ้างดงามสัมพันธ์กับรูปแบบของผ้าพื้นเมือง สีธรรมชาติจะติดสีได้ดีในเส้นไหมและฝ้าย วิธีย้อมคือการนำคันเอาน้ำจากพืชที่ให้สีนั้นๆ ต้มให้เดือด จากนั้นนำไหมชุบน้ำให้เปียกบิดพอหมาด กระทบกให้เส้นไหมเรียงเส้นจึงแช่ในน้ำย้อมสี นำไปผึ่งให้แห้ง จะได้ไหมสีตามต้องการ การย้อมไหมของชาวอีสานสมัยโบราณนั้น ย้อมสีต่าง ๆ ด้วยครั่ง เข คราม ลูกกระเจียว ดินแดงและแกลง ก่อนที่จะนำไหมมาย้อมให้เป็นสีต่าง ๆ จะต้องผ่านการย้อมเขก่อนทุกครั้งไป "เข" เป็นไม้เลื้อยชนิดหนึ่งมีหนามขึ้นตามป่า ตามโคก ชาวบ้านจะไปขุดเอารากเขท่อนประมาณเท่าแขนมาผ่าให้เป็น เส้นตากแดดให้แห้งแล้วนำมาต้มเคี่ยว ไว้ประมาณ 3 วัน จากนั้นก็นำมารองเอาน้ำสีไปตั้งไฟให้เดือด แล้วนำเส้นไหมที่ฟอกจนสะอาดลงไปย้อมพอได้ที่ก็เอาไหมขึ้นบิดหมาด ๆ แล้วจึงเอาไปผึ่งแดด ให้แห้ง เมื่อย้อมเสร็จแล้วจึงนำไหมไปย้อมสีต่าง ๆ ตามความต้องการ

การประดิษฐ์ลวดลาย

มัดหมี่ เป็นเทคนิคการทอผ้าที่ใช้กรรมวิธีการมัดและการย้อม ทำให้เกิดการสร้างสรรลวดลายบนเส้นใย คำว่า "มัดหมี่" มาจากกรรมวิธีการ "มัด" เส้นด้ายเป็นกลุ่มๆ ก่อนการย้อมสี ส่วน "หมี่" หมายถึงเส้นด้าย ในภาคเหนือนิยมเรียกว่า มัดก่าน ในต่างประเทศนิยมใช้คำว่า ikat ซึ่งเป็นคำศัพท์ภาษาอินโดนีเซีย-มาลาญ การทอผ้ามัดหมี่นั้นเป็นศิลปะการทอผ้าชนิดหนึ่งที่นิยมทำกันมานาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาคอีสานของประเทศไทย ส่วนในภาคอื่นมีการทออยู่บ้างแต่ไม่มากนัก เทคนิคการมัดหมี่สามารถทำได้ทั้งกับเส้นใยจากฝ้ายและไหม แต่ผ้าไหมมัดหมี่มักมีลวดลายละเอียดและเล่นสีสันได้มากกว่าผ้าฝ้ายมัดหมี่ การมัดหมี่ทำได้กับทั้งด้ายเส้นยืนและด้ายเส้นพุ่ง ซึ่งการมัดหมี่ด้ายเส้นยืนอาศัยการกำหนดความยาวของผ้า ส่วนการมัดหมี่

ด้ายเส้นพุ่งสามารถสร้างลายได้ไม่จำกัดความยาวของผ้า ซึ่งการมัดหมี่ด้ายเส้นพุ่งทำได้ง่ายกว่ามัดหมี่ด้ายเส้นยืน จึงเป็นที่นิยมมากกว่า เทคนิคการทอผ้ามัดหมี่สามารถจำแนกได้ 3 ประเภท คือ

1. มัดหมี่เส้นพุ่ง เป็นผ้ามัดหมี่ที่มีด้ายอมลวดลายเฉพาะเส้นพุ่ง
2. มัดหมี่เส้นยืน เป็นผ้ามัดหมี่ที่มีด้ายอมลวดลายเฉพาะเส้นยืน
3. มัดหมี่เส้นยืนและเส้นพุ่ง เป็นผ้ามัดหมี่ที่มีด้ายอมลวดลายทั้งเส้น

พุ่งและเส้นยืน

การมัดหมี่เริ่มจากนำเส้นด้ายที่ได้จากฝ้ายหรือไหมมาล้อมสี่แล้วมัดด้วยเชือกบริเวณที่ต้องการเก็บไว้ (สมัยก่อนมัดด้วยเชือกกล้วย ซึ่งหาได้ง่ายเพราะทำเองได้จากกาบกล้วย ส่วนในปัจจุบันนิยมใช้เชือกฝางพลาสติกแทน) เมื่อนำไปล้อมสี่อื่นจะได้ไม่ติดสี เพียงแต่ซึมเข้ามาบางส่วน โดยล้อมเรียงลำดับจากสีอ่อนไปหาสีเข้มจนครบ ตามลวดลายที่กำหนด หลังจากนั้นจึงนำด้ายกรอเข้าหลอดตามลำดับ แล้วนำไปทอจะเกิดลวดลายบนผืนผ้าที่มีลักษณะคล้ายคลอนเหลือมล้ำ อันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของมัดหมี่ การทอผ้าชนิดนี้จึงต้องอาศัยช่างทอที่มีความชำนาญในการสร้างรูปแบบลวดลาย หลักการผสมสี และความเชี่ยวชาญในการทอผ้าเป็นอย่างมาก

ขีด เป็นเทคนิคในการทอผ้าเพื่อให้เกิดลวดลายต่างๆ ขึ้นมา โดยวิธีการเพิ่มเส้นด้ายพุ่งพิเศษในระหว่างการทอ เพื่อให้เกิดลวดลายที่โดดเด่นกว่าสีพื้น “ขีด” เป็นภาษาพื้นบ้านของภาคอีสาน มาจากคำว่า สะกิด หมายถึง การจัด การซ้อนขึ้น หรือ สะกิดขึ้น ผ้าขีด จึงเป็นการเรียกขานชื่อตามกระบวนการทอ วิธีการทอผ้าด้วยเทคนิคการขีดคล้ายกับการทอด้วยเทคนิคการจก โดยใช้ไม้เก็บขีด เขี่ยหรือสะกิด ซ้อนด้ายพุ่งไปตามแนวเส้นยืนที่ถูกจัดซ้อนขึ้น โดยจังหวะของการสอดเส้นด้ายพุ่งมีความถี่ ห่าง ไม่เท่ากัน ซึ่งจะทำให้เกิดลวดลายรูปแบบต่างๆ วิธีการทอผ้าแบบ ขีด จึงเป็นรูปแบบการทอผ้าที่สร้างลวดลายขณะทอผ้าบนกี่ (ทูก) ผ้าขีดส่วนใหญ่นิยมใช้เส้นใยฝ้ายมากกว่าเส้นใยไหม ลักษณะเฉพาะของผ้าทอลายขีด สังเกตดูได้จากลายซ้ำของเส้นพุ่งที่ขึ้นเป็นแนวสีเดียวกันตลอด อาจจะเหมือนกันทั้งผืนหรือไม่เหมือนกันทั้งผืนก็ได้ แต่ต้องมีลายซ้ำที่มีจุดจบแต่ละช่วงของลายเห็นได้ชัด

การทอผ้าขีด เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านที่คนไทยได้สืบทอดกันมานาน มีความผูกพันกับประเพณีท้องถิ่นตามความเชื่อในการดำรงชีวิต โดยถือว่าผ้าขีดเป็นของสูง เนื่องจากมีกรรมวิธีการทอที่ซับซ้อน ต้องใช้ความพยายามและความอดทนเป็นอย่างสูงจึงสามารถทอได้ ผ้าขีดจึงนิยมนำมาเป็นของกำนัลผู้ใหญ่ และเป็นของที่ระลึกในงานทอดกฐิน งานแต่งงาน งานทำบุญต่างๆ ใช้ทำผ้าห่อคัมภีร์ใบลาน ผ้ากราบพระ ผ้าคลุมศีรษะนาคในงานบวช นอกจากนี้ยังนิยมนำมาทำเป็นหัวผ้าขึ้น ซึ่งไม่นิยมนำมาผ้าขีดมาใช้เป็นผ้าถุงหมี่ที่ต่ำกว่าเอวลงมาจึงไม่พบว่ามีการใช้ผ้าขีดเป็นตัวขึ้น การทอผ้าขีดแพร่หลายในทุกภูมิภาค โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคอีสานซึ่งทอผ้าขีดมากกว่าท้องถิ่นอื่นๆ

ลวดลายของผ้าขีดที่นิยมทอแบ่งออกเป็น 5 กลุ่ม ดังนี้

1. กลุ่มของลายสัตว์ เช่น ช้าง พญานาค รั้งผึ้ง ตะขาบ
2. กลุ่มของลายพันธุ์ไม้ เช่น ดอกแก้ว ดอกมะลิ ดอกพิกุล
3. กลุ่มของลายสิ่งของเครื่องใช้ เช่น ธรรมาสัน ขันหมาก ดาวเทียม

4. กลุ่มของลายรูปทรงเรขาคณิต เช่น เส้นตรง วงกลม สามเหลี่ยม
5. กลุ่มของลายผสม หรือลายขัดแพรวา เช่น ซ่อซ้นหมาก นาค

สีเหลี่ยม เป็นต้น

มัดย้อม เป็นเทคนิคการทำลวดลายบนผืนผ้า โดยการผูกมัดผ้าเพื่อมีให้น้ำสีซึมเข้าไปในบริเวณที่มัดไว้ เพื่อให้เป็นลวดลายที่ต้องการ ซึ่งลวดลายจะมีความวิจิตรสวยงามเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับเทคนิคและการผูกมัดด้วยวัสดุซึ่งป้องกันไม่ให้สีย้อมซึมผ่านเข้าไปได้และคงเหลือเนื้อผ้าให้ติดสีน้ำย้อม อาจมีหลายคนมีความสับสนระหว่างการมัดหมี่ และการมัดย้อมซึ่งพบได้มากในปัจจุบัน กล่าวคือ มัดหมี่ นั้นเป็นการมัดเส้นด้ายเพื่อนำมาใช้ทอมีหลากหลายสี และมีลวดลายที่ละเอียด สวยงาม ส่วนการมัดย้อมนั้น เป็นการนำผ้าสำเร็จมามัดแล้วย้อมสี (โดยมักจะย้อมเพียงครั้งเดียว สีเดียว) มีลวดลายขนาดใหญ่ ไม่นับลักษณะของลวดลายให้ชัดเจนนัก

ปัก เป็นเทคนิคการตกแต่งลายผ้าที่ต้องอาศัยความประณีตบรรจง ซึ่งการปักผ้าในสมัยก่อนนั้นนิยมปักด้วยมือเพียงอย่างเดียว เพราะถือว่าเป็นงานฝีมือที่ต้องใช้ความละเอียดเป็นพิเศษ การสร้างลวดลายด้วยวิธีการปัก อาจใช้ผ้าพื้นหรือผ้าที่มีลวดลายอยู่แล้ว นำมาเสริมวัสดุอื่นเข้าไปซึ่งนิยมใช้วัสดุมีค่า เช่น ทองคำ ทองแดง อัญมณี โลหะ เป็นต้น โดยใช้ไหมหรือด้ายสีต่างๆปักเสริมให้เป็นลวดลายงานปักถือว่าเป็นงานที่มีคุณค่าสูง เพราะคนไทยจะคุ้นเคยกับงานเครื่องทรง และฉลองพระองค์ของเจ้านายชั้นสูง ซึ่งใช้ในงานพระราชพิธีสำคัญๆ เช่น ฉลองพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงสะพัก (ผ้าห่มเฉียงบ่า) ฉลองพระองค์ชุดไทยของพระบาทสมเด็จพระบรมราชินีนาถและพระบรมวงศานุวงศ์ หรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่แต่งกายเต็มยศ จะสังเกตเห็นได้จากเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ที่ใช้ประดับเครื่องแต่งกายจะมีการปักดินตกแต่ง เป็นงานปักที่งดงามวิจิตรบรรจง ที่เห็นได้ชัดเจนอีกอย่างหนึ่ง คือ งานปักตกแต่งเครื่องแต่งกายของนาฏศิลป์ไทย ซึ่งถือเป็นภูมิปัญญาของคนไทยที่มีมาแต่อดีต

6. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการรักษาโรค ได้แก่ การนำสมุนไพร สัตว์ แร่บางชนิดมาใช้เป็นตัวยา การผสมยา วิธีปรุงยา เช่น ภูมิปัญญาในการนำไม้ตำเสามาใช้เป็นยาบำรุงธาตุ ยาอายุวัฒนะ แก่หืด ไอ ริดสีดวง ไซ้จับสัน แก้ก้อนดลม เชื่อกันว่า น้ำผึ้งที่ได้จากผึ้งที่กินดอกตำเสาจะมีรสขมเจือ ใช้เป็นอายุวัฒนะมีสรรพคุณเป็นเลิศ เป็นต้น

สำนักงานคณะกรรมการอาหารและยา (2535 : 3) สมุนไพร หมายถึง พืชหรือส่วนของพืชสมุนไพรที่ยังไม่ได้แปรรูป ซึ่งอยู่ในสภาพสมุนไพรสด หรือตากแห้งที่นำมาใช้ในการทำอาหาร เช่น ผักพื้นเมือง อาหารสมุนไพรต่างๆใช้เป็นยาและยาบำรุงต่างๆ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (2542 : 775) สมุนไพร หมายถึง ผลผลิตธรรมชาติ ได้จากพืช สัตว์ และแร่ธาตุ ที่ใช้เป็นยา หรือผสมกับ สารอื่นตามตำรับยา เพื่อบำบัดโรค บำรุงร่างกาย หรือใช้เป็นยาพิษ เช่น กระเทียม น้ำผึ้ง รากดิน (ไส้เดือน) เขากวางอ่อน กำมะถัน ยางน่อง โลชั่น

ลักษณะของพืชสมุนไพร

กระทรวงสาธารณสุข(2527 : 5-8) ได้กล่าวถึงลักษณะของพืชสมุนไพรไว้ดังนี้ พืชหรือต้นไม่มีส่วนประกอบสำคัญ 5 ส่วน ได้แก่ ราก ลำต้น ดอก ใบและผล

1. รากของพืช สามารถนำมาใช้เป็นยาสมุนไพรได้ดี รูปร่างและลักษณะของรากแบ่งออกเป็น 2 ชนิด ได้แก่
 2. รากแก้ว นับว่าเป็นรากที่สำคัญมากของพืชหลายชนิด รากแก้วงอกออกจากลำต้นส่วนปลาย รูปร่างยาวใหญ่เป็นรูปกรวย เช่น ขี้เหล็ก คุณ มะกา เป็นต้น
 3. รากฝอย เป็นส่วนที่งอกมาจากลำต้นของพืชบริเวณส่วนปลาย หรืออยู่ด้านข้างของรากแก้ว งอกออกมาเป็นรากฝอยจำนวนมาก รากฝอยมีลักษณะกลมยาวขนาดเท่าๆกัน เช่นตะไคร้ ญ้าคา เป็นต้น
 4. ลำต้น เป็นโครงสร้างที่สำคัญของต้นพืชทั้งหลาย รูปร่างของลำต้นแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ ตา ข้อ ปล้อง บริเวณเหล่านี้ จะมีกิ่ง ก้าน ใบ ดอก เกิดขึ้นอีกด้วย
 5. ใบ เป็นส่วนประกอบที่สำคัญมีหน้าที่สังเคราะห์แสง ผลิตอาหาร และเป็นส่วนแลกเปลี่ยนน้ำและ อากาศให้ต้นพืช ใบเกิดจากการงอกของกิ่งและตา โดยทั่วไปใบไม้จะมีสีเขียว โดยเกิดจากสารที่มีชื่อว่าคลอโรฟิลล์ ที่อยู่ในใบของพืช ยาสมุนไพรหลายชนิดใช้ใบของพืช เช่น ขี้เหล็ก กระจวาน กานพลู เป็นต้น
 6. ดอกเป็นส่วนสำคัญของพืชใช้ในการแพร่พันธุ์ รูปร่างลักษณะของดอกจะต้องมีส่วนประกอบสำคัญ 5 ส่วน ได้แก่ ก้านดอก กลีบรอง กลีบดอก เกสรตัวผู้ เกสรตัวเมีย
 7. ผล คือ ส่วนหนึ่งของพืชที่เกิดจากการผสมเกสรตัวผู้และเกสรตัวเมียในดอกเดียวกันหรือคนละดอกก็ได้ รูปร่างของผลมีหลายแบบแล้วแต่ชนิดของต้นไม้อันแบ่งตามลักษณะการเกิดได้ 3 แบบได้แก่ ผลเดี่ยว ผลกลุ่มและผลรวม ผลที่สามารถใช้เป็นยาได้ เช่น มะเกลือ ผลยอบ้าน เป็นต้น

ความสำคัญของพืชสมุนไพร

รุ่งรัตน์ เหลื่อนที่เทพ (2540 : 19-22) ได้กล่าวถึงความสำคัญของพืชสมุนไพรอาจแยกเป็นประเภทต่างๆได้ดังนี้

1. ด้านการประกอบอาหารใช้เป็นอาหารโดยตรง เช่น มะเขือ มะละกอ กล้วย ใช้เป็นส่วนผสม หรือส่วนประกอบ เช่น ตะไคร้ ข่า ใช้เป็นวัตถุดิบในการผลิตภัณฑ์ เช่น ขมิ้นใช้ในการถนอมอาหาร เช่น ลูกจันทน์ กานพลู ใช้ในการปรุงแต่ง กลิ่น รส สี อาหาร เช่น ขมิ้น พริกไทย เติย
2. ด้านการรักษาโรค ในชุมชนที่ห่างไกลความเจริญ บุคคลในชุมชนมีความต้องการ ใช้พืชสมุนไพรในการเจ็บรักษาอาการเจ็บป่วยเล็กๆน้อยๆ ก่อนที่จะส่งแพทย์ ซึ่งการใช้สมุนไพรในการรักษาโรค เช่น
 - 2.1 ไพล ใช้ในการรักษาแผล บรรเทาอาการเค็ดขัดยอก ฟกช้ำ และมีการนำไพลมารักษาโรคได้ผล เช่น ยาอบหลังคลอดบุตร แก้หืด แก้ปวดท้อง แก้บิด แก้ฝี เล็บขบเป็นหนอง แก้เจ็บคอ ข้ำโน ยาอายุวัฒนะ ฯลฯ

2.2 ขมิ้นชัน สรรพคุณ แก้ท้องอืด ท้องเฟ้อ ผื่นคัน โรคผิวหนัง บำรุงผิว รักษาแผล การนำขมิ้นชันมาใช้รักษาโรคต่างๆของชาวบ้าน เช่น แก้ท้องร่วง แก้บิด แก้ไข้หวัด บรรเทาอาการปวดศีรษะ รักษาแผลสด

3. ด้านเศรษฐกิจ พืชสมุนไพรสามารถปลูกเป็นรายได้เสริมของครอบครัวหรือถ้ามีการปลูกจำนวนมากๆอาจใช้เป็นอาหารหลักของครอบครัวได้ เพราะพืชสมุนไพรบางชนิดเป็นอาหารหลักของคนไทย เช่น มะละกอ หรือใช้พืชสมุนไพรบางชนิดเป็นเครื่องปรุงหรือส่วนประกอบของอาหาร เช่น ตะไคร้ ข่า เป็นต้น

ความสำคัญต่อชุมชนและประเทศชาติ เช่น ใช้ในการทำยา ใช้เป็นวัตถุดิบในการสกัดสารเคมีต่างๆ ใช้ในการปรุงรส แต่งกลิ่น สี ของสารอาหารต่างๆ ใช้เป็นอาหาร ใช้ในอุตสาหกรรมต่างๆ ประโยชน์ของสมุนไพรมีมากมายซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

1. เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่แล้ว
2. มีความปลอดภัยในการใช้เนื่องจากสมุนไพรมีฤทธิ์อ่อนไม่ค่อยมีพิษมีภัย
3. ประหยัด ราคาถูก
4. เหมาะสำหรับผู้ที่อยู่ห่างไกลทุรกันดาร
5. ไม่ต้องกลัวปัญหาขาดแคลนยา
6. เป็นพืชเศรษฐกิจทำให้ประหยัดค่าใช้จ่ายในการซื้อขาย สามารถส่งไป

จำหน่ายทั้งตลาดภายในประเทศและต่างประเทศได้อีกด้วย

กรอบหลักสูตรท้องถิ่น สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เขต 26 (2554 : 33-36) การพยาบาลแบบพื้นบ้านอีสาน ปฏิบัติสืบเนื่องกันมาแต่โบราณกาลในทุกหมู่บ้านจะมีหมอพื้นบ้านรักษาพยาบาลผู้เจ็บไข้ได้ป่วย หมอชาวบ้านก็ยึดการให้การพยาบาลคนไข้เป็นหลัก บ้างก็ฝึกเป็นอาชีพรอง มีการถ่ายทอดความรู้สืบทอดกันมา จากบรรพบุรุษ พระภิกษุสงฆ์ ญาติผู้ใหญ่ เป็นต้น ส่วนด้านความรู้ ความชำนาญ กะเกณฑ์ คือการยอมรับของหมอพื้นบ้านนั้น เกิดจากการมีผู้รักษาแล้วได้ผลก็บอกปากต่อปาก ส่วนค่ารักษาพยาบาลนั้นไม่ตายตัว อาจเป็นเงินที่เรียกว่าค่าค่าย หรือข้าวของเสื้อผ้า เครื่องใช้ต่างๆ จากการศึกษาสัมภาษณ์ หมอพื้นบ้านจังหวัดมหาสารคาม อาจจัดแบ่งตัวยาและการรักษาได้เป็น 9 ประเภท คือ

ยาชุม คือยาที่ได้มาจากรากหรือส่วนต่างๆของไม้ที่เป็นยา รวมทั้งกระดูกหนึ่งเขาสัตว์บางประเภท และเปลือกหอย เอามาฝนกับหินฝนละลายน้ำรักษาโรคประเภทอีสุกอีใส ไข้หวัดใหญ่ ไข้รากสาด

ยาต้ม คือการเอายาสมุนไพรต่างๆมาใส่หม้อดินต้มกิน ใช้รักษาโรคปานดวงวิงเวียน เลือดลมเดินไม่สะดวก

ยาทาภายนอก เป็นสมุนไพรที่มีฤทธิ์แก้แพ้พามาผสมสัตว์กัดต่อย ใช้ต้น เปลือก รากฝนกับน้ำปูนใสหรือน้ำมะนาว หรือน้ำเหล้า ทาบริเวณที่ถูกกัดต่อยหรือแก้โรคบางอย่าง

ยานวด เป็นน้ำมันหรือน้ำมันดี ใช้นวดและทาโรคกระดูกเคลื่อน กระดูกหัก เส้นเอ็นพลิก ฯลฯ

ยาฝุ่น เป็นจำพวกสมุนไพรบดละลายน้ำดื่ม แก้วิงเวียน บำรุงหัวใจ เป็นต้น

ยาตั้ง (ประคบ) ใช้สมุนไพร เช่น ใบเปปล่า ใบพลับพลึง โพล นำไปนึ่งหรืออบไอน้ำ แล้วนำมาตั้งบริเวณที่ช้ำตยอก

การทำพิธีเสด็จเคราะห์เคราะห์และบูชาโชค

สรุปได้ว่า ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นแบ่งได้หลายประเภทขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของหน่วยงาน องค์กร อุตสาหกรรม บัณฑิต 4 วิธีชีวิต จารีตประเพณี การดำเนินชีวิตในแต่ละท้องถิ่นนั้นๆ

4. ขั้นตอนการนำภูมิปัญญามาใช้ในการจัดการเรียนการสอน

กองวิจัยการศึกษา (2540 ก : 44) กล่าวว่า เพื่อให้มีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนการสอนอย่างกว้างขวาง ศึกษานิเทศก์ ผู้บริหารโรงเรียน และครูผู้สอน ได้ให้ข้อเสนอแนะ สรุปได้ดังนี้

1. กรมเจ้าสังกัดควรกำหนดเป็นนโยบายที่ชัดเจน พร้อมทั้งให้การสนับสนุนด้านงบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ และสื่อการเรียนการสอนอย่างเพียงพอ

2. จัดทำแนวปฏิบัติ เพื่อให้ครูผู้สอนได้มีความเข้าใจ และปฏิบัติได้

3. กรมเจ้าสังกัด และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรส่งเสริมและสนับสนุนการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในการจัดการเรียนการสอนอย่างจริงจังและสนับสนุนการจัดตั้งศูนย์ส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือศูนย์วิชาการในโรงเรียน หรือกลุ่มโรงเรียน

4. โรงเรียน หรือกลุ่มโรงเรียนควรจัดประชุมชี้แจงให้ครูผู้สอนเห็นความสำคัญและคุณค่าของการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาจัดการเรียนการสอน

5. โรงเรียนควรประสานงานและให้ความร่วมมือกับชุมชนในท้องถิ่น

6. โรงเรียน หรือกลุ่มโรงเรียนควรสำรวจ รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญา

ท้องถิ่นและจัดทำเป็นเอกสารเผยแพร่

7. โรงเรียนควรประกาศเกียรติคุณ และเผยแพร่ผลงานของบุคคลที่มีความรู้

ความสามารถในท้องถิ่น

มานิต สิทธิศร (2543 : 97 - 103) กล่าวถึง ขั้นตอนการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนการสอน ไว้ดังนี้

1. ศึกษาหลักสูตรแม่บทหรือหลักสูตรแกนกลาง โดยวิเคราะห์ว่ามีส่วนใดบ้างที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่น หรือชุมชน จากนั้นศึกษาคำอธิบายรายวิชาเพื่อวิเคราะห์ว่ามีจุดประสงค์เนื้อหาสาระ และกิจกรรมใดที่เหมาะสมจะนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนการสอน

2. จัดทำข้อมูลสารสนเทศภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นการเสาะหาผู้ทรงภูมิปัญญาในท้องถิ่น หรือครูภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยใช้วิธีการหลายวิธีและจากหลายแหล่ง เช่น

2.1 ให้นักเรียนไปสอบถาม หรือสัมภาษณ์ผู้ปกครอง ผู้นำชุมชน หรือครูภูมิปัญญาท้องถิ่น แล้วบันทึกข้อมูลลงในแบบเก็บข้อมูล

2.2 ครูสอบถาม หรือสัมภาษณ์คณะครู นักการภารโรง นักเรียน ผู้ปกครอง ผู้นำชุมชน ครูภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้ทรงคุณภูมิปัญญา ผู้รู้ในท้องถิ่น ศึกษาค้นคว้าจากห้องสมุด ศูนย์วัฒนธรรมต่างๆ แล้วบันทึกข้อมูลลงในแบบสำรวจข้อมูลที่จัดทำขึ้น

3. จัดทำกำหนดการสอนและเตรียมการสอน โดยเลือกภูมิปัญญาท้องถิ่นจาก
ข้อ 2 ที่เหมาะสมมาจัดทำแผนการสอน แนวทางการเลือกภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการเรียน
การสอน

3.1 สอดคล้องกับจุดประสงค์และคำอธิบายรายวิชาในหลักสูตรแม่บท

3.2 เหมาะสมกับวัย ความสามารถและความสนใจ หรือความต้องการของ

นักเรียน

3.3 สอดคล้องกับสภาพและความต้องการของท้องถิ่น รวมทั้งความพร้อม

ของโรงเรียน

3.4 ส่งเสริมให้นักเรียนรู้จักคิด วิเคราะห์ วิวิจารณ์ ได้ลงมือปฏิบัติจริง เน้น

กระบวนการ สามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้

3.5 เหมาะสมกับทรัพยากรที่เป็นสื่อการเรียนรู้ที่มีอยู่

3.6 เหมาะสมกับเวลา

3.7 สะดวก ปลอดภัย

3.8 ชุมชนมีส่วนร่วม

3.9 ไม่มีเนื้อหาที่กล่าวโดยตรง หรือพาดพิงในลักษณะลบหลู่สถาบันชาติ

ศาสนา พระมหากษัตริย์ ไม่ขัดกับหลักการปกครองระบอบประชาธิปไตย ไม่ขัดกับหลักศีลธรรม
อันดี และไม่กระทบกระเทือนต่อความมั่นคงของประเทศไทย

4. จัดกิจกรรมการเรียนการสอนโดยมีวิธีดำเนินการดังนี้

4.1 จัดกิจกรรมการเรียนการสอนนอกโรงเรียน

4.1.1 การให้นักเรียนเดินทางไปฝึกงานที่บ้าน หรือสถานประกอบการโดย
ติดต่อกับผู้ปกครอง หรือครูภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างไม่เป็นทางการล่วงหน้าก่อน แล้วทำหนังสือ
ขอความร่วมมือเป็นทางการในภายหลัง

4.1.2 การให้นักเรียนไปสำรวจข้อมูลในท้องถิ่นแล้วนำมาจัดกิจกรรมการ
เรียนรู้ เช่น ครูและนักเรียนร่วมกันคัดเลือกบุคคลที่จะให้ข้อมูล นักเรียนไปเก็บรวบรวมข้อมูล
แล้วนำข้อมูลที่ได้ออกอภิปรายร่วมกันในชั้นเรียน

4.2 จัดการเรียนการสอนในโรงเรียน

4.2.1 การพัฒนาหลักสูตรร่วมกับครูภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการประชุม
ร่วมกันระหว่างผู้บริหารโรงเรียน ครูผู้สอน ครูภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่เป็นคณะทำงานพัฒนา
หลักสูตรท้องถิ่น ศึกษาสภาพ และความต้องการของท้องถิ่น พิจารณาเนื้อหาที่เหมาะสม
จะนำมาสอนนักเรียน ต่อจากนั้นครูผู้สอนจึงจัดทำโครงการสอน

4.2.2 การนำสิ่งที่ป็นความรู้เฉพาะเรื่องมาสอดแทรกในเนื้อหาวิชาที่สอน
เช่น ประวัติท้องถิ่น บุคคลสำคัญในท้องถิ่น ขนบธรรมเนียม ประเพณีในท้องถิ่น วรรณกรรม
ท้องถิ่น เป็นต้น

4.2.3 การจัดทำพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น โดยมีจุดประสงค์สำคัญในการอนุรักษ์
สิ่งที่ตั้งามไว้ รวมทั้งฟื้นฟูสิ่งที่ตั้งามให้กลับมาใช้ประโยชน์

4.2.4 การเชิญครูภูมิปัญญาท้องถิ่นมาร่วมสอน เช่น เชิญมาสอนดนตรีพื้นเมือง การแสดงพื้นบ้าน ซึ่งมีขั้นตอนดำเนินการใกล้เคียงกับการเชิญวิทยากรบุคคลภายนอกมาทำการสอนในโรงเรียน

4.2.5 วัดผลและประเมินผลระหว่างจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ทำการวัดผลประเมินผลตามจุดประสงค์การเรียนรู้ในแผนการสอน และบันทึกผลการประเมินไว้เพื่อสรุปผลการประเมิน วิธีการที่เหมาะสม เช่น สังเกตการปฏิบัติงาน ตรวจผลงาน วัดความรู้ เป็นต้น

สรุปได้ว่า ขั้นตอนการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนการสอนมีดังนี้
ศึกษาหลักสูตรแกนกลาง จัดทำข้อมูลสารสนเทศภูมิปัญญาท้องถิ่น จัดทำกำหนดการสอน
จัดกิจกรรมการเรียนการสอน วัดผลและประเมินผลระหว่างการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน
และประกาศเกียรติคุณและเผยแพร่ผลงานของบุคคลที่มีความรู้ความสามารถในท้องถิ่น

5. ผู้มีบทบาทในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการเรียนการสอน
นิคม ชมภูหลง (2544 : 201-202) ในการจัดการเรียนการสอนโดยใช้
ภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้ที่มีบทบาทและหน้าที่ในส่วนนี้ได้แก่ ผู้บริหารโรงเรียน ครูผู้สอน วิทยากร
ในท้องถิ่น ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. ผู้บริหาร

1.1 ตระหนักเห็นถึงความสำคัญและคุณค่าของการนำภูมิปัญญาท้องถิ่น มาใช้ในการจัดการเรียนการสอน

1.2 พัฒนาครูให้มีความรู้ ความเข้าใจในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอน เช่น จัดประชุมปฏิบัติการ

1.3 สนับสนุนการศึกษา สืบค้นและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

1.4 สร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน

1.5 ประสานงานการเชิญครูภูมิปัญญาท้องถิ่น/ วิทยากรท้องถิ่น ร่วมวางแผน

และจัดกิจกรรมร่วมกับครูผู้สอน

1.6 จัดหาเอกสารร่วมกับภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อให้ครูศึกษาค้นคว้า และให้การสนับสนุนวัสดุอุปกรณ์ เครื่องมือ เครื่องใช้ ที่จำเป็นให้เพียงพอ

1.7 ดำเนินการนิเทศภายใน เพื่อให้ความช่วยเหลือ สร้างขวัญและกำลังใจ

1.8 ยกย่อง ชมเชย ครูและครูภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งเผยแพร่

ประชาสัมพันธ์ผลงาน การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนการสอน เช่น มอบเกียรติบัตรให้ในวันสำคัญของโรงเรียน จัดนิทรรศการ รายงานให้ผู้เกี่ยวข้องทราบ ส่งผลงานลงข่าวในหนังสือพิมพ์ หรือวารสารต่างๆ เป็นต้น

1.9 ประเมินการดำเนินงาน

2. ครูผู้สอน

2.1 ศึกษาหาความรู้ และเข้ารับการอบรมเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น และตระหนักในตนเองว่าไม่ใช่ผู้รู้หมดทุกอย่าง แต่เป็นผู้สร้างกระบวนการเรียนรู้ และ เอื้ออำนวยให้เกิดการเรียนรู้

2.2 ศึกษา สํารวจ รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สอดคล้องกับหลักสูตรแม่บทและสภาพท้องถิ่น เหมาะสมกับนักเรียน มาจัดทำกำหนดการสอน และแผนการสอนโดยอาจนำมาใช้ในลักษณะการปรับกิจกรรมการเรียนการสอน หรือจัดกิจกรรมเสริมปรับรายละเอียดของเนื้อหา ปรับปรุง และ หรือเลือกใช้สื่อ จัดทำสื่อการเรียนขึ้นใหม่ หรือจัดทำคำอธิบายหรือรายวิชาเพิ่มเติม

2.3 จัดกิจกรรมการเรียนการสอนใน ข้อ 2) อาจจัดกิจกรรมการเรียนการสอนในโรงเรียน หรือนอกโรงเรียน โดยเชิญครูภูมิปัญญาท้องถิ่น วิทยากรในท้องถิ่นมาร่วมวางแผน และจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ซึ่งครูควรจัดเตรียมสถานที่ วัสดุ อุปกรณ์ เครื่องมือเครื่องใช้ที่จำเป็นให้เพียงพอ

2.4 วัดผลประเมินผลการจัดการเรียนการสอนโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นแล้ว นำผลการประเมินไปปรับปรุงแผนการสอน เพื่อพัฒนานักเรียนให้บรรลุตามจุดประสงค์การเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพ

2.5 เสนอของบประมาณการจ้างวิทยากรบุคคลภายนอกมาทำการสอนในโรงเรียนและดำเนินการเบิกจ่ายค่าตอบแทนวิทยากร

3. ครูภูมิปัญญาท้องถิ่น วิทยากรท้องถิ่น

3.1 พัฒนาหลักสูตรของท้องถิ่นร่วมกับโรงเรียน หน่วยงานในท้องถิ่น

3.2 วางแผนการจัดการเรียนการสอนร่วมกับครูผู้สอนถ่ายทอดความรู้ และประสบการณ์ในการดำรงชีวิตให้นักเรียนอย่างเหมาะสมด้วยความเต็มใจ โดยไม่ปิดบังความรู้

6. แนวทางการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนการสอน

กองวิจัยทางการศึกษา (2540 ก : 7) กล่าวถึง แนวทางการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนการสอน ไว้ดังนี้

1. โรงเรียนเป็นผู้นำกิจกรรม หรือเนื้อหาสาระที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ไปจัดการเรียนการสอน หรือพัฒนาหลักสูตรในโรงเรียน ให้เด็กได้เรียนรู้โดยคัดเลือกเนื้อหาหรือกิจกรรมให้สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น

2. โรงเรียนเชิญเจ้าของภูมิปัญญา ซึ่งได้แก่ ครูภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือปัญญาชนชาวบ้าน หรือช่างเทคนิคชาวบ้าน หรือช่างฝีมือชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตร และจัดการเรียนการสอน

กองวิจัยทางการศึกษา (2540 ข : 19-20) กล่าวว่า การนำผู้รู้ในท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นมาร่วมในการจัดการเรียนการสอน โรงเรียนควรดำเนินการ ดังนี้

1. ผู้บริหาร หรือครูผู้สอนควรจะไปติดต่อกับผู้รู้ หรือครูภูมิปัญญาด้วยตนเอง

2. โรงเรียนควรจัดวัสดุ อุปกรณ์ที่จะใช้ในการประกอบการเรียนการสอนให้เพียงพอ

3. สถานที่เรียนอาจจะเป็นที่บ้านของผู้รู้ หรือโรงเรียนก็ได้ ในกรณีของผู้สูงอายุ อาจจะให้ครูมาเรียนกับผู้รู้ แล้วนำไปถ่ายทอดให้กับนักเรียน

4. เวลาที่จะใช้ครูผู้สอนควรมีการประสานงานกับผู้รู้ก่อน เพราะผู้รู้บางคนต้องประกอบอาชีพ

5. เนื้อหาสาระที่จะสอน ควรมีการวางแผนร่วมกัน ระหว่างครูผู้สอนและผู้รู้หรือครูภูมิปัญญาท้องถิ่นที่จะมาร่วมสอน

ในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ควรอยู่ในดุลยพินิจของโรงเรียนในด้านความเหมาะสมทั้งกิจกรรม เนื้อหาสาระและวัยของเด็ก

วิชา ทรวงแสง (2543 : 73-79) ได้เสนอแนวทางในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการเรียนการสอนไว้ดังนี้

1. ขั้นสำรวจ กิจกรรมการสำรวจเป็นก้าวแรกที่จะเชื่อมโยงระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการเรียนการสอน เนื่องจากครูอาจารย์เป็นแม่พิมพ์หรือเป็นต้นแบบของศิษย์ สิ่งใดที่ครูไม่เข้าใจ ไม่เป็นการที่จะถ่ายทอดไปยังศิษย์ก็คงเป็นไปไม่ได้ ครูเท่านั้นที่จะสามารถทราบได้สาระข้อมูล ทรัพยากร บุคคล วิธีการใดๆ ที่สอดคล้องกับรายวิชาที่ต้องรับผิดชอบ การสำรวจอาจทำได้ในช่วงวัน เวลาที่ไม่มีชั่วโมงสอน

2. ขั้นการเลือกสรร ปกติแล้ว ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีอยู่อย่างกระจัดกระจาย การบูรณาการเรียนการสอนจึงต้องมีการเลือกสรรโดยยึดวัตถุประสงค์ของหลักสูตรแต่ละเรื่องเป็นแบบการคัดเลือกเฉพาะข้อมูล เนื้อหา บุคคล วิธีการที่สอดคล้องกับรายวิชาขึ้นอยู่กับดุลยพินิจของครูผู้สอน

3. ขั้นบูรณาการ ภายหลังจากที่ได้รับการสำรวจและเลือกสรรภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สอดคล้องกับหลักสูตรและรายวิชาแล้ว ขั้นสุดท้ายคือ การผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าไว้ในกระบวนการเรียนทุกๆ ขั้นตอน รายละเอียดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นกับหลักสูตรรายวิชา มีดังนี้

3.1 วัตถุประสงค์ เป็นการกำหนดทิศทางหรือเป้าหมายแก่การเรียนการสอนในรายวิชาต่างๆ ว่าจะให้ผู้เรียนมีความรู้ ความสามารถ หรือเจตคติในเรื่องหรือรายวิชานั้นอย่างไร การกำหนดวัตถุประสงค์โดยใช้การมีส่วนร่วมของภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นการเริ่มต้นที่ผู้สอนและผู้เรียนจะได้โยงหรือบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เกิดขึ้นได้อย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะความสามารถในการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง การแยกประเภท จัดหมวดหมู่ การวิเคราะห์ ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับธรรมชาติของแต่ละรายวิชาเป็นสำคัญ

3.2 เนื้อหา ศาสตร์ทุกแขนงเป็นสิ่งสากล แม้ว่าจะมีรายละเอียดหลากหลายออกไป ความเป็นสากลก็สามารถใช้อธิบาย ยกตัวอย่างหรือเป็นแนวทางการศึกษาระดับท้องถิ่นได้ในทางกลับกัน ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ปรากฏอยู่บางเรื่อง บางอย่างก็อาจนำมาสู่การกำหนดเนื้อหาที่แปลกใหม่ หรือสอดคล้องกับปัญหาและความจำเป็นของชุมชนและท้องถิ่น หรือความเป็นสากลได้เช่นกัน ขึ้นอยู่กับดุลยพินิจของครูผู้สอนเป็นสำคัญ

3.3 กิจกรรมการเรียนการสอน การบูรณาการเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นกับกิจกรรมการเรียนการสอน จะเปิดโอกาสให้ทั้งครูผู้สอนและผู้เรียนได้คิดและทำกิจกรรม นอกเหนือจากการฟังหลากหลายยิ่งขึ้น ยกตัวอย่างเช่น การศึกษาภาคสนาม การเขียนโครงการ การนำเสนอข้อมูลที่ค้นพบ การพิสูจน์ในท้องทดลอง ขณะเดียวกันก็เป็นช่องทางให้

วิทยากรท้องถิ่นถ่ายทอดความรู้ในชั้นเรียน เช่น จากประสบการณ์ผู้เขียนบทความเรื่องนี้ ได้เชิญวิทยากรท้องถิ่น ซึ่งเป็นเพียงชาวบ้านธรรมดาเข้ามาเรียนในชั้นเรียนได้สร้างความตื่นตัว สนุกสนานแก่ผู้เรียนเป็นอย่างมาก แม้ว่ากิจกรรมการเรียนการสอนดังกล่าวจะสร้างความยุ่งยาก ในการซักถาม เตรียมการต่างๆ แต่ผลที่ได้รับ ยังความยินดีแก่วิทยากรท้องถิ่นและครูผู้สอน

3.4 สื่อการเรียนการสอน การเชื่อมโยงรายวิชาเข้ากับภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นช่องทางให้ผู้สอนสามารถหาสื่อทางการเรียนการสอนที่อยู่ใกล้สถานที่เรียน โดยเฉพาะของจริง ไม่ว่าจะเป็นโดยการพาผู้เรียนได้ออกไปพบเห็นด้วยตนเองหรือนำของสิ่งนั้นมาสอนในชั้นเรียน สื่อการเรียนการสอนนั้นสามารถจะขอหรือยืมมาสอนได้โดยไม่ต้องซื้อหาในราคาแพงทั้งยังช่วยให้ การเรียนรู้ของผู้เรียนมีประสิทธิภาพมากกว่าการฟังแต่เพียงอย่างเดียว นอกจากนี้ผู้สอนยังสามารถดัดแปลงรูปแบบของสื่อให้เหมาะสมกับเรื่องงบประมาณ ได้อีก

3.5 การวัดผลและประเมินผล การบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่น การวัดและประเมินผลสามารถกระทำได้ทั้งด้านเนื้อหา และวิธีการในส่วนของความคิด การวิเคราะห์ สังเคราะห์ ในส่วนที่เป็นข้อมูลจากท้องถิ่น ส่วนด้านเจตคติ อาจใช้การสัมภาษณ์ แบบสังเกต หรือแบบสำรวจ เพื่อประเมินเจตคติต่อภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่วนการวัดและประเมินผลที่สำคัญ อีกส่วนหนึ่งคือ การวัดทักษะ หากครูผู้สอนไม่มีความสามารถหรือความชำนาญในเรื่องนั้นๆ ร่วมประเมินโดยการให้ผู้เรียนทดลองปฏิบัติจริงว่าผลเป็นประการใด หรืออาจประเมิน แฟ้มสะสมผลงานของผู้เรียนด้วยก็ได้เช่นกัน

7. ผลที่ได้จากการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาจัดการเรียนการสอน

จากผลการวิจัยของกองวิจัยทางการศึกษา กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนาหลักสูตร และการจัดการเรียนการสอน สรุปว่า การนำ ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาจัดการเรียนการสอนผลที่เกิดขึ้นต่อนักเรียน โรงเรียน และชุมชน มีดังนี้ (กองวิจัยทางการศึกษา 2540 ข : 14 -15)

1. ผลที่เกิดขึ้นต่อนักเรียน

1.1 เรียนอย่างมีความสุขและสามารถนำความรู้ที่ได้รับไปช่วยเหลือครอบครัว

และชุมชนได้

1.2 มีความพอใจในผลงาน

1.3 เห็นคุณค่าและมีเจตคติที่ดีในเรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่น

1.4 ให้ความสนใจท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น

2. ผลที่เกิดขึ้นต่อโรงเรียน

2.1 มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักและนิยมของชุมชน

2.2 จัดการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับสภาพของท้องถิ่น

2.3 ชุมชนให้ความร่วมมือ บริจาคสิ่งของ เครื่องใช้สมัยเก่าให้โรงเรียนเพื่อ

เก็บรวมไว้ในพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นให้นักเรียนได้ศึกษาค้นคว้า

2.4 เป็นการสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ซึ่งส่งผลต่อ

การพัฒนาโรงเรียน

3. ผลที่เกิดขึ้นต่อชุมชน

3.1 มีความสามัคคีกันมากยิ่งขึ้น และได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและ

กัน

3.2 เข้าใจการดำเนินงานของโรงเรียนและพร้อมที่จะให้ความร่วมมือ

3.3 เกิดความภาคภูมิใจเมื่อเห็นความสามารถของบุตรหลาน

3.4 เห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น

3.5 ได้รับวิทยาการสมัยใหม่เพิ่มเติมโดยการแนะนำของคณะครู

3.6 เกิดความภาคภูมิใจที่โรงเรียนเห็นความสำคัญของผู้รู้ในท้องถิ่น

สรุปได้ว่า ผลที่ได้จากการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาจัดการเรียนการสอน มีดังต่อไปนี้ คือผลที่เกิดขึ้นต่อนักเรียน ทำให้นักเรียนเรียนอย่างมีความสุข สามารถนำความรู้ไปช่วยเหลือครอบครัวและชุมชนได้ และนักเรียนมีเจตคติที่ดีในเรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่น ผลที่เกิดขึ้นต่อโรงเรียน มีชื่อเสียง ชุมชนให้ความร่วมมือ เป็นการสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างโรงเรียนกับชุมชน และชุมชนเกิดความภาคภูมิใจที่โรงเรียนเห็นความสำคัญของผู้รู้ในท้องถิ่น

คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน

1. ความเป็นมาของคณะกรรมการสถานศึกษา (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. 2547 : 5-11)

คณะกรรมการสถานศึกษา เป็นคณะบุคคลซึ่งมีความสำคัญที่จะทำหน้าที่กำกับและส่งเสริมกิจการของสถานศึกษาในฐานะที่เป็นองค์กรอย่างเป็นทางการที่จะมีส่วนร่วมกับชุมชนในการจัดการศึกษาให้แก่เด็กและเยาวชนที่เป็นสมาชิกของชุมชน คณะบุคคลที่ทำหน้าที่ในลักษณะดังกล่าวมีมาตั้งแต่อดีต แต่ลักษณะบทบาทและภารกิจมีความแตกต่างกันไปบ้าง ในแต่ละช่วง ดังนี้

พ.ศ. 2524 มีการประกาศใช้ระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ ว่าด้วยการแต่งตั้งคณะกรรมการประจำโรงเรียนประถมศึกษา พุทธศักราช 2525 โดยมีสาระสำคัญ ที่กำหนดแนวทางการสรรหา จำนวน คุณสมบัติ วาระและการพ้นตำแหน่ง รวมทั้งได้กำหนดบทบาทหน้าที่ไว้อย่างชัดเจน

พ.ศ. 2539 กระทรวงศึกษาธิการได้กำหนดให้มีระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยคณะกรรมการโรงเรียนประถมศึกษา พุทธศักราช 2539 เนื่องด้วยมีข้อมูลจากผลการวิจัยมากมายยืนยันว่าการดำเนินของคณะกรรมการการศึกษาประจำโรงเรียนประถมศึกษายังไม่เกิดผลสำเร็จเท่าที่ควร ความพึงพอใจในผลงานของตนเอง การให้คำปรึกษาแนะนำแก่โรงเรียนในการกำหนดแนวทางในการพัฒนา ฯลฯ ประกอบกับมีกระแสความต้องการให้คณะกรรมการประจำโรงเรียนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของโรงเรียนมากขึ้น

พ.ศ. 2540 มีการประกาศใช้ธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ที่มุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาซึ่งสอดคล้องกับระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วย คณะกรรมการโรงเรียนประถมศึกษา พุทธศักราช 2539 เพื่อให้เกิดผลการ

ดำเนินงานอย่างเป็นรูปธรรม กระทรวงศึกษาธิการและสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษา ตามรัฐธรรมนูญพุทธศักราช 2540 ซึ่งเป็นการจัดประชุมสัมมนาผู้บริหารโรงเรียนและประธาน คณะกรรมการโรงเรียนพร้อมกันทั่วประเทศ ผ่านทางสถานีวิทยุโทรทัศน์แห่งประเทศไทย ช่อง 11 และวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยที่มีการถ่ายทอดสดเสียงทั่วประเทศ เมื่อวันที่ 30 พฤษภาคม 2541

หลังจากคณะกรรมการโรงเรียนประถมศึกษา ได้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ร่วมกับโรงเรียน ได้มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับแนวทางดำเนินการ และผลการดำเนินการมากมาย ผลจากการวิจัยมีหลายประการที่น่าสนใจ คือ การปฏิบัติงานของคณะกรรมการโรงเรียนในส่วน โครงสร้างของคณะกรรมการโรงเรียนเป็นไปตามระเบียบที่กำหนดไว้ แต่การปฏิบัติงานของ คณะกรรมการโรงเรียนยังเน้นด้านการสนับสนุนการดำเนินงานของโรงเรียนมากกว่ากำหนด นโยบายและการร่วมในการพัฒนาการเรียนการสอน จากผลการวิจัยดังกล่าว ประกอบกับมีการ ประกาศใช้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2545 ที่เน้น หลักการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของชุมชน การกระจายอำนาจในการจัด การศึกษา รวมทั้งการพัฒนาองค์กรชุมชนให้มีความเข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองได้ และสามารถจัด การศึกษาในชุมชนได้ ทำให้กระทรวงศึกษาธิการประกาศใช้ระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วย คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2543 เมื่อวันที่ 23 พฤษภาคม 2543 ที่เน้นการมี ส่วนร่วมของบุคคลในชุมชนหลายฝ่ายให้เข้ามามีส่วนร่วมกับการจัดการศึกษาของ ชุมชน และเป็นระเบียบคณะกรรมการสถานศึกษาฉบับแรก ที่กำหนดให้ผู้หญิงเข้ามามีบทบาทใน การเป็นกรรมการสถานศึกษา ทำให้ผู้หญิงมีโอกาสมากขึ้นในการทำงานเพื่อชุมชนและโรงเรียน รวมทั้งทำให้คณะกรรมการสถานศึกษามีบทบาทมากขึ้นในการจัดการศึกษาของท้องถิ่นและจะมี บทบาทมากขึ้นตามลำดับ โดยเฉพาะเมื่อมีการปฏิรูปการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษา แห่งชาติฉบับนี้เพิ่มเติมรูปแบบในปี พ.ศ.2545

ในคู่มือการปฏิบัติงานคณะกรรมการการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน (2547 : 21-22) ได้กล่าวถึงสภาพการเป็นองค์คณะบุคคลที่เข้ามามีส่วนร่วมกับการศึกษาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ที่เป็นปัญหาอุปสรรคต่อการบริหารจัดการแบบองค์คณะบุคคลในระดับสถานศึกษา สรุปได้ดังนี้

1. คณะกรรมการการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานยังขาดความชัดเจนเรื่องบทบาทหน้าที่ว่าตนเองจะทำอะไร ทำอย่างไร และทำเพื่ออะไร
2. บุคคลที่เข้าร่วมเป็นคณะกรรมการการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ส่วนใหญ่ได้รับการร้องขอจากสถานศึกษามากกว่าได้รับการคัดสรรจากกลุ่มผู้มีส่วนเกี่ยวข้องอย่างแท้จริง ทำให้ขาดความกระตือรือร้นในการทำหน้าที่ของคณะกรรมการการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน
3. วิธีการทำงานร่วมกันของคณะกรรมการการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานยังขาด ทักษะ และประสบการณ์ เช่น ทักษะร่วมประชุมตัดสินใจ เป็นต้น
4. สถานศึกษาส่วนหนึ่งยังคิดว่าคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานเป็นเพียง ผู้สนับสนุนด้านทรัพยากรทางการศึกษา มากกว่าเป็นผู้ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินงาน ร่วมรับผลที่เกิดขึ้น

5. กรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานส่วนหนึ่งยังคิดว่าการบริหารจัดการศึกษาเป็นหน้าที่ของสถานศึกษา คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานเป็นเพียงที่ปรึกษาหรือผู้ปฏิบัติ ตามการร้องขอจากสถานศึกษา

6. กรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานแต่ละคนมีภาระงานมาก การประชุมจึงขาดความต่อเนื่องและความพร้อมเพียง

7. ระบบข้อมูลสารสนเทศเพื่อการบริหารขาดคุณภาพ จึงเป็นจุดอ่อนที่สำคัญของการบริหารจัดการ การนำข้อมูลไปใช้ในการพิจารณาของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อการตัดสินใจ การแก้ปัญหาหรือพัฒนาการศึกษา ส่วนใหญ่จึงอยู่บนพื้นฐานของความรู้สึกและประสบการณ์เดิม

8. ในอดีตสถานศึกษาขาดความคล่องตัวในการบริหาร ปัจจุบันสถานศึกษาเป็นนิติบุคคล มีความคล่องตัวสูง สามารถบริหารกิจการได้ด้วยตนเอง แต่กรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานบางส่วนยังขาดความชัดเจนในบทบาทที่ต้องมีการกำกับ ส่งเสริม และสนับสนุนจากคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานอย่างใกล้ชิด

อย่างไรก็ตาม สำนักงานคณะกรรมการศึกษาขั้นพื้นฐาน นับเป็นหน่วยงานทางการศึกษาที่เห็นความสำคัญของคณะกรรมการโรงเรียนและเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีบทบาทในการจัดการศึกษามากที่สุด นับแต่ครั้งที่เป็นการศึกษาประชาบาลหรือการศึกษาของประชาชน ก็มีคณะกรรมการตำบลเป็นผู้จัดการในโรงเรียนเมื่อมีการประกาศใช้ระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยคณะกรรมการศึกษาประจำโรงเรียนประถมศึกษา พุทธศักราช 2525 มีคณะกรรมการศึกษาประจำโรงเรียนเป็นผู้เข้ามามีส่วนร่วมกับโรงเรียนในการจัดการศึกษา ต่อมาเมื่อมีการประกาศใช้ระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยคณะกรรมการโรงเรียน พ.ศ. 2539 คณะกรรมการโรงเรียนเข้ามามีส่วนร่วมกับโรงเรียนในการจัดการศึกษา และปัจจุบันเมื่อมีการประกาศใช้ระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2543 ซึ่งมีคณะกรรมการสถานศึกษาที่จะเข้ามามีส่วนร่วมกับโรงเรียน ที่จัดการศึกษาขั้นพื้นฐานมากขึ้น การจัดการศึกษาที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน จึงนับวันแต่จะมากและเพิ่มพูนขึ้นตามลำดับ

2. ความสำคัญของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน

คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน เป็นองค์คณะบุคคลที่ทำงานร่วมกับสถานศึกษาเพื่อให้สถานศึกษามีความเข้มแข็ง สามารถบริหารจัดการศึกษาด้วยตนเองตามกรอบที่กฎหมายกำหนด ดังนั้นความหลากหลายของบุคคลที่เข้ามามีส่วนร่วมเป็นคณะกรรมการ จึงเอื้อการมีส่วนร่วมจัดการเรียนการสอน ในลักษณะนี้อาจเป็นไปได้ตั้งแต่การเป็นวิทยากรท้องถิ่น ครูชาวบ้าน สถานประกอบการ แหล่งความรู้ ศูนย์การเรียนรู้ สถาบันทางราชการและธุรกิจ เอกชน อบต. วัด ฯลฯ โรงเรียนอาจส่งนักเรียนไปเรียนรู้โดยตรงภายในชุมชน เช่น ไปฝึกงานในสถานที่ประกอบการหรือไปเก็บข้อมูล วิจัย สัมภาษณ์ เรียนรู้ประวัติศาสตร์ชุมชนจาก คนเฒ่าคนแก่ หรือ แม้แต่การให้กลุ่มผู้ปกครอง ชุมชน มีส่วนร่วมประเมินผลการจัดการศึกษา ดังกล่าวนี้ด้วย รวมถึงมีส่วนร่วมการวางแผนการศึกษา การออกแบบหลักสูตรที่ใช้องค์ความรู้ของชุมชน เป็นต้น (สำนักคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2547 : 19 -21)

ผู้แทนผู้ปกครอง หมายถึง บิดามารดา หรือบิดา หรือมารดา ซึ่งเป็นผู้ใช้ อำนาจปกครองหรือผู้ปกครองตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของนักเรียนและให้ หมายรวมถึง นักเรียนที่อยู่ด้วยเป็นประจำ จำนวน 1 คน

ผู้แทนครู หมายถึง บุคลากรวิชาชีพซึ่งทำหน้าที่หลักทางด้านการเรียนการสอน การส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้เรียนด้วยวิธีการต่างๆ ในสถานศึกษา จำนวน 1 คน

ผู้แทนองค์กรเอกชน หมายถึง ผู้แทนชุมชน หรือ องค์กรที่มีประชาชนรวมตัว กันไม่น้อยกว่า 15 คน เพื่อดำเนินกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม ชุมชน โดยส่วนรวมอย่าง ต่อเนื่องเป็นระยะเวลาไม่น้อยกว่า 1 ปี มีผลงานที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง หรือสำนักงานเขต พื้นที่การศึกษารับรอง และมีที่ตั้งแน่นอนอยู่ในท้องที่ตำบลหรือแขวงที่สถานศึกษาตั้งอยู่ จำนวน 1 คน

ผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หมายถึง ผู้แทนเทศบาล องค์การบริหาร ส่วนจังหวัด องค์การบริหารส่วนตำบล กรุงเทพมหานคร เมืองพัทยา หรือ องค์กรปกครองส่วน ท้องถิ่น ที่ได้รับการจัดตั้งตามกฎหมาย ซึ่งสถานศึกษาตั้งอยู่ จำนวน 1 คน

ผู้แทนศิษย์เก่า หมายถึง ผู้แทนของสมาคมศิษย์เก่า ชมรมศิษย์เก่า หรือ บุคคลที่เคยศึกษาจากสถาบันศึกษานั้น จำนวน 1 คน .

ผู้ทรงคุณวุฒิ หมายถึง ผู้ทรงภูมิปัญญาไทยในท้องถิ่น ข้าราชการบำนาญ ข้าราชการอื่นนอกสังกัดสถานศึกษา พนักงานรัฐวิสาหกิจ เจ้าหน้าที่ในหน่วยงานอื่นของรัฐ เจ้าของหรือผู้บริหารสถานประกอบการ ทั้งในและนอกเขตบริการของสถานศึกษานั้น โรงเรียน ขนาดใหญ่ จำนวน 6 คน โรงเรียนขนาดเล็ก จำนวน 1 คน

ผู้แทนพระภิกษุสงฆ์ และหรือผู้แทนองค์กรศาสนา ได้แก่ พระภิกษุสงฆ์ ผู้นำ ทางศาสนาโรงเรียนขนาดใหญ่ จำนวน 2 รูป หรือ 2 คน โรงเรียนขนาดเล็ก จำนวน 1 รูป หรือ 1 คน

ผู้บริหารสถานศึกษา ในฐานะกรรมการและเลขานุการ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของ สัญลักษณ์ของสถานศึกษาเป็นบุคคลสำคัญที่จะสะท้อนภาพการบริหารจัดการผู้ช่วยเหลือให้ คำปรึกษา สร้างแรงจูงใจ กระตุ้นการทำงาน เปิดโอกาสให้ผู้แทนแต่ละกลุ่มได้แสดงบทบาท อย่างเต็มที่ จัดเตรียมการประชุม รายงานผลการประชุม และสนับสนุนด้านอุปกรณ์ ห้องประชุม วัสดุใช้สอย รวมทั้งพิจารณา มติ ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะจากที่ประชุมไปสู่การ ปฏิบัติ

ดังนั้นคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ซึ่งเป็นองค์คณะบุคคลในการบริหารแบบ มีส่วนร่วม จึงต้องอาศัยผู้ที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญในสาขาหลากหลายและเข้าใจการศึกษา มีความมุ่งมั่น มีเวลาที่จะอุทิศแรงกายแรงใจพัฒนาสถานศึกษาของชุมชนให้มีคุณภาพ

3. กฎกระทรวงและบทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน

จากกฎกระทรวงว่าด้วยคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2546 และ พระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2546 (มาตรา 38) วรรคสองและวรรคสาม ซึ่ง โทมัส สำแดง (2547 : 10-19) ได้สรุปสาระสำคัญดังนี้

1. ขอบข่ายสถานศึกษา (กฎกระทรวงข้อ 1)

สถานศึกษาต้องดำเนินการสรรหาและเลือกคณะกรรมการสถานศึกษา
 ชั้นพื้นฐานตามกฎกระทรวงกำหนดจำนวนกรรมการ คุณสมบัติ หลักเกณฑ์ วิธีการสรรหา
 การเลือกประธานกรรมการและกรรมการ วาระการดำรงตำแหน่ง และการพ้นจากตำแหน่งของ
 คณะกรรมการสถานศึกษาชั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2546 ได้แก่ โรงเรียน วิทยาลัยหรือหน่วยงานทาง
 การศึกษาที่เรียกชื่ออื่นของรัฐที่สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ และหน่วยงานอื่นที่มีอำนาจ
 หน้าที่หรือวัตถุประสงค์ในการจัดการศึกษาชั้นพื้นฐานที่ได้รับงบประมาณจากรัฐ ยกเว้นสถาน
 พัฒนาเด็กปฐมวัย ศูนย์การเรียน สถานศึกษาของเอกชน สถานศึกษาอาชีวศึกษา และ
 สถานศึกษาระดับอุดมศึกษาระดับต่ำกว่าปริญญา (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน
 2546 : 2 - 18)

2. จำนวนคณะกรรมการ (กฎกระทรวงข้อ 1 และข้อ 2)

2.1 สถานศึกษาขนาดเล็ก จำนวนนักเรียนไม่เกิน 300 คน ให้มีคณะกรรมการ
 จำนวน 9 คน

2.2 สถานศึกษาขนาดใหญ่ จำนวนนักเรียนเกินกว่า 300 คนขึ้นไป ให้มี
 คณะกรรมการ จำนวน 15 คน . . .

3. องค์ประกอบของคณะกรรมการสถานศึกษาชั้นพื้นฐาน (กฎกระทรวงข้อ 2)

3.1 ประธานกรรมการ (มาจากกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ)

3.2 กรรมการที่เป็นผู้แทนผู้ปกครอง จำนวน 1 คน

3.3 กรรมการที่เป็นผู้แทนครู จำนวน 1 คน

3.4 กรรมการที่เป็นผู้แทนองค์กรชุมชน จำนวน 1 คน

3.5 กรรมการที่เป็นผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จำนวน 1 คน

3.6 กรรมการที่เป็นผู้แทนศิษย์เก่า จำนวน 1 คน

3.7 กรรมการที่เป็นผู้แทนพระภิกษุสงฆ์หรือผู้แทนองค์กรศาสนาอื่นในพื้นที่

3.7.1 สถานศึกษาขนาดเล็ก จำนวน 1 รูป หรือ 1 คน

3.7.2 สถานศึกษาขนาดใหญ่ จำนวน 2 รูป หรือ 2 คน หรือ 1 คน

กับ 1 รูป

3.8 กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ

3.8.1 สถานศึกษาขนาดเล็ก จำนวน 1 คน

3.8.2 สถานศึกษาขนาดใหญ่ จำนวน 6 คน

3.8.9 ผู้อำนวยการสถานศึกษา เป็นกรรมการและเลขานุการ

4. คุณสมบัติของคณะกรรมการสถานศึกษาชั้นพื้นฐาน

4.1 คุณสมบัติทั่วไปของประธานกรรมการและกรรมการ ต้องมีคุณสมบัติและ
 ไม่มีลักษณะต้องห้าม ดังนี้ (กฎกระทรวงข้อ 3)

4.1.1 มีอายุไม่ต่ำกว่า 20 ปีบริบูรณ์

4.1.2 ไม่เป็นบุคคลล้มละลาย

4.1.3 ไม่เป็นคนไร้ความสามารถหรือคนเสมือนไร้ความสามารถ

4.14 ไม่เคยได้รับโทษจำคุกโดยคำพิพากษาถึงที่สุดให้จำคุก เว้นแต่เป็นโทษสำหรับความผิดที่ได้กระทำโดยประมาทหรือความผิดลหุโทษ

4.15 ไม่เป็นคู่สัญญาตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการพัสดุ พ.ศ. 2535 และที่แก้ไขเพิ่มเติม กับสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาหรือสถานศึกษาในเขตพื้นที่การศึกษาในกรณีผู้ได้รับการแต่งตั้งเป็นประธานกรรมการ หรือกรรมการ ผู้ใดมีลักษณะต้องห้ามตามข้างต้น ต้องออกจากความเป็นบุคคล ซึ่งมีลักษณะต้องห้ามหรือแสดงหลักฐานให้เป็นที่เชื่อว่าตนได้เลิกประกอบกิจการหรือการใด ๆ อันมีลักษณะต้องห้ามดังกล่าวแล้วต่อผู้อำนวยการสถานศึกษาภายใน 15 วัน นับแต่วันได้รับการแต่งตั้ง หากมิได้ดำเนินการดังกล่าวให้ถือว่าผู้นั้นไม่เคยได้รับการแต่งตั้งเป็นประธานกรรมการหรือกรรมการ

4.2 คุณสมบัติเฉพาะ (กฎกระทรวง ข้อ 4)

4.2.1 กรรมการที่เป็นผู้แทนผู้ปกครอง

1) เป็นผู้ปกครองตามทะเบียนนักเรียนที่กำลังศึกษาอยู่ในสถานศึกษา

นั้น

2) ไม่เป็นครู เจ้าหน้าที่ หรือลูกจ้างของสถานศึกษาหรือที่ปรึกษาหรือผู้เชี่ยวชาญซึ่งมีสัญญาจ้างกับสถานศึกษานั้น (กฎกระทรวง ข้อ 4 (1))

4.2.2 กรรมการที่เป็นผู้แทนครูต้องเป็นครูซึ่งทำหน้าที่หลักด้านการเรียนการสอน และการส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้เรียนด้วยวิธีต่าง ๆ ในสถานศึกษานั้น (กฎกระทรวง ข้อ 4 (2))

4.2.3 กรรมการที่เป็นผู้แทนองค์กรชุมชน

1) เป็นสมาชิกขององค์กรชุมชนหรือองค์กรที่เรียกชื่ออย่างอื่นที่มีสมาชิกรวมตัวกันไม่น้อยกว่า 15 คน เพื่อดำเนินกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมและชุมชนโดยส่วนรวมอย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลาไม่น้อยกว่า 1 ปี มีผลงานที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องหรือสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษารับรอง และมีที่ตั้งแน่นอนอยู่ในท้องที่ ตำบลหรือแขวงที่เป็นภูมิลำเนาของนักเรียนในสถานศึกษาหรือท้องที่ ตำบลหรือแขวงที่สถานศึกษาตั้งอยู่

2) ไม่เป็นครู เจ้าหน้าที่ ลูกจ้างของสถานศึกษา ที่ปรึกษา ผู้เชี่ยวชาญ หรือ มีสัญญาจ้างกับสถานศึกษานั้น (กฎกระทรวง ข้อ 4(3))

4.2.4 กรรมการที่เป็นผู้แทนศิษย์เก่า

1) เป็นผู้ที่เคยศึกษาหรือสำเร็จการศึกษาจากสถานศึกษานั้น

2) ไม่เป็นครู เจ้าหน้าที่ ลูกจ้างของสถานศึกษา ที่ปรึกษา ผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งมีสัญญาจ้างกับสถานศึกษานั้น (กฎกระทรวง ข้อ 4 (4))

4.2.5 กรรมการที่เป็นผู้แทนพระภิกษุสงฆ์หรือผู้แทนองค์กรศาสนาอื่นที่ทางราชการรับรองในพื้นที่ ได้แก่ พระภิกษุสงฆ์ หรือผู้นับถือศาสนาที่ทางราชการรับรอง (สถานศึกษาที่ทางราชการรับรอง ได้แก่ พุทธ คริสต์ อิสลาม พราหมณ์-ฮินดู และซิกข์)

4.2.6 กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ

1) ไม่เป็นครู เจ้าหน้าที่ ลูกจ้างของสถานศึกษา ที่ปรึกษา ผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งมีสัญญาจ้างกับสถานศึกษานั้น

2) ไม่เป็นกรรมการสถานศึกษาในเขตพื้นที่การศึกษาเกินกว่า 3 แห่ง

ในเวลาเดียวกัน

5. วาระการดำรงตำแหน่ง

วาระการดำรงตำแหน่งของประธานกรรมการและกรรมการ มีวาระการดำรงตำแหน่งคราวละ 4 ปี และอาจได้รับการแต่งตั้งใหม่อีกได้ แต่จะดำรงตำแหน่งเกิน 2 วาระติดต่อกันไม่ได้ (กฎกระทรวง ข้อ 7)

6. การพ้นจากตำแหน่ง

นอกจากการพ้นจากตำแหน่งตามวาระ ประธานกรรมการและกรรมการพ้น

ตำแหน่งเมื่อ

6.1 ตาย

6.2 ลาออก

6.3 คณะกรรมการเขตพื้นที่การศึกษาให้ออก เพราะบกพร่องต่อหน้าที่ ทำให้เสื่อมเสียต่อสถานศึกษาหรือหย่อนความสามารถ

6.4 ขาดคุณสมบัติหรือมีลักษณะต้องห้ามอย่างใดอย่างหนึ่ง สำหรับกรรมการ

ประเภทนั้น

6.5 พ้นออกจากเป็นพระภิกษุสงฆ์เฉพาะกรรมการ ซึ่งเป็นผู้แทนที่เป็น

พระภิกษุสงฆ์

7. แนวทางการสรรหาและการเลือกกรรมการ

7.1 การสรรหาและการเลือกกรรมการที่เป็นผู้แทน

7.1.1 กรรมการที่เป็นผู้แทนผู้ปกครอง

1) ผู้ปกครองนักเรียนที่มีสิทธิสมัครหรือเสนอชื่อผู้แทน ต้องเป็นผู้ปกครองนักเรียนที่กำลังศึกษาอยู่ในสถานศึกษานั้น

2) การสมัครหรือเสนอชื่อและการเลือกกรรมการที่เป็นผู้แทนผู้ปกครองให้ดำเนินการ ดังนี้

2.1) ให้ผู้ปกครองนักเรียนสมัครหรือเสนอชื่อผู้ปกครอง จำนวน

1 คน

2.2) การสมัครหรือเสนอชื่อให้ดำเนินการภายในระยะเวลาที่

กำหนด

2.3) กรณีผู้สมัครหรือผู้ที่ได้รับการเสนอชื่อมากกว่า 1 คน ให้ผู้อำนวยการสถานศึกษาจัดให้ผู้สมัครหรือผู้ที่ได้รับการเสนอชื่อเลือกกันเองให้เหลือ 1 คน

3) เอกสารหลักฐานที่ใช้ประกอบการสมัครหรือเสนอชื่อ มีดังนี้

3.1) ใบสมัครหรือแบบเสนอชื่อผู้แทนที่สถานศึกษากำหนดพร้อม

ประวัติ

3.2) เอกสารทั่วไป ได้แก่ สำเนาบัตรประชาชนหรือสำเนาบัตร

ประจำตัวข้าราชการหรือสำเนาบัตรประจำตัวที่ทางราชการออกให้ของผู้สมัครหรือผู้ได้รับการเสนอชื่อ

3.3) เอกสารประกอบตรวจสอบคุณสมบัติ ได้แก่ ทะเบียนนักเรียน

7.1.2 กรรมการที่เป็นผู้แทนครู

- 1) ครูที่มีสิทธิ์สมัครหรือได้รับการเสนอชื่อจะต้องเป็นครูในสถานศึกษา
- 2) การสมัครหรือเสนอชื่อและการเลือกกรรมการที่เป็นผู้แทนครูให้

ดำเนินการดังนี้

2.1) ครูในสถานศึกษาสมัครหรือเสนอชื่อครู จำนวน 1 คน ในสถานศึกษาเป็นกรรมการสถานศึกษาตามใบสมัครหรือแบบเสนอชื่อที่สถานศึกษากำหนด

2.2) การสมัครหรือเสนอชื่อให้ดำเนินการภายในระยะเวลาที่กำหนด

2.3) กรณีที่มีผู้สมัครหรือผู้ได้รับการเสนอชื่อมากกว่า 1 คน ให้ผู้อำนวยการสถานศึกษา จัดให้ผู้สมัครหรือผู้ได้รับการเสนอชื่อเลือกกันเองให้เหลือ 1 คน

3) เอกสารหลักฐานที่ใช้ประกอบการสมัครหรือเสนอชื่อ มีดังนี้

3.1) ใบสมัครหรือแบบสอบถามชื่อผู้แทนสถานศึกษากำหนด

พร้อมประวัติ

3.2) เอกสารทั่วไป ได้แก่ สำเนาบัตรประจำตัวประชาชนหรือสำเนาบัตรประจำตัวข้าราชการ หรือสำเนาบัตรประจำตัวที่ทางราชการออกให้ผู้สมัคร หรือผู้ที่ได้รับการเสนอชื่อในวาระเริ่มแรกให้ยกเว้นใบอนุญาตประกอบวิชาชีพครูจนกว่าครูสภาจะกำหนด ให้มีใบอนุญาตประกอบวิชาชีพตามกฎหมายว่าด้วยสภาครูและบุคลากรทางการศึกษา

7.1.3 กรรมการที่เป็นผู้แทนองค์กรชุมชน

1) องค์กรของชุมชนที่มีสิทธิ์เสนอชื่อกรรมการ ผู้แทนองค์กรต้องเป็นองค์กรที่มีองค์ประกอบ ดังนี้

1.1) เป็นชุมชน หรือองค์กรชุมชน หรือองค์กรที่เรียกชื่ออย่างอื่นที่มีสมาชิกรวมตัวกันไม่น้อยกว่า 15 คน เพื่อดำเนินกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมและชุมชน โดยส่วนรวมอย่างต่อเนื่อง เป็นระยะเวลาไม่น้อยกว่า 1 ปี

1.2) เป็นองค์กรที่มีผลงานที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องหรือสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษารับรอง

1.3) เป็นองค์กรที่มีที่ตั้งแน่นอน อยู่ภายในท้องที่ตำบลหรือแขวงที่มีภูมิลำเนาของนักเรียนในสถานศึกษา หรือตำบลหรือแขวงที่สถานศึกษาดังอยู่

2) การเสนอชื่อและการเลือกผู้แทนองค์กรชุมชนให้ดำเนินการ ดังนี้

2.1) ประธาน หรือผู้บริหาร หรือผู้นำของชุมชน หรือผู้นำองค์กรชุมชนเสนอชื่อผู้ที่เห็นสมควรเป็นกรรมการ องค์กรละ 1 คน ตามแบบเสนอชื่อที่สถานศึกษากำหนดเสนอไปยังผู้อำนวยการสถานศึกษา

2.2) การเสนอชื่อ ให้ดำเนินการภายในระยะเวลาที่กำหนด

2.3) กรณีที่มีผู้ได้รับการเสนอชื่อมากกว่า 1 คน ให้ผู้อำนวยการสถานศึกษาจัดให้ได้รับการเสนอชื่อเลือกกันเองให้เหลือ 1 คน

3) เอกสารหลักฐานที่ใช้ประกอบการเสนอชื่อ มีดังนี้

3.1) แบบเสนอชื่อผู้แทนที่สถานศึกษากำหนดพร้อมประวัติ

3.2) เอกสารทั่วไป ได้แก่ สำเนาบัตรประจำตัวประชาชนหรือ

สำเนาบัตรประจำตัวข้าราชการ หรือสำเนาบัตรประจำตัวที่ทางราชการออกให้ผู้ที่ได้รับการเสนอชื่อ

3.3) เอกสารประกอบการตรวจสอบคุณสมบัติ ได้แก่ หลักฐานทางทะเบียนที่แสดงว่าองค์กรที่สมาชิกไม่ต่ำกว่า 15 คน หลักฐานที่แสดงการดำเนินกิจกรรมขององค์กรที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมและชุมชนโดยส่วนรวมอย่างต่อเนื่อง มาเป็นเวลาไม่น้อยกว่า 1 ปี หนังสือรับรองผลงานขององค์กรจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง หรือสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา และหลักฐานที่แสดงถึงการเป็นประธานผู้บริหารหรือผู้นำองค์กรของผู้เสนอชื่อ

7.1.4 กรรมการที่เป็นผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

1) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีสิทธิ์เสนอชื่อผู้แทนองค์กรต้องเป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ได้รับการจัดตั้งตามกฎหมาย ได้แก่ องค์กรการบริหารส่วนจังหวัด เทศบาลองค์กรการบริหารส่วนตำบล กรุงเทพมหานคร เมืองพัทยา และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอื่นที่ได้รับการจัดตั้งตามกฎหมาย ซึ่งสถานศึกษาตั้งอยู่

2) การเสนอชื่อและการเลือกผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้

ดำเนินการดังนี้

2.1) ให้ประธานสภาองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเสนอชื่อผู้ผ่านการพิจารณาของสภาองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมาเป็นกรรมการองค์กรละ 1 คน ตามแบบ

เสนอชื่อที่สถานศึกษากำหนด เสนอไปยังผู้อำนวยการสถานศึกษา

2.2) การเสนอชื่อให้ดำเนินการภายในระยะเวลาที่กำหนดให้

ผู้อำนวยการสถานศึกษาจัดให้ผู้ได้รับการเสนอชื่อเลือกกันเองให้เหลือ 1 คน

2.3) กรณีที่ผู้ได้รับการเสนอชื่อมากกว่า 1 คน ให้ผู้อำนวยการสถานศึกษาจัดให้ผู้ได้รับการเสนอชื่อเลือกกันเองให้เหลือ 1 คน

3) เอกสารหลักฐานที่ใช้ประกอบการเสนอชื่อ มีดังนี้

3.1) แบบเสนอชื่อผู้แทนที่สถานศึกษากำหนดพร้อมประวัติ

3.2) เอกสารทั่วไป ได้แก่ สำเนาบัตรประจำตัวประชาชนหรือ

สำเนาบัตรประจำตัวที่ทางราชการออกให้ของผู้ที่ได้รับการเสนอชื่อ

3.3) เอกสารประกอบตรวจสอบคุณสมบัติ ได้แก่ บัตรประจำตัวเจ้าหน้าที่ของรัฐ กรณีเป็นผู้บริหารหรือคณะผู้บริหารหรือสมาชิกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น บัตรประจำตัวประชาชน กรณีเป็นข้าราชการ พนักงานหรือลูกจ้างขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหรือบุคคลอื่นที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมอบหมาย

7.1.5 กรรมการที่เป็นศิษย์เก่า

1) ผู้ที่มีสิทธิ์สมัครหรือเสนอชื่อกรรมการที่เป็นผู้แทนศิษย์เก่าของสถานศึกษาต้องเป็นผู้ที่สำเร็จการศึกษาหรือผู้ที่เคยศึกษาจากสถานศึกษาที่สถานศึกษานั้นรับรอง

2) การสมัครหรือเสนอชื่อ และการเลือกกรรมการที่เป็นผู้แทนศิษย์เก่า

ให้ดำเนินการ ดังนี้

2.1) ให้ศิษย์เก่าของสถานศึกษาสมัครหรือเสนอชื่อศิษย์เก่าของสถานศึกษานั้นจำนวน 1 คน เป็นกรรมการสถานศึกษาตามใบสมัครหรือแบบเสนอชื่อ ที่สถานศึกษากำหนด

กำหนด

2.2) การสมัครหรือเสนอชื่อให้ดำเนินการภายในระยะเวลาที่กำหนด

2.3) กรณีที่ผู้สมัครหรือผู้ที่ได้รับการเสนอชื่อมากกว่า 1 คน ให้ผู้อำนวยการสถานศึกษาจัดให้ผู้สมัครหรือผู้ที่ได้รับการเสนอชื่อเลือกกันเองให้เหลือ 1 คน

3) เอกสารหลักฐานที่ใช้ประกอบสมัครหรือเสนอชื่อ มีดังนี้

3.1) ใบสมัครหรือแบบเสนอชื่อผู้แทนที่สถานศึกษากำหนดพร้อมประวัติ

3.2) เอกสารทั่วไป ได้แก่ สำเนาบัตรประจำตัวประชาชนหรือสำเนาบัตรประจำตัวข้าราชการ หรือสำเนาบัตรประจำตัวที่ทางราชการออกให้ของผู้สมัครหรือได้รับการเสนอชื่อ

3.3) เอกสารประกอบการตรวจสอบคุณสมบัติ ได้แก่ ทะเบียน

นักเรียน

7.16 กรรมการที่เป็นผู้แทนพระภิกษุสงฆ์หรือผู้แทนองค์กรศาสนาอื่นในพื้นที่ให้ผู้อำนวยการสถานศึกษาดำเนินการสรรหาและเลือกกรรมการที่เป็นผู้แทนพระภิกษุหรือผู้แทนองค์กรศาสนาอื่นในพื้นที่ทางราชการรับรอง (พุทธ คริสต์ อิสลาม พราหมณ์ ฮินดู และซิกข์) ให้ได้จำนวนตามขนาดของสถานศึกษา ดังนี้

1) สถานศึกษาขนาดเล็ก จำนวน 1 รูป หรือ 1 คน

2) สถานศึกษาขนาดใหญ่ จำนวน 2 รูป หรือ 2 คน หรือ 1 รูป

กับ 1 คน

8. การสรรหาและการเลือกกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ให้ผู้ได้รับการสรรหาและเลือกให้เป็นกรรมการที่เป็นผู้แทนผู้ปกครอง ผู้แทนครู ผู้แทนองค์กรชุมชน ผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้แทนศิษย์เก่า ผู้แทนพระภิกษุสงฆ์หรือผู้แทนองค์กรศาสนาอื่นในพื้นที่ และผู้อำนวยการสถานศึกษาร่วมกันสรรหาและเลือกผู้ทรงคุณวุฒิให้เป็นกรรมการ ตามวิธีการที่เห็นสมควร โดยสถานศึกษาขนาดเล็กให้เลือกผู้ทรงคุณวุฒิเป็นกรรมการ จำนวน 2 คน และสถานศึกษาขนาดใหญ่ผู้ทรงคุณวุฒิเป็นกรรมการ จำนวน 7 คน

9. การสรรหาและการเลือกประธานกรรมการ ให้ผู้ได้รับการสรรหาและเลือกเป็นกรรมการ ผู้แทนผู้ปกครอง ผู้แทนครู ผู้แทนองค์กรชุมชน ผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้แทนศิษย์เก่า ผู้แทนพระภิกษุสงฆ์หรือผู้แทนองค์กรศาสนาอื่นในพื้นที่ที่กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิและผู้อำนวยการสถานศึกษาร่วมกันเลือกกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิเป็นประธานกรรมการ 1 คน

10. ระยะเวลาดำเนินการ

10.1 ในวาระเริ่มแรก ให้ดำเนินการสรรหา และเลือกประธานกรรมการและกรรมการให้แล้วเสร็จภายใน 90 วัน นับแต่วันที่กฎกระทรวงใช้บังคับ

10.2 ในกรณีที่ประธานกรรมการ หรือกรรมการพ้นจากตำแหน่งก่อนครบวาระให้ดำเนินการสรรหา เลือกและแต่งตั้งประธานกรรมการหรือกรรมการแทนภายใน 90 วัน เว้นแต่วาระของกรรมการเหลืออยู่ไม่ถึง 180 วัน จะไม่ดำเนินการก็ได้ และให้ผู้ซึ่งได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งแทนอยู่ในตำแหน่งเท่ากับวาระที่เหลืออยู่ของผู้ซึ่งตนแทน

10.3 ในกรณีที่ประธานและกรรมการพ้นจากตำแหน่งตามวาระให้ดำเนินการสรรหาและเลือกกรรมการชุดใหม่ภายใน 90 วัน ก่อนวันครบวาระ และให้ผู้ซึ่งพ้นจากตำแหน่งตามวาระปฏิบัติหน้าที่ต่อไปจนกว่าประธานกรรมการและกรรมการซึ่งแต่งตั้งใหม่เข้ามารับหน้าที่

11. ขั้นตอนการสรรหาและการเลือกคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน

11.1 ผู้อำนวยการสถานศึกษาประกาศการสรรหาและเลือกคณะกรรมการ

11.2 สถานศึกษาเปิดรับสมัครหรือรับการเสนอชื่อเข้ารับการเลือกเป็น

กรรมการแต่ละประเภท

11.3 สถานศึกษาตรวจสอบคุณสมบัติของผู้สมัครหรือผู้ที่ได้รับการเสนอชื่อ

11.4 ประกาศรายชื่อผู้มีสิทธิ์เข้ารับการเลือกเป็นกรรมการแต่ละประเภท

11.5 สถานศึกษาดำเนินการให้ผู้มีสิทธิ์เข้ารับการเลือกเป็นกรรมการแต่ละ

ประเภทเลือกกันเองให้เหลือตามจำนวนที่กำหนด

ในกรณีที่ไม่มีองค์กรชุมชนในท้องที่ ตำบลหรือแขวงที่เป็นภูมิลำเนาของนักเรียนในสถานศึกษาหรือตำบลหรือแขวงที่สถานศึกษาตั้งอยู่ หรือมีแต่ไม่เสนอชื่อผู้แทนเข้ารับเลือกเป็นกรรมการให้ผู้อำนวยการสถานศึกษาสรรหาผู้แทนองค์กรชุมชนในท้องที่ ตำบลหรือแขวงใกล้เคียงกับสถานศึกษาหรือในท้องที่ ตำบลหรือแขวงของเขตพื้นที่การศึกษาใกล้เคียงเป็นกรรมการผู้แทนองค์กรชุมชนในสถานศึกษานั้นสถานศึกษาที่มีสภาพและลักษณะการปฏิบัติงานแตกต่างจากสถานศึกษาขั้นพื้นฐานโดยทั่วไป ซึ่งไม่สามารถแต่งตั้งคณะกรรมการสถานศึกษาได้ ครบองค์ประกอบตามกฎกระทรวงนี้การกำหนดองค์ประกอบ อำนาจหน้าที่ หลักเกณฑ์ วิธีการสรรหา และจำนวนกรรมการในแต่ละลักษณะและประเภทของสถานศึกษาให้เป็นไปตามระเบียบของคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานให้ผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาโดยความเห็นชอบของคณะกรรมการเขตพื้นที่การศึกษาเป็นผู้มีอำนาจในการประกาศให้สถานศึกษาใดเป็นสถานศึกษาที่มีสภาพและลักษณะการปฏิบัติงานแตกต่างจากสถานศึกษาขั้นพื้นฐานโดยทั่วไป

11.6 สถานศึกษาดำเนินการสรรหาและเลือกกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ

11.7 สถานศึกษาดำเนินการให้กรรมการร่วมกันเลือกผู้ทรงคุณวุฒิเป็น

ประธานกรรมการ

11.8 ผู้อำนวยการสถานศึกษาเสนอรายชื่อ ผู้ได้รับการสรรหาต่อผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา เพื่อพิจารณาแต่งตั้งประธานกรรมการและกรรมการ

11.9 ผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ประกาศแต่งตั้งคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน (กฎกระทรวง ข้อ 5 (6))

การดำเนินการสรรหา และเลือกประธานกรรมการ กรรมการ เพื่อเสนอผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาแต่งตั้งต้องดำเนินการให้แล้วเสร็จภายใน 90 วัน

12. ข้อเสนอแนะการดำเนินการสรรหา การเลือกและการแต่งตั้งประธานกรรมการและกรรมการ

12.1 บทบาทหน้าที่ของผู้อำนวยการสถานศึกษา

12.1.1 ประกาศหลักเกณฑ์ วิธีสรรหา และการเลือกประธานกรรมการและกรรมการ (กฎกระทรวง ข้อ 5)

12.1.2 ดำเนินการสรรหา และการเลือกประธานกรรมการและกรรมการต่อผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาพิจารณาแต่งตั้ง

12.1.3 เสนอรายชื่อผู้ได้รับเลือกเป็นประธานกรรมการและกรรมการต่อผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาพิจารณาแต่งตั้ง (กฎกระทรวง ข้อ 5 (6))

12.1.4 ในกรณีที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไม่ได้เสนอชื่อผู้แทนองค์กรเข้ารับการสรรหาและเลือกให้เป็นกรรมการ ให้ผู้อำนวยการสถานศึกษาประสานงานกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อให้ได้มาซึ่งผู้แทนดังกล่าว

12.2 สารสำคัญของประกาศการสรรหาและการเลือกคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานแต่ละสถานศึกษา ควรประกอบด้วย

12.2.1 เหตุผลและอำนาจหน้าที่ในการออกประกาศตามกฎหมาย

12.2.2 ตำแหน่งหน้าที่ที่จะสรรหาและเลือก พร้อมทั้งคุณสมบัติทั่วไปและคุณสมบัติเฉพาะของตำแหน่งที่จะสรรหาและเลือก

12.2.3 วิธีการสรรหาคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน

12.2.4 หลักฐานประกอบการสมัครหรือการเสนอชื่อผู้แทนกลุ่มบุคคลองค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

12.2.5 กำหนดการประกาศหารายชื่อผู้มีสิทธิเข้ารับการสรรหาเป็นกรรมการผู้แทนของกลุ่มบุคคลและองค์กร

12.2.6 กำหนดการให้ผู้แทนกลุ่มบุคคลหรือผู้แทนองค์กรแต่ละประเภทเลือกกันเองเป็นกรรมการ

12.2.7 กำหนดการประกาศรายชื่อผู้ได้รับการเลือกเป็นกรรมการ จากผู้แทนบุคคลและองค์กรแต่ละประเภท

12.3 การดำเนินการสรรหา และการเลือกประธานกรรมการและกรรมการควรดำเนินการดังนี้

12.3.1 แต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงานที่เกี่ยวกับการสรรหา และเลือกประธานกรรมการและกรรมการ อาจแต่งตั้งจากบุคคลภายนอกเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการหรือคณะทำงานได้

12.3.2 ประชาสัมพันธ์ให้ผู้เกี่ยวข้องทราบอย่างทั่วถึง

12.3.3 รับสมัครหรือรับการเสนอชื่อผู้แทนกลุ่มบุคคลหรือผู้แทนองค์กร
เข้ารับการคัดเลือกเป็นกรรมการ

12.3.4 ตรวจสอบคุณสมบัติผู้สมัครหรือผู้ที่ได้รับการเสนอชื่อเข้ารับการ
เลือกเป็นกรรมการตามแนวทาง ดังนี้

- 1) ผู้แทนผู้ปกครอง ตรวจสอบจากทะเบียนนักเรียน
- 2) ผู้แทนศิษย์เก่า ตรวจสอบจากทะเบียนนักเรียน
- 3) ผู้แทนองค์กรชุมชน ตรวจสอบเอกสารหลักฐานดังต่อไปนี้
 - 3.1) หลักฐานทางทะเบียนที่แสดงว่าองค์กรมีสมาชิกไม่ต่ำกว่า 15

คน

3.2) หนังสือการรับรองการดำเนินกิจกรรมขององค์กรที่เป็น
ประโยชน์ต่อสังคมและชุมชนอย่างต่อเนื่อง มาเป็นเวลาไม่น้อยกว่า 1 ปี

3.3) หนังสือการรับรองผลงานจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง หรือของ
สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา

3.4) หลักฐานแสดงถึงการเป็นประธาน หรือผู้บริหาร หรือผู้นำ
องค์กรนั้นของผู้เสนอชื่อ

4) ผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นตรวจสอบเอกสารหลักฐาน
ดังต่อไปนี้

4.1) ในกรณีที่เป็นผู้บริหาร หรือคณะผู้บริหาร หรือสมาชิกสภา
องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนั้น ๆ ตรวจสอบจากบัตรประจำตัวที่ทางราชการออกให้

4.2) สำหรับข้าราชการพนักงาน หรือลูกจ้างองค์กรปกครองส่วน
ท้องถิ่นหรือบุคคลอื่นที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมอบหมาย ให้ตรวจสอบจากบัตรประจำตัวที่
ทางราชการออกให้หรือบัตรประจำตัวประชาชน

5) จัดประชุมผู้แทนบุคคลหรือองค์กรต่าง ๆ เพื่อเลือกกันเอง ให้ได้
ผู้แทนกลุ่มบุคคล หรือผู้แทนองค์กรแต่ละประเภทตามจำนวนที่กำหนด ซึ่งอาจดำเนินการโดยวิธี
ออกเสียงโดยตรงหรือลับหรือเปิดเผยตามความเหมาะสม

6) จัดประชุมให้ได้ผู้ได้รับการสรรหาจากกลุ่มบุคคลหรือองค์กรต่าง ๆ
และผู้อำนวยการสถานศึกษาร่วมกันสรรหา และเลือกผู้ทรงคุณวุฒิจากผู้สมัครและบุคคลที่
คณะกรรมการสรรหาข้างต้น เสนอชื่อให้ได้ จำนวน 2 คน สำหรับสถานศึกษาขนาดเล็กหรือ
จำนวน 7 คน สำหรับสถานศึกษาขนาดใหญ่ สำหรับวิธีการสรรหาและการเลือกกรรมการ
ผู้ทรงคุณวุฒิให้ที่ประชุมพิจารณาดำเนินการตามความเห็นสมควร

7) จัดประชุมผู้ได้รับเลือกเป็นกรรมการทั้งหมด รวมทั้งผู้อำนวยการ
สถานศึกษาร่วมกันเลือกผู้ทรงคุณวุฒิ 1 คน เป็นประธานกรรมการ

12.4) บทบาทของผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา

12.4.1 ประกาศให้สถานศึกษาใดเป็นสถานศึกษาที่มีสถานภาพ และ
ลักษณะการปฏิบัติงานแตกต่างจากสถานศึกษาขั้นพื้นฐานโดยทั่วไป โดยความเห็นชอบของ
คณะกรรมการเขตพื้นที่การศึกษา

12.4.2 พิจารณาแต่งตั้งคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานตามที่ ผู้อำนวยการสถานศึกษาเสนอ

13. อำนาจการตีความและวินิจฉัยปัญหา

ให้เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานมีอำนาจตีความและวินิจฉัยปัญหาอันเกี่ยวกับการปฏิบัติ หรือการดำเนินการสรรหา การเลือกประธานกรรมการและกรรมการของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน

สรุปได้ว่า สถานศึกษามีหน้าที่ในการคัดเลือกและสรรหาบุคคลที่มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการยึดแนวทาง โดยคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานตามรูปแบบของชุมชนและองค์กรทางศาสนาเข้ามาสร้างความศรัทธา ยึดหลักคุณธรรม จริยธรรม สร้างคนให้มีคุณภาพ โดยกำหนดการคัดเลือกและสรรหาอย่างละเอียดถี่ถ้วน

4. บทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน

แนวทางการดำเนินงานการมีส่วนร่วมการบริหารการศึกษาของคณะกรรมการเขตพื้นที่การศึกษาและคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (2551 : 37 - 39) ได้กำหนดไว้ในระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2543 นั้น นับว่ามีความสำคัญมาก คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานที่ได้รับการแต่งตั้งตามระเบียบ จึงจำเป็นต้องรับรู้ถึงหน้าที่ของตนเองเป็นอย่างดี เพื่อที่จะได้ปฏิบัติหน้าที่ได้ถูกต้องและมีประสิทธิภาพ กระทรวงศึกษาธิการได้กำหนดหน้าที่ของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานไว้ในระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2546 ดังนี้

1. กำหนดนโยบายและแผนพัฒนาของสถานศึกษา

เนื่องจากนโยบาย และแผนพัฒนาสถานศึกษาเป็นเสมือนเข็มทิศที่จะนำพาสถานศึกษาไปสู่เป้าหมายของความสำเร็จ ดังนั้น เพื่อให้แผนพัฒนาสถานศึกษา มีความสอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานจะเป็นผู้มีบทบาทในการเสนอปัญหาและความต้องการของท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน จึงควรศึกษาหาความรู้และทำความเข้าใจในเรื่องการวางแผน และแผนแต่ละประเภทที่สถานศึกษาต้องมีโดยเข้ารับการอบรมสัมมนาและศึกษาจากแหล่งความรู้ต่าง ๆ คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานต้องเข้าไปมีส่วนร่วมกับสถานศึกษาในการกำหนดแผนพัฒนาสถานศึกษา ทั้งระยะสั้นและระยะยาวให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ แผนพัฒนาการศึกษาของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานและความต้องการของท้องถิ่น

2. ให้ความเห็นชอบแผนปฏิบัติการประจำปี

สถานศึกษาจะนำนโยบายและแผนพัฒนาสถานศึกษาใช้ทำกรอบในการจัดทำแผนปฏิบัติการประจำปี ของงานบริหารสถานศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน 4 งาน คือ การบริหารงานวิชาการ การบริหารงานบุคคล การบริหารงบประมาณ การบริหารงานทั่วไปเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ในนโยบายและแผนพัฒนาสถานศึกษา ก่อนที่สถานศึกษาจะนำแผนปฏิบัติการดังกล่าวไปใช้ จะต้องได้รับความเห็นชอบจาก

คณะกรรมการสถานศึกษาก่อน ดังนั้นคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานควรศึกษาเกี่ยวกับนโยบาย แผนพัฒนาการศึกษาและข้อมูลของสถานศึกษาอยู่เสมอ

3. ให้ความเห็นชอบในการจัดทำสาระหลักสูตร

ในการจัดทำสาระหลักสูตรของสถานศึกษาจะต้องให้สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่นในแต่ละชุมชน แต่ละท้องถิ่น และแต่ละภูมิภาคของประเทศ มีความแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อม ทั้งทางธรรมชาติและสังคมวัฒนธรรม ดังนั้นการจัดการศึกษาโดยใช้หลักสูตรแกนกลางฉบับเดียวกัน ควรได้มีการพิจารณารายละเอียดของการนำหลักสูตรไปสู่การปฏิบัติที่หลากหลายตามสภาพปัญหาและความต้องการ ทั้งนี้เพราะเนื้อหา มีความสอดคล้องกับสภาพและความต้องการของท้องถิ่นไม่เท่ากัน บางเรื่องต้องมีการปรับปรุงแก้ไขก่อนนำไปใช้ เนื้อหาบางเรื่องไม่ทันสมัย ไม่ทันเหตุการณ์ ครูใช้แหล่งวิทยาการท้องถิ่นค่อนข้างน้อย และเปิดโอกาสให้ท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ แก้ปัญหาและพัฒนาท้องถิ่น เมื่อสถานศึกษาพัฒนาหลักสูตรในระดับท้องถิ่นแล้วก่อนที่สถานศึกษาจะนำหลักสูตรดังกล่าวไปใช้ จะต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานก่อน

4. กำกับและติดตามการดำเนินงานตามแผนของสถานศึกษา

คณะกรรมการสถานศึกษามีหน้าที่รับผิดชอบการดำเนินงานของสถานศึกษา ดังนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่คณะกรรมการสถานศึกษาจะต้องรู้ เข้าใจ และปฏิบัติได้อย่างถูกต้องในเรื่องราวของการดำเนินงานตามแผน โดยเฉพาะขั้นตอนของการกำกับติดตาม ซึ่งเป็นขั้นตอนที่สำคัญที่สุดขั้นตอนหนึ่งของการบริหารการศึกษา เพื่อที่คณะกรรมการสถานศึกษาจะได้รู้ว่าการดำเนินงานไปอย่างไร มีปัญหาอุปสรรคอย่างไร จะต้องแก้ไขปรับปรุงอย่างไร อันจะส่งผลให้งานดำเนินไปสู่จุดมุ่งหมายอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งวิธีกำกับและติดตามการดำเนินการ ตามแผนพัฒนาการศึกษานั้น คณะกรรมการอาจทำได้โดยคณะกรรมการกำกับและติดตามด้วยตนเอง เช่น การตรวจผลงาน การสังเกตการปฏิบัติงาน หรือตรวจสอบภายในโดยคณะผู้ตรวจสอบภายในที่คณะกรรมการแต่งตั้งขึ้นจะรายงานโดยผู้ได้รับมอบหมาย

5. ส่งเสริมและสนับสนุนให้เด็กทุกคนในเขตบริการได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานอย่างทั่วถึงมีคุณภาพและได้มาตรฐาน รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2554 ได้ให้หลักประกันกับประชาชนในด้านเสรีภาพในการศึกษาอบรม (มาตรา 49) สิทธิในการศึกษาอบรมขั้นพื้นฐานอย่างน้อย 12 ปี โดยรัฐจะต้องจัดให้อย่างทั่วถึงและมีคุณภาพ โดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย และถือเป็นหน้าที่ของประชาชนที่จะต้องเข้ารับการศึกษา เพื่อให้เด็กเหล่านี้ได้รับการพัฒนาให้เต็มตามศักยภาพ

6. เสนอแนวทางและมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ ด้านวิชาการ ด้านงบประมาณ

ด้านการบริหารงานบุคคล และด้านการบริหารทั่วไปของสถานศึกษาคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ควรมีส่วนร่วมบริหารงานวิชาการของสถานศึกษาซึ่งครอบคลุมงานเกี่ยวกับหลักสูตร การเรียนการสอน การจัดหาสื่อการเรียน การนิเทศ รวมทั้งการวัดผลและประเมินผล ฯลฯ การเสนอแนวทางและการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการ จะเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างยิ่งที่ทำการงานวิชาการของสถานศึกษามีคุณภาพสูงขึ้น และคณะกรรมการสถานศึกษาควรมีส่วนร่วมบริหารการเงิน และงบประมาณของสถานศึกษา โดยการให้คำปรึกษา เสนอแนะแนวทาง การใช้จ่ายเงินให้

เกิดผลคุ้มค่า นอกจากนี้ คณะกรรมการสถานศึกษาควรมีส่วนร่วมในการบริหารงานบุคลากรด้วย เนื่องจากในบรรดาทรัพยากรการบริหารทั้งหลาย คนเป็นทรัพยากรที่สำคัญที่สุด การบริหารงานบุคลากรของสถานศึกษา จะต้องมิใช่มีขอบข่ายครอบคลุมถึงการกำหนดความต้องการของบุคลากร การจัดบุคลากรเข้ามาปฏิบัติงานการพัฒนาและธำรงรักษาบุคลากรและการประเมินผลการปฏิบัติงานของบุคลากร นอกจากนี้ คณะกรรมการสถานศึกษาจะต้องให้การเสนอแนะแนวทางและเข้ามามีส่วนร่วมในด้านการบริหารทั่วไปของสถานศึกษาด้วย

7. ส่งเสริมให้มีการระดมทรัพยากรเพื่อการศึกษา ตลอดจนวิทยากรภายนอกและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อเสริมสร้างพัฒนาการของนักเรียนทุกด้าน รวมทั้งสืบสานจารีตประเพณี ศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นและของชาติ

คณะกรรมการสถานศึกษามีหน้าที่ที่สำคัญ ในการส่งเสริมให้กลุ่มบุคคลหรือชุมชนมีส่วนร่วมในการแสวงหาทรัพยากร เช่น งบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ มาช่วยพัฒนากิจการของสถานศึกษาและกิจการกรรมการเรียนการสอน เพื่อเสริมสร้างพัฒนาการของนักเรียนทุกด้าน รวมทั้งสืบสานจารีตประเพณี ศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นและของชาติ โดยจัดหาวิทยากรภายในท้องถิ่นหรือผู้เชี่ยวชาญในสาขาต่าง ๆ ทั้งในและนอกท้องถิ่น

8. เสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษากับชุมชน ตลอดจนการประสานงานกับองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชน เพื่อให้สถานศึกษาเป็นแหล่งวิทยาการของชุมชน และมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนและท้องถิ่นการดำเนินงานของสถานศึกษาให้ประสบความสำเร็จนั้น นอกจากจะได้รับการสนับสนุนทางด้านงบประมาณต่าง ๆ จากทางราชการโดยตรงแล้ว เพื่อให้ดำเนินงานบรรลุเป้าหมายอย่างจริงจังและส่งผลต่อการพัฒนาการศึกษาของนักเรียนมากยิ่งขึ้น สถานศึกษาจำเป็นต้องได้รับความช่วยเหลือ และสนับสนุนจากองค์กรท้องถิ่น ทั้งภาครัฐและเอกชน เพิ่มเติมอีกทางหนึ่งด้วย ดังนั้นคณะกรรมการสถานศึกษาจึงมีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษากับชุมชน ตลอดจนการประสานงานกับองค์กร ทั้งภาครัฐและเอกชน เพื่อสถานศึกษาจะได้รับการสนับสนุนจากชุมชนและองค์กรนั้นไปสู่ความสำเร็จในการพัฒนาสถานศึกษาเพื่อให้สถานศึกษาเป็นแหล่งวิทยาการของชุมชน และมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนและท้องถิ่น

9. ให้ความเห็นชอบรายงานผลการดำเนินงานประจำปีของสถานศึกษาก่อนเสนอต่อสาธารณชน คณะกรรมการสถานศึกษามีบทบาทหน้าที่ร่วมรับผิดชอบการดำเนินงานของสถานศึกษาและสถานศึกษาจะต้องรายงานผลการดำเนินงานประจำปีของสถานศึกษาต่อสาธารณชน ดังนั้น คณะกรรมการสถานศึกษาจะต้องให้ความเห็นชอบรายงานผลการดำเนินงานประจำปีของสถานศึกษาก่อนที่จะนำเสนอรายงานต่อสาธารณชนต่อไป

10. แต่งตั้งที่ปรึกษาและคณะกรรมการเพื่อดำเนินงานตามระเบียบนี้ตามที่เห็นสมควรนอกจากคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานแล้ว ประชากรในชุมชนอีกจำนวนมากที่ต้องการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาสถานศึกษา เพื่อต้องการให้ท้องถิ่นของตนเองเจริญ แต่ไม่สามารถเข้ามาเป็นกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานได้ เนื่องจากระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2546 ดังกล่าว มีข้อจำกัดในอัตราส่วนของคณะกรรมการสถานศึกษา จึงต้องช่วยกันสรรหาบุคคลดังกล่าวมาแต่งตั้งเป็นที่ปรึกษา หรือ

คณะกรรมการ เพื่อช่วยดำเนินงานและมอบหมายภาระหน้าที่ให้ช่วยรับผิดชอบได้ตาม ศักยภาพของผู้นั้นปฏิบัติตามที่ได้รับมอบหมายจากหน่วยงานต้นสังกัดของคณะกรรมการ สถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ตามพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2546 และนอกจากนี้ยังมีหน้าที่จะต้องปฏิบัติตามที่ได้รับมอบหมายจากหน่วยงานต้นสังกัดของ สถานศึกษานั้น ๆ อีกด้วย

สรุปได้ว่า คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานเป็นคณะกรรมการของชุมชนที่เข้า มามีส่วนร่วมในการบริหารการศึกษาของสถานศึกษา โดยการสรรหาและคัดเลือกตามหลักเกณฑ์ พระราชบัญญัติระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2546 รับผิดชอบการบริหารการศึกษาด้าน ต่าง ๆ พอสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้ ด้านนโยบายและแผนพัฒนาสถานศึกษา การพัฒนาหลักสูตร สถานศึกษาขั้นพื้นฐาน การบริหารจัดการศึกษาของสถานศึกษา การสร้างความสัมพันธ์ระหว่าง สถานศึกษากับชุมชน เป็นต้น

บริบทสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เขต 26

ข้อมูลพื้นฐาน

สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เขต 26 มีที่ตั้งอยู่ภายในพื้นที่โรงเรียน มหาวิทยาลัยอุบล ถนนเลี้ยวเมืองมหาสารคาม - ร้อยเอ็ด ตำบลเวียงนาง อำเภอมือทอง จังหวัด มหาสารคาม มีพื้นที่รับผิดชอบให้บริการครอบคลุม 13 อำเภอ ดังนี้ เมืองมหาสารคาม แกดดำ โกล้อมพิสัย กันทรวิชัย เขียงยืน บรบือ นาเชือก พยัคฆภูมิพิสัย วาปีปทุม นาโดน ยางสีสุราช กุดรัง และชื่นชม มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดกาฬสินธุ์
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับจังหวัดกาฬสินธุ์และจังหวัดร้อยเอ็ด
ทิศใต้	ติดต่อกับจังหวัดสุรินทร์และจังหวัดบุรีรัมย์
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับจังหวัดบุรีรัมย์และจังหวัดขอนแก่น

ความสำคัญและความเป็นมาของการจัดทำกรอบหลักสูตรระดับท้องถิ่น

กระทรวงศึกษาธิการได้มีคำสั่งให้ใช้หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ในโรงเรียนต้นแบบและโรงเรียนที่มีความพร้อมในการใช้หลักสูตร ปีการศึกษา 2552 และใช้ในโรงเรียนทั่วประเทศ ปีการศึกษา 2553 โดยมุ่งหวังให้ผู้เรียนมีความสมบูรณ์ทั้ง ร่างกาย จิตใจและสติปัญญา อีกทั้งมีความรู้และทักษะที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต และกำหนดให้ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามีบทบาทสำคัญในการจัดทำกรอบหลักสูตรระดับท้องถิ่นเพื่อ เชื่อมโยงหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานและความต้องการของท้องถิ่น โดยดำเนินการ แบบมีส่วนร่วมของครู ผู้บริหาร ศึกษานิเทศก์ และผู้ทรงคุณวุฒิในท้องถิ่น เพื่อให้โรงเรียน พัฒนาหลักสูตรสถานศึกษาและการจัดการเรียนการสอน เพื่อให้ผู้เรียนมีความรักและความ ภาคภูมิใจในท้องถิ่น

สาระการเรียนรู้ท้องถิ่น

สาระการเรียนรู้ท้องถิ่น เป็นข้อมูลองค์ความรู้ที่เป็นประเด็นสำคัญที่ผู้เรียนในท้องถิ่น ควรเรียนรู้หรือได้รับการปลูกฝัง เพื่อให้เกิดความรัก ความภาคภูมิใจและความต้องการมีส่วนร่วม ในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อม ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เขต 26 ได้กำหนดไว้เป็นแนวทางในการจัดการเรียนรู้ 11 เรื่องได้แก่ สัญลักษณ์ของจังหวัด มหาสารคาม ประวัติความเป็นมา สภาพทางกายภาพ ทรัพยากรและสภาพแวดล้อม สภาพ ทางสังคม สภาพเศรษฐกิจ ขนบธรรมเนียมประเพณีและศิลปวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น บุคคลสำคัญ แหล่งท่องเที่ยวและสภาพปัญหาของชุมชน

การดำเนินงานระดับสถานศึกษา

สถานศึกษาเป็นหน่วยงานระดับปฏิบัติการที่จะต้องนำกรอบสาระการเรียนรู้ ท้องถิ่น ที่สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาเป็นผู้จัดทำไปสู่การปฏิบัติให้เป็นรูปธรรม เพื่อให้ผู้เรียน ได้เรียนรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นของตนเอง เกิดความรัก ความผูกพัน และมีความภาคภูมิใจในท้องถิ่น สถานศึกษาจึงต้องนำ กรอบสาระการเรียนรู้ท้องถิ่น มาจัดทำ รายละเอียดของเนื้อหาองค์ความรู้ ที่เกี่ยวกับท้องถิ่น ให้เหมาะสมกับบริบทของสถานศึกษาและสภาพของชุมชนนั้น ๆ

แนวทางการดำเนินงาน

1. ดำเนินงานในรูปคณะกรรมการระดับสถานศึกษา ซึ่งประกอบด้วย ครู ผู้บริหาร ผู้นำทางศาสนา ผู้นำชุมชน ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความรู้และประสบการณ์หลากหลาย เพื่อ จะได้ร่วมกันพิจารณาจัดทำสาระการเรียนรู้ท้องถิ่น ให้เหมาะสมกับบริบทของสถานศึกษา และสภาพของชุมชน ตามกรอบสาระการเรียนรู้ท้องถิ่นที่สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษากำหนดไว้
2. วิเคราะห์กรอบสาระการเรียนรู้ท้องถิ่นที่สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษากำหนด เพื่อจะได้ทราบถึงขอบข่ายในการกำหนดรายละเอียดของเนื้อหา องค์ความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่น ของสถานศึกษาซึ่งสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษากำหนดไว้
3. วิเคราะห์หลักสูตรสถานศึกษา เพื่อจะได้ทราบถึงจุดเน้น หรือประเด็นที่ สถานศึกษาให้ความสำคัญ และการจัดสาระการเรียนรู้ท้องถิ่น ว่าควรอยู่ในกลุ่มสาระการ เรียนรู้ใด ชั้นปีใด เป็นรายวิชาพื้นฐาน หรือรายวิชาที่ต้องการเรียนเพิ่มเติม และควรจะมี เนื้อหามากน้อยอย่างไร ตามที่หลักสูตรสถานศึกษากำหนดไว้
4. ศึกษา วิเคราะห์ข้อมูลสารสนเทศของสถานศึกษาและชุมชน เพื่อนำมาเป็นข้อมูล จัดทำสาระการเรียนรู้ท้องถิ่นของสถานศึกษาให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น
5. จัดทำสาระการเรียนรู้ท้องถิ่นของสถานศึกษา เมื่อคณะกรรมการได้วิเคราะห์ และสังเคราะห์ กรอบสาระการเรียนรู้ท้องถิ่น ข้อมูลสารสนเทศของสถานศึกษา ชุมชน และ วิเคราะห์หลักสูตรสถานศึกษา ทราบแล้วว่าในกลุ่มสาระการเรียนรู้ใด ชั้นปีใดบ้างที่จะต้อง จัดทำสาระการเรียนรู้ท้องถิ่นและจะจัดทำเป็นรายวิชาพื้นฐานหรือรายวิชาเพิ่มเติม จากนั้นจึง ร่วมกันพิจารณากำหนดเนื้อหาองค์ความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นอย่างเหมาะสม ให้สอดคล้องกับบริบท จุดเน้นของสถานศึกษาและสภาพชุมชน ซึ่งอาจจัดทำสาระการเรียนรู้ท้องถิ่นเป็นช่วงชั้น หรือเป็น ชั้นปีก็ได้การนำสาระการเรียนรู้ท้องถิ่น ไปจัดประสบการณ์ การเรียนรู้ให้ผู้เรียนนั้นสถานศึกษา หรือครูผู้สอนสามารถนำไปวางแผนจัดประสบการณ์ ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นของ

ตนเองในกลุ่มสาระการเรียนรู้ต่างๆ ให้บรรลุมาตรฐานการเรียนรู้ที่กำหนดไว้ตามโครงสร้างของหลักสูตรสถานศึกษากำหนดโดยครูผู้สอนสามารถดำเนินการได้หลายลักษณะ เช่น

5.1 สอดแทรกในรายวิชาพื้นฐาน โดยโรงเรียนอาจปรับกิจกรรมการเรียนการสอน ปรับ เนื้อหา ปรับ เลือกใช้สื่อการเรียนรู้ บูรณาการในรายวิชาต่างๆ โดยมี “ตัวชี้วัด” ที่บ่งบอกถึงความเป็นท้องถิ่น นอกจากนี้สิ่งที่ผู้เรียนต้องเรียนรู้เกี่ยวกับท้องถิ่น สามารถสอดแทรกเข้าไปในรายวิชาพื้นฐานทั้ง 8 กลุ่มสาระการเรียนรู้ได้ หรือหากสถานศึกษาเห็นว่ามีความสำคัญที่ต้องการเน้นและแยกสอนเป็นการเฉพาะ เช่น การสอนจักสาน เพื่ออนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น ก็สามารถเปิดเป็นรายวิชาเพิ่มเติมได้ แต่ไม่ว่าจะเป็นลักษณะใดก็อยู่ในหลักสูตรสถานศึกษาทั้งสิ้นมิใช่แยกเป็นหลักสูตรสถานศึกษา และหลักสูตรท้องถิ่นจากกัน เพราะการกระจายอำนาจให้โรงเรียนจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา ก็เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพและความต้องการของท้องถิ่นซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันไป

5.2 จัดทำรายวิชาเพิ่มเติม ครูผู้สอนอาจจัดทำรายวิชาที่เป็นสาระการเรียนรู้ พื้นฐานหรือรายวิชาที่เป็นสาระการเรียนรู้เพิ่มเติมของสถานศึกษานั้น ๆ ก็ได้ ในการจัดทำ ครูผู้สอนอาจปรับปรุงพัฒนารายวิชาที่มีอยู่เดิม หรือจัดเป็นรายวิชาใหม่ เพื่อให้ผู้เรียนมีคุณภาพบรรลุตามมาตรฐานการเรียนรู้ของกลุ่มสาระการเรียนรู้ และระดับชั้นนั้น ๆ

5.3 ปรับกิจกรรมการเรียนการสอนหรือจัดกิจกรรมเสริมหรือบูรณาการ ใน รายวิชาต่าง ๆ เพื่อให้ผู้เรียนมีประสบการณ์การเรียนรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นของตนเองตามมาตรฐาน การเรียนรู้ที่กำหนดไว้ในกลุ่มสาระการเรียนรู้ และระดับชั้นนั้น ๆ ทั้งนี้ในการจัดกิจกรรมการ เรียนรู้ ครูผู้สอนอาจเชิญวิทยากร ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือนำนักเรียนออกไปเรียนรู้สภาพจริงใน ท้องถิ่น ก็จะทำให้การเรียนรู้มีความหมายต่อผู้เรียนมากยิ่งขึ้น

5.4 การพัฒนาสื่อ การจัดประสบการณ์การเรียนรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นนี้ ครูผู้สอน อาจพัฒนาสื่อสิ่งพิมพ์หรือจัดทำสื่อประกอบการเรียนรู้อื่น ๆ ให้ผู้เรียนศึกษาค้นคว้า หรือเรียนรู้ ด้วยตนเองก็ได้ เมื่อดำเนินการจัดกิจกรรมการเรียนรู้เสร็จแล้ว ครูผู้สอนควรประเมินคุณภาพ ผู้เรียนตามมาตรฐานการเรียนรู้และประเมินสาระการเรียนรู้ท้องถิ่นของสถานศึกษา รวมทั้งควร ปรับปรุงและพัฒนาแผนการจัดการเรียนรู้ให้มีความเหมาะสมและเป็นปัจจุบันอยู่เสมอ

การนำกรอบหลักสูตรระดับท้องถิ่นสู่การพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา

ในการจัดทำกรอบหลักสูตรท้องถิ่น มีเป้าหมายให้โรงเรียนในสังกัดสำนักงานเขต พื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เขต 26 ทุกโรงเรียน มีความรู้ ความเข้าใจในการนำกรอบหลักสูตร ระดับท้องถิ่นสู่การปฏิบัติ ดังนี้

1. การนำกรอบหลักสูตรระดับท้องถิ่นสู่การพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา ในการ ดำเนินการคณะกรรมการสถานศึกษา คณะกรรมการบริหารงานวิชาการของสถานศึกษา ต้องร่วมกัน จัดให้มีการนำกรอบสาระหลักสูตรระดับท้องถิ่น ไปพิจารณากำหนดจุดเน้นและร่วมรับผิดชอบ อำนวยการให้คณะครู นักเรียนเรียนรู้ทุกกลุ่มสาระ ทั้งนี้ต้องให้มีจุดเด่น จุดสนใจ ดึงดูดใจ ของ โรงเรียนและชุมชน ซึ่งจะเป็นภาพความสำเร็จร่วมกันอย่างภาคภูมิใจ

2. จัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ แสดงผลงานที่ประสบความสำเร็จ (Best Practices) ของโรงเรียนต่าง ๆ เพื่อเกิดการพัฒนาเนื้อหา กิจกรรมตามกรอบสาระหลักสูตรระดับท้องถิ่น ให้ต่อเนื่องและยั่งยืน

3. สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เขต 26 จัดให้มีแผนการเสนอผลงานตามกรอบหลักสูตรระดับท้องถิ่น เพื่อเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ในท้องถิ่น ต่อสาธารณชนและผู้เกี่ยวข้องอย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง เพื่อเสริมสร้างขวัญกำลังใจ และพัฒนาหลักสูตรให้เกิดประสิทธิผลสูงสุด และยั่งยืน

4. จัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในระดับเขตพื้นที่ในจังหวัดมหาสารคามโดยจัดเป็นกลุ่มจังหวัด ซึ่งเป็นการเสริมสร้าง พัฒนาบุคลากร ที่จะส่งผลให้การใช้หลักสูตรท้องถิ่นให้เกิดประสิทธิผลเป็นไปตามเป้าหมายต่อไป

5. จัดให้มีการประเมินผลและพัฒนากรอบหลักสูตรท้องถิ่นอย่างจริงจังหลังการใช้หลักสูตรท้องถิ่นเป็นประจำทุกปี

ในการดำเนินการจัดทำกรอบหลักสูตรระดับท้องถิ่น โดยคำนึงถึงสภาพปัญหา ความพร้อม เอกลักษณ์ ศิลปวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และคุณลักษณะอันพึงประสงค์ ทั้งนี้ สถานศึกษาต้องจัดทำรายวิชาในแต่ละกลุ่มให้ครบถ้วนตามมาตรฐานที่กำหนด การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นมีขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1 การจัดตั้งคณะทำงานเพื่อพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่น

ขั้นที่ 2 การศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐาน

ขั้นที่ 3 การกำหนดจุดประสงค์ของหลักสูตรระดับท้องถิ่น

ขั้นที่ 4 การกำหนดเนื้อหา

ขั้นที่ 5 การกำหนดกิจกรรม

ขั้นที่ 6 การกำหนดคาบเวลาเรียน

ขั้นที่ 7 การกำหนดเกณฑ์ การวัดและประเมินผล

ขั้นที่ 8 การจัดทำเอกสารหลักสูตร

ขั้นที่ 9 การตรวจสอบคุณภาพและการทดลองใช้หลักสูตร

ขั้นที่ 10 การเสนอขออนุมัติใช้หลักสูตร

ขั้นที่ 11 การนำหลักสูตรไปใช้

ขั้นที่ 12 การประเมินผลหลักสูตร

การปรับหลักสูตรให้เข้ากับสภาพสังคมของท้องถิ่นอาจจะดำเนินการในระดับเขตการศึกษา ระดับจังหวัด ระดับอำเภอ หรือระดับโรงเรียนก็ได้ การดำเนินการทุกระดับหากจะให้ เป็นไปอย่างมีระบบและเป็นขั้นตอนควรมีลำดับขั้นดังนี้

ขั้นที่ 1 จัดทำคณะทำงาน ควรเลือกบุคคลที่มีความสามารถและมีความตั้งใจจริง

ในการปฏิบัติงานเป็นสำคัญ

ขั้นที่ 2 ศึกษาสภาพข้อมูลพื้นฐาน เพื่อจะได้ทราบข้อมูลที่แท้จริงภายในสังคม ซึ่งจะเป็นประโยชน์ อย่างมากต่อการพัฒนาหลักสูตรให้ตรงกับความต้องการของท้องถิ่น

ขั้นที่ 3 กำหนดจุดมุ่งหมายสำหรับหลักสูตรท้องถิ่นว่าจะทำการพัฒนาโดยการปรับหลักสูตรกลาง หรือสร้างหลักสูตรท้องถิ่นขึ้นมาเสริมนั้นควรให้บรรลุเป้าหมายอะไรบ้าง

ขั้นที่ 4 ดำเนินการเลือกเนื้อหาสาระที่มีอยู่ในหลักสูตรกลางที่สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของท้องถิ่นและ จัดสร้างกระบวนวิชาขึ้นมาใหม่

ขั้นที่ 5 ดำเนินการใช้หลักสูตรตามที่ได้รับขยายไว้แล้วโดยมีการนิเทศติดตามผลการใช้อย่างใกล้ชิด

ขั้นที่ 6 ประเมินผลการใช้หลักสูตร เป็นขั้นที่มีความสำคัญมาก เพราะจะทำให้ทราบว่าหลักสูตร ที่จัดทำขึ้นนั้นเหมาะสมหรือไม่อย่างไร

ขั้นที่ 7 ทำการปรับปรุงแก้ไข เป็นขั้นตัดสินใจเกี่ยวกับหลักสูตรว่าสมควรจะได้มีการปรับปรุงแก้ไข ตรงจุดไหนจึงจะทำให้หลักสูตรเหมาะสมและก่อให้เกิดประโยชน์แก่การศึกษาในสังคมส่วนรวมและสังคมท้องถิ่นให้มากที่สุด

สรุปได้ว่า สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เขต 26 มีบทบาทสำคัญในการจัดทำกรอบหลักสูตรระดับท้องถิ่นเพื่อเชื่อมโยงหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานและความต้องการของท้องถิ่น โดยดำเนินการแบบมีส่วนร่วมของครู ผู้บริหาร ศึกษานิเทศก์ และผู้ทรงคุณวุฒิในท้องถิ่น เพื่อให้โรงเรียนพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษาและการจัดการเรียนการสอน เพื่อให้ผู้เรียนมีความรักและความภาคภูมิใจในท้องถิ่น

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. งานวิจัยในประเทศ

น้ำทิพย์ เจริญสุข (2548 : 116-117)ศึกษาการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษาของโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน ในสังกัดกองกำกับการตำรวจที่ 12 พบว่า

1. สภาพการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษาของโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนในสังกัดกองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดน ผู้บริหารโรงเรียน คณะกรรมการสถานศึกษาให้การสนับสนุนและเห็นความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นทางด้านเกษตรกรรม นำภูมิปัญญาท้องถิ่นทางด้านเกษตรกรรมมาจัดการเรียนการสอนมีความสอดคล้องกับเนื้อหาและความต้องการของท้องถิ่น มีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นทางด้านเกษตรกรรมมาใช้ในการจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา มีการปรึกษาและอบรมความรู้ในการจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา ส่วนใหญ่นำเรื่องการทำนา การปลูกพืชผักสวนครัว การทำสวน การทำไร่ มาจัดกิจกรรมการเรียนการสอนอยู่ในกลุ่มสาระการเรียนรู้และเทคโนโลยี

2. ปัญหาการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษาของโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนในสังกัดกองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนที่ 12 พบว่าส่วนใหญ่ขาดงบประมาณ ขาดเอกสารค้นคว้าขาดการเสนอแนะและไม่ได้รับความรู้จากผู้รู้อย่างแท้จริง

3. ข้อเสนอแนะในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านเกษตรกรรมมีการนำมาบูรณาการเชื่อมโยงกับกลุ่มสาระวิทยาศาสตร์ กลุ่มสาระสังคม ศาสนา และวัฒนธรรม กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาต่างประเทศและเทคโนโลยีในระดับมาก นำมาบูรณาการกับภูมิปัญญาท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสมกับกลุ่มสาระหลักสูตรแกนกลาง

นางกอบกุล พรหมทอง (2550 : 71-72) การนำภูมิปัญญาท้องถิ่น มาใช้ในการสอนตามหลักสูตรสถานศึกษา : กรณีศึกษาโรงเรียนโรงเรียนจรรยาสองรัตนาคาร สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาแพร่ เขต 2 พบว่า

1. สภาพการปฏิบัติงานของคณะกรรมการสถานศึกษาด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ควรนำมาสอนตามหลักสูตรสถานศึกษา พบว่าระดับการปฏิบัติของคณะกรรมการสถานศึกษาในด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ควรนำมาใช้ในการเรียนการสอนตามหลักสูตรสถานศึกษาอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่า รายการที่มีสภาพปฏิบัติมากที่สุด คือควรนำภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนที่ควรนำมาใช้ในการเรียนการสอนตามหลักสูตรสถานศึกษาอยู่ในระดับมากที่สุด ข้อที่มีรายการปฏิบัติน้อยที่สุด คือการแนะนำให้นักเรียนไปศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมจากสถานศึกษาอื่น

2. สภาพการปฏิบัติงานของครูผู้สอน พบว่าด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ควรนำมาสอนตามหลักสูตรสถานศึกษา อยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่ารายการที่มีสภาพปฏิบัติมากที่สุด คือควรนำภูมิปัญญาท้องถิ่นของท่านมาอนุรักษ์สืบสานต่อไป

3. ผลจากการสัมภาษณ์ โดยใช้แบบสอบถาม พบว่า ควรนำภูมิปัญญาด้านการเล่นดนตรีพื้นบ้าน การรำดาบหรือฟ้อนดาบ การละเล่นตบมะผาบ การเล่นเกมพื้นบ้าน คำเมือง การทำแคบหมู การเล่นดนตรีไทย การฟ้อนเจิง การทำขนมจีน มาใช้ในการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียน

ประถมชัย เอี่ยมสะอาด (2550 : 135 - 136) ได้ศึกษา การพัฒนาความร่วมมือกับชุมชน ในการจัดการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของโรงเรียนบ้านกอก อำเภอบางบาล จังหวัดร้อยเอ็ด

1. ชุมชนได้ร่วมแสดงความคิดเห็นและให้ความร่วมมือในการตอบแบบสอบถามเป็นอย่างดี ทุกคนเห็นด้วยกับการนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นเชื่อมมาโยงเข้ากับการจัดการเรียนรู้ในกลุ่มสาระการเรียนรู้การงานอาชีพและเทคโนโลยี และพร้อมที่จะให้การสนับสนุนในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนโดยดูได้จากการเข้าร่วมประชุม มีผู้เข้าร่วมประชุมเป็นจำนวนมาก และในการประชุมต่างก็ได้เสนอแนะแนวทางในการที่จะส่งเสริมสนับสนุนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้อาสาสมัครเข้ามามีส่วนร่วมจำนวน 9 คน เพื่อที่จะอาสาถ่ายทอดภูมิปัญญาในครั้งนี้ ที่ประชุมจึงได้มีการจัดตั้งกลุ่มอาสาโดยให้ใช้ชื่อกลุ่มว่า “กลุ่มอาสาช่วยอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น” และได้รับการสนับสนุนเครื่องมือในการทอผ้าเป็นกึ่งกระดุกจำนวน 2 หลัง จากชุมชน

2. ผู้ร่วมศึกษาค้นคว้าร่วมกับกลุ่มอาสาสมัครภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ประชุมเชิงปฏิบัติการการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น เรื่องการทอผ้าขาวม้า จนได้หลักสูตรท้องถิ่นที่จะนำมาใช้ในการจัดการเรียนรู้ให้กับนักเรียนซึ่งก็เป็นที่น่ายินดีมากที่หลักสูตรนี้ได้มาจากความร่วมมือของชุมชน

3. การนำหลักสูตรท้องถิ่นมาใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนในครั้งนี้ได้รับความสนใจจากนักเรียน ครู ตลอดทั้งชุมชน ผลผลิตที่ได้จากการจัดกิจกรรมนำมาซึ่งความภูมิใจแก่ชุมชน วิทยากรผู้รู้ภูมิปัญญาหรือกลุ่มอาสาสมัครภูมิปัญญาท้องถิ่นให้มีกำลังใจในการมีส่วนร่วมจัดการศึกษาต่อไป

พัชรวัลย์ ด้านพินิจ (2550 : 79-80) ได้ศึกษา เรื่อง การบริหารจัดการการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นโดยการมีส่วนร่วมของวิทยากรชุมชน พบว่า การดำเนินการวิจัยเพื่อหาแนวทางที่เหมาะสมโดยมีส่วนร่วมของภูมิปัญญาชาวบ้าน ในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น วิชาการประดิษฐ์วัสดุจากกระดาษสาโรงเรียนเชียงรายวิทยาคม สรุปผลการวิจัยโดยใช้หลักการบริหารคุณภาพของเดมมิง (Deming Cycle) ได้ดังนี้

ขั้นวางแผน (Plan) การประชุมคณะกรรมการร่างหลักสูตรเพื่อหาแนวทางการมีส่วนร่วมของภูมิปัญญาชาวบ้านในการพัฒนาท้องถิ่น ณ ห้องสมุดโรงเรียนเชียงรายวิทยาคม ทุกอย่างได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีเกินคาด เหมาะสมทั้งเวลา สถานที่ สถานประกอบการหาแนวทางสร้างความร่วมมือ ได้กำหนดการที่แน่นอนที่จะลงมือปฏิบัติตามกิจกรรม ได้ออกไปนัดพบมาทำ

ขั้นปฏิบัติตามแผน (Do) เชิญเป็นวิทยากรชุมชนจากบ้านโพธิ์ชัย ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย เข้ามาทำการสอนนักเรียนในโรงเรียนเชียงรายวิทยาคม โดยการแบ่งกลุ่ม มีวิทยากรชุมชนเป็นที่ปรึกษาประจำกลุ่มอย่างใกล้ชิด ในส่วนของคณะกรรมการพัฒนาหลักสูตร ได้ดำเนินการร่างหลักสูตรโดยอาศัย การสังเกต สัมภาษณ์ สอบถามผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายเป็นการสร้างแนวทางการหาความร่วมมือการมีส่วนร่วมของวิทยากรชุมชนในการพัฒนาหลักสูตรจัดทำความนำหลักการ จุดมุ่งหมาย ความสำคัญ วิสัยทัศน์ของหลักสูตรท้องถิ่น กลุ่มการเรียนรู้การงานอาชีพ และเทคโนโลยี

ขั้นการตรวจสอบ (Check) จากขั้นวางแผน และปฏิบัติตามแผนมาเป็นลำดับแล้วนั้น ขั้นตอนนี้จึงสามารถตรวจสอบความถูกต้องและความเหมาะสมของหลักสูตรท้องถิ่น วิชาการประดิษฐ์วัสดุจากกระดาษสา โดยการประสานงานเชิญผู้ทรงคุณวุฒิ ศึกษานิเทศก์เป็นกรรมการตรวจสอบ

ขั้นการปรับปรุงแก้ไข (Action) หลังจากการตรวจสอบของผู้ทรงคุณวุฒิ ศึกษานิเทศก์และคณะกรรมการพัฒนาหลักสูตรเรียบร้อยแล้ว นำมาปรับปรุงแก้ไข ขอคำรับรองจากผู้ทรงคุณวุฒิ คณาจารย์ที่ปรึกษาการวิจัย เผยแพร่งานวิจัย และหลักสูตรท้องถิ่นวิชาการประดิษฐ์วัสดุจากกระดาษสา แก่ผู้เกี่ยวข้อง

อัจฉรา วรหาญ (2550 : 120-121) ได้ศึกษา เรื่องการจัดการโครงการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของโรงเรียนวัดปางเดิม อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า โรงเรียนได้จัดบุคลากร เข้าปฏิบัติงานได้ตรงกับความสามารถ หมุนเวียนภูมิปัญญาท้องถิ่นมาให้ความรู้แก่

นักเรียน และกำหนดหน้าที่ในการปฏิบัติงานของบุคลากรแต่ละคน ส่วนที่ไม่ได้ปฏิบัติคือ จัดแหล่งเรียนรู้ ให้บุคลากรได้พัฒนาตนเอง เผยแพร่ผลงานของบุคลากรต่อสาธารณชน ประเมินผลการปฏิบัติงาน ของบุคลากรในรูปแบบของคณะกรรมการ และให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการจัดบุคลากรเข้าปฏิบัติงาน ส่วนปัญหาพบว่า บุคลากรขาดความรู้ความเข้าใจ และความถนัดเฉพาะเรื่อง และบุคลากรไม่เพียงพอในการจัดการเรียนรู้

ด้านอาคารสถานที่และสภาพแวดล้อม โรงเรียนได้ให้บริการ อาคารสถานที่ แก่ชุมชน ใช้ประโยชน์อาคารสถานที่ที่มีอยู่อย่างคุ้มค่า และแนะนำนักเรียนให้ไปศึกษากับภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ในชุมชน ส่วนที่ไม่ได้ปฏิบัติคือ กระตุ้นให้บุคลากรมีส่วนร่วมในการ รักษาอาคารสถานที่

ด้านงบประมาณ โรงเรียนได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จัดสรรงบประมาณตามความสำคัญของกิจกรรม จัดสรรงบประมาณเพื่อเป็นค่าตอบแทนวิทยากรท้องถิ่น และสำรวจแหล่งงบประมาณที่สนับสนุนการจัดการโครงการ ส่วนที่ไม่ได้ปฏิบัติคือ ขี้แจงการบริหารงบประมาณของโครงการ

วิธีปฏิบัติงานในโครงการ โรงเรียนได้กำหนดเป้าหมายความสำเร็จของการจัดการโครงการ ประเมินการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้จัดการเรียนรู้ และนำเสนอผลการจัดการโครงการภายในสถานศึกษา ส่วนที่ไม่ได้ปฏิบัติคือ นำเสนอผลการจัดการโครงการภายนอกสถานศึกษา ประเมินผลการจัดการโครงการ และส่งเสริมให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมประเมินตนเองในด้านการเรียนรู้ ส่วนปัญหาพบว่า วิทยากรให้ความรู้มีน้อย ไม่เพียงพอกับจำนวนผู้เรียน สำหรับข้อเสนอแนะควรจัดวิทยากรให้ความรู้พอเพียงกับจำนวนนักเรียน และควรจัดทำโครงการส่งเสริมภูมิปัญญาอย่างต่อเนื่องและจริงจัง

เอื้อมพร ต้นชะเทวรินทร์ (2550 : 155 - 172) ได้ศึกษาเรื่องการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษาของโรงเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามหาสารคาม เขต 1 สรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

1. ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม ประกอบด้วย ครูผู้สอนจำนวน 137 คน คิดเป็นร้อยละ 37.20 รองลงมาคือผู้บริหารและภูมิปัญญาท้องถิ่น จำนวน 116 คน คิดเป็นร้อยละ 31.40 ปฏิบัติหน้าที่ในโรงเรียนขนาดใหญ่ จำนวน 186 คน คิดเป็นร้อยละ 50.40 รองลงมาคือโรงเรียนขนาดเล็ก จำนวน 183 คน คิดเป็นร้อยละ 49.60

2. ระดับการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษาของโรงเรียน ทั้งโดยรวมและรายด้าน พบอยู่ในระดับมาก โดยเรียงลำดับค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อย ดังนี้ คือด้านการจัดคำอธิบายรายวิชา หรือรายวิชาเพิ่มเติมขึ้นมาใหม่ ด้านการปรับกิจกรรมการจัดการเรียนการสอนและกิจกรรมเสริม ด้านการปรับรายละเอียดของเนื้อหา ด้านการปรับปรุงและเลือกใช้สื่อการเรียนการสอน และด้านการจัดทำสื่อการเรียนการสอนขึ้นใหม่

3. เปรียบเทียบระดับการนำภูมิปัญญามาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษาของโรงเรียน จำแนกตามสถานภาพ และขนาดสถานศึกษา ทั้งโดยรวมและรายด้าน ผลการวิจัยพบว่า

3.1 ผู้บริหารโรงเรียน ครูผู้สอน และภูมิปัญญาท้องถิ่น มีความคิดเห็นเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรของสถานศึกษา ของโรงเรียนทั้งโดยรวมและรายด้านแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ .05

3.2 โรงเรียนที่ขนาดแตกต่างกัน มีความคิดเห็นเกี่ยวกับการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา ทั้งโดยรวมและรายด้านไม่แตกต่างกัน

4. ข้อเสนอแนะในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการจัดการเรียนการสอนของโรงเรียน โดยสรุปเรียงลำดับค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อยในแต่ละด้านดังนี้ ด้านการปรับกิจกรรมการเรียนการสอนและกิจกรรมเสริม ด้านการปรับรายละเอียดของเนื้อหา ด้านการปรับปรุงและเลือกใช้สื่อ ด้านการจัดทำสื่อการเรียนการสอนขึ้นใหม่

ประยูร สนสกุล (2550 : 88-89) ได้ศึกษา เรื่อง สภาพปัญหาและความต้องการการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการเรียนการสอนตามความคิดเห็นของนักเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาศรีธรรมเขต 1 พบว่า

1. ผลการวิเคราะห์ข้อมูลสภาพปัญหาในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในกระบวนการการเรียนการสอน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาศรีธรรมเขต 1 พบว่า ด้านที่มีค่าเฉลี่ยอันดับ 1 ด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม อันดับ 2 ด้านการเกษตร อันดับ 3 ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน อันดับ 4 ด้านการแพทย์แผนไทย อันดับ 5 ศิลปกรรม อันดับ 6 ภาษาและวรรณกรรม อันดับ 7 ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อันดับ 8 ด้านปรัชญาและประเพณี และอันดับ 9 ด้านโภชนาการ

2. ผลการวิเคราะห์ข้อมูลความคิดเห็นต่อระดับความต้องการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในกระบวนการการเรียนการสอน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาศรีธรรมเขต 1 พบว่า ด้านที่มีค่าเฉลี่ยอันดับ 1 ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อันดับ 2 ด้านศิลปกรรม อันดับ 3 ด้านการแพทย์แผนไทย

3. ข้อเสนอแนะอื่นๆในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในกระบวนการการเรียนการสอน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาศรีธรรมเขต 1 ของนักเรียนช่วงชั้นที่ 2 พบว่า 1) ควรนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับดนตรีไทยและดนตรีสากลมาใช้ในกระบวนการเรียนสอน 2) ควรนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับศิลปะมาใช้ในกระบวนการเรียนสอน 3) ควรจัดให้มีการเรียนการสอนเกี่ยวกับการทำอาหาร 4) ควรนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับเกษตรทฤษฎีแนวใหม่มาใช้ 5) ควรจัดให้มีการเรียนการสอนเกี่ยวกับการทอผ้า 6) ควรจัดให้มีการเรียนการสอนเกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น 7) ควรจัดให้มีการเรียนการสอนเกี่ยวกับอุตสาหกรรม 8) ควรจัดศึกษาดูงานนอกสถานที่ 9) จัดครูต่างชาติสอนภาษาอังกฤษ 10) จัดการสอนเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างจริงจัง

ปัทมา รุ่งศิริวัฒนาภิจ (2550 : 128-130) ได้ศึกษาเรื่อง การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนาสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่หนองคาย เขต 1

1. การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนาสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่หนองคาย เขต 1 พบว่า คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานมีความคิดเห็นต่อการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนาสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่หนองคาย เขต 1

โดยรวมและรายด้าน 3 ด้าน อยู่ในระดับปานกลางและระดับมาก 2 ด้าน เรียงลำดับค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อย ดังนี้ ด้านการปรับกิจกรรมและจัดทำคำอธิบายรายวิชา อยู่ในระดับมาก ด้านปรับปรุงหรือเลือกใช้สื่อการเรียนรู้ ด้านการปรับรายละเอียดเนื้อหาและด้านการจัดทำสื่อการเรียนรู้ขึ้นใหม่อยู่ในระดับปานกลาง

2. ผลการศึกษาปฏิสัมพันธ์ ระหว่างสถานภาพและขนาดของสถานศึกษา ของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานต่อการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในหลักสูตรสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่หนองคาย เขต 1 พบว่า ปฏิสัมพันธ์ ระหว่างสถานภาพและขนาดของสถานศึกษาของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานต่อการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในหลักสูตรสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่หนองคาย เขต 1 จำนวน 2 ด้าน ได้แก่ การปรับกิจกรรมการเรียนรู้หรือกิจกรรมเสริมและด้านการจัดทำสื่อการเรียนรู้ขึ้นใหม่ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.05 และรายด้าน 3 ด้าน ด้านปรับรายละเอียดเนื้อหา ด้านจัดทำคำอธิบายรายวิชา และด้านปรับปรุงหรือเลือกใช้สื่อไม่ปฏิสัมพันธ์กัน

ศรัญญา จันทร์เที่ยง (2550 : 97-99) ได้ศึกษาเรื่อง การศึกษาสภาพการรับรู้และสภาพการดำเนินงานส่งเสริมสนับสนุนภูมิปัญญาท้องถิ่นของสถานศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา จังหวัดอุดรดิตต์ พบว่า

1. สภาพการรับรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นของสถานศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา จังหวัดอุดรดิตต์ พบว่า สภาพการรับรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นของสถานศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา จังหวัดอุดรดิตต์ ด้านดนตรีและศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ด้านภาษาถิ่นและวรรณกรรมพื้นบ้าน ด้านขนบธรรมเนียมประเพณีพื้นบ้าน ด้านวัฒนธรรมพื้นบ้าน อยู่ในระดับปานกลาง

2. สภาพการดำเนินงานสนับสนุนภูมิปัญญาท้องถิ่นของสถานศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา จังหวัดอุดรดิตต์ พบว่า การดำเนินงานสนับสนุนภูมิปัญญาท้องถิ่นของสถานศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา จังหวัดอุดรดิตต์ ด้านดนตรีและศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ด้านภาษาถิ่นและวรรณกรรมพื้นบ้าน ด้านขนบธรรมเนียมประเพณีพื้นบ้าน ด้านวัฒนธรรมพื้นบ้าน โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง

3. เปรียบเทียบการรับรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นของสถานศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา จังหวัดอุดรดิตต์ ระหว่างสหวิทยาเขตอุดรดิตต์ ด้านดนตรีและศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ด้านภาษาถิ่นและวรรณกรรมพื้นบ้าน ด้านขนบธรรมเนียมประเพณีพื้นบ้าน ด้านวัฒนธรรมพื้นบ้าน ในภาพรวมไม่แตกต่างกัน ยกเว้นด้าน ภาษาและวรรณกรรมท้องถิ่น ที่แตกต่างกันออกไปแต่ละท้องถิ่น

4. เปรียบเทียบการดำเนินงานสนับสนุนภูมิปัญญาท้องถิ่นของสถานศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา จังหวัดอุดรดิตต์ ระหว่างสหวิทยาเขตอุดรดิตต์ ด้านดนตรีและศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ด้านภาษาถิ่นและวรรณกรรมพื้นบ้าน ด้านขนบธรรมเนียมประเพณีพื้นบ้าน ด้านวัฒนธรรมพื้นบ้าน ในภาพรวมไม่แตกต่างกัน

วัตร สุขใจ (2551 : 52-54) ได้ศึกษา เรื่องการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในงานวิชาการของโรงเรียนบ้านยางครก อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า

ในด้านการวางแผนปฏิบัติงาน ส่วนใหญ่ที่ไม่ได้ปฏิบัติคือ จัดแหล่งเรียนรู้การใช้
 ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน ร่วมทำกิจกรรมการจัดการเรียนรู้และให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการ
 จัดทำแผนการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในงานวิชาการ ส่วนน้อยที่ได้ปฏิบัติคือ การนำภูมิปัญญาท้องถิ่น
 ที่เลือกมาจัดการเรียนรู้ กำหนดกิจกรรมการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นแก่ผู้เรียน และกำหนดหน้าที่
 ครูภูมิปัญญาท้องถิ่น สำหรับส่วนที่ไม่แน่ใจได้แก่ กำหนดแผนการจัดการเรียนรู้ภูมิปัญญา
 ท้องถิ่นในงานวิชาการของโรงเรียน ครูภูมิปัญญาท้องถิ่นควรมีการส่งเสริมและควรให้ทุกฝ่ายมี
 ส่วนร่วมในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน

ในด้านการร่วมมือประสานงาน ส่วนใหญ่ที่ไม่ได้ปฏิบัติคือให้ชุมชนมีส่วนร่วม
 สรรหาแหล่งทุนร่วมสร้างแหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนและประชาสัมพันธ์การใช้ภูมิ
 ปัญญาท้องถิ่นในงานวิชาการ ส่วนน้อยที่ได้ปฏิบัติคือ การสืบสานประเพณีท้องถิ่น การสนับสนุน
 ครูภูมิปัญญาท้องถิ่น และร่วมรับรู้เกี่ยวกับปัญหาการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของโรงเรียน ส่วนที่ไม่
 แนใจคือ ร่วมรับรู้เกี่ยวกับปัญหาการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในส่วนของปัญหาพบว่า เยาวชนไม่มี
 ความสนใจที่จะเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ขาดผู้สืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นและคนในชุมชนไม่ให้
 ความร่วมมือในการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

ในด้านการจัดสรรทรัพยากร ส่วนใหญ่ที่ไม่ได้ปฏิบัติคือ ให้ชุมชนมีส่วนร่วมแสดง
 ความคิดเห็นในการเลือกครูภูมิปัญญาท้องถิ่น จัดแหล่งเรียนรู้ตามความต้องการของผู้เรียน และ
 สรรหาคณะกรรมการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่วนน้อยที่ได้ปฏิบัติคือ สรรหาครูภูมิปัญญาท้องถิ่น
 เลือกภูมิปัญญาท้องถิ่นที่นำมาใช้ในงานวิชาการของโรงเรียน

ในด้านผลการปฏิบัติงาน พบว่า ขาดงบประมาณในการจ้างครูภูมิปัญญาท้องถิ่น
 สถานศึกษาไม่มีการคัดเลือกครูภูมิปัญญาท้องถิ่นและขาดผู้เชี่ยวชาญครูภูมิปัญญาท้องถิ่น
 เอลิม คงแสนคำ (2552 : 120-121) ได้ศึกษา เรื่องการมีส่วนร่วมของ
 คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานต่อการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในโรงเรียน สังกัด
 สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา กาฬสินธุ์ เขต 2 สรุปผลการวิจัยดังนี้

1. ระดับการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานต่อการนำ
 ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในโรงเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษากาฬสินธุ์ เขต 2
 โดยรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า อยู่ในระดับมาก 7 ด้าน เรียงลำดับ
 ค่าเฉลี่ยมากไปหาน้อย 3 ลำดับแรก คือด้านเกษตรกรรม ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชนและ
 ด้านโภชนาการ จำแนกตามขนาดโรงเรียน พบว่า ทั้งโรงเรียนขนาดใหญ่ โรงเรียนขนาดเล็ก
 พบว่าคณะกรรมการสถานศึกษามีส่วนร่วมต่อการนำภูมิปัญญามาใช้ในโรงเรียนโดยรวมอยู่ใน
 ระดับมาก

2. ผลการวิเคราะห์ระดับการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้น
 พื้นฐานต่อการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในโรงเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษากาฬสินธุ์
 เขต 2 จำแนกตามขนาดโรงเรียน โดยรวมมีความคิดเห็นไม่แตกต่างกัน เมื่อพิจารณาเป็นราย
 ด้าน พบว่า โรงเรียนขนาดใหญ่และโรงเรียนขนาดเล็กมีความคิดเห็นไม่แตกต่างกัน ยกเว้นด้านที่
 4 และด้านที่ 6 แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ .05

ชัยภัทร ทองห่อ (2552 : 128-129) การศึกษาการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาสุรินทร์ เขต 3 ผลการวิจัย พบว่า

1. การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาสุรินทร์ เขต 3 ผลการวิจัย พบว่า มีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณารายด้านพบว่า ด้านที่มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก ได้แก่ ด้านการเกษตรและด้านปรัชญา ศาสนาและประเพณี ค่าเฉลี่ยในระดับปานกลางคือด้านการแพทย์แผนไทย ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน ด้านศิลปกรรมด้านภาษาและวรรณกรรม และด้านโภชนาการ

2. ผลการศึกษาเปรียบเทียบการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาสุรินทร์ เขต 3 จำแนกตามขนาดสถานศึกษา พบว่าสถานศึกษาขนาดเล็กและขนาดใหญ่มีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในสถานศึกษาโดยรวมและรายด้านแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

ประเมิน ทองพร่อง (2553 : 121-122) ได้ศึกษา เรื่อง การมีส่วนร่วมของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาดรрад พบว่า

1. การมีส่วนร่วมของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาดรрад ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน เรียงลำดับค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อย 3 ลำดับแรก คือ ด้านการนำหลักสูตรท้องถิ่นไปใช้ ด้านนโยบายในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น และด้านการสร้างหลักสูตรท้องถิ่น

2. ผลการเปรียบเทียบการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการสถานศึกษาในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาดรрад จำแนกตามสถานภาพของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน พบว่า การมีส่วนร่วมของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานที่เป็นบุคคลภายในและบุคคลภายนอก โดยรวมและรายด้านทุกด้านแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

3. ผลการเปรียบเทียบการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการสถานศึกษาในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาดรрад จำแนกตามขนาดสถานศึกษาพบว่า การมีส่วนร่วมของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานของสถานศึกษาขนาดเล็กและสถานศึกษาขนาดใหญ่ โดยรวมและรายด้านทุกด้านแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.5

สุพิน นาชัยบุรณ์ (2553 : 80) การพัฒนาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แก่นักเรียน โรงเรียนฟ้าแดดสูงยางวิทยา อําเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ พบว่า

ผลการดำเนินการพัฒนาในวงรอบที่ 1 พบว่า มีการเปลี่ยนแปลงทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนและชุมชน ด้านความร่วมมือระหว่างโรงเรียนและชุมชนได้รับการสนับสนุนจากชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงดีขึ้นจากทุกกิจกรรม กิจกรรมประชาสัมพันธ์

โดยเฉพาะการแจ้งประกาศผ่านเสียงตามสายหรือหอกระจายข่าวได้ดำเนินการให้เกิดความต่อเนื่องทำให้เพิ่มความสัมพันธ์คุ้นเคยต่อกันยิ่งขึ้น การมีส่วนร่วมของชุมชนจึงดีขึ้นและต่อเนื่องกันกับการดำเนินงานด้านต่าง ๆ ที่โรงเรียนจัดขึ้นทุกครั้ง การร่วมจัดรายการวิทยุชุมชนระหว่างครูและผู้นำชุมชนยิ่งเป็นการทวีความร่วมมือเป็นแรงกระตุ้นในการหาแนวทางต่างๆ ในการร่วมกันมองเห็นปัญหาและแนวทางในการแก้ไขปัญหาหารือกันรับฟังซึ่งกันและกัน การประชาสัมพันธ์ผ่านสองกิจกรรมหลักจึงมีบทบาททำให้ชุมชนทราบข่าวสาร ความเป็นมาและทราบแนวทางการร่วมมือกันระหว่างโรงเรียนและชุมชน สำหรับกิจกรรมการประชุมแบบมีส่วนร่วม ผู้ร่วมศึกษาเข้าร่วมประชุม มีการระดมความคิดสร้างสรรค์ ทุกคนมีความรู้ ความเข้าใจ ตระหนักในบทบาทและหน้าที่ของตนเอง ในการสนับสนุนและการเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาการดำเนินงานความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนและชุมชนโดยเฉพาะการเข้ามามีส่วนร่วมในการให้การศึกษาแก่นักเรียน ในการประชุมได้มีการสรุปผล วางกรอบแนวทางในการปฏิบัติในแต่ละกิจกรรมในการให้การศึกษาแก่นักเรียน

ผลการดำเนินการพัฒนาในวงรอบที่ 2 พบว่า เด็กนักเรียน นำกิจกรรมความรู้ของภูมิปัญญา ท้องถิ่นเข้าสู่โรงเรียน ซึ่งมีกิจกรรมย่อย ดังนี้ ดนตรีโปงลางพื้นบ้าน กิจกรรมการร้อยมาลัย และการนวดแผนไทย เมื่อมีการดำเนินการในแต่ละกิจกรรมก็ได้สำเร็จและบรรลุเป้าหมายที่ได้วางไว้ กล่าวคือ นักเรียนได้รับการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาของชุมชน นักเรียนรู้สึกรักและภูมิใจในศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นของตนเองและมีความพึงพอใจอย่างมากที่ได้เรียนรู้เกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้

ศิริพร แสงคร้าม (2554 : 104 - 106) ได้ศึกษาเรื่อง ผลการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาเพชรบูรณ์ เขต 3 พบว่า สถานศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาเพชรบูรณ์ เขต 3 และเปรียบเทียบผลการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาเพชรบูรณ์ เขต 3 จำแนกตามเพศ อายุ ระดับการศึกษาสูงสุด และขนาดสถานศึกษา กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า คือ นักเรียน จำนวน 375 คน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาเพชรบูรณ์ เขต 3 ปีการศึกษา 2554 สรุปได้ดังนี้

1. ผลการศึกษาสถานภาพของผู้ตอบแบบสอบถาม ได้แก่ นักเรียน จำนวน 375 คน คิดเป็น ร้อยละ 100 และจำแนกตามเพศได้แก่ เพศชาย จำนวน 189 คน คิดเป็นร้อยละ 50.4 และเพศหญิง จำนวน 186 คน คิดเป็นร้อยละ 49.60

2. ผลการศึกษาความคิดเห็นของนักเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาเพชรบูรณ์ เขต 3 โดยด้านที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุด คือด้านการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ อันดับสองด้านนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในสถานศึกษา อันดับสาม คือด้านทักษะในการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

3. ผลการเปรียบเทียบผลการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในสถานศึกษา จำแนกตามเพศ ด้านเจตคติที่เกิดจากการเรียนรู้โดยภาพรวมพบว่าไม่แตกต่างกัน ด้านการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในสถานศึกษาโดยภาพรวมและรายคู่ พบว่า ไม่แตกต่างกัน จำแนกตามขนาดสถานศึกษาในภาพรวม พบว่า ไม่แตกต่างกัน

ชลธิชา ประทุม (2556 : 100-102) ได้ศึกษาเรื่องการศึกษาสภาพการใช้แหล่งเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการเรียนรู้ของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เขต 27 สามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

1. สภาพการใช้แหล่งเรียนรู้ในชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่นของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เขต 27 พบว่า ความคิดเห็นของผู้บริหาร และครูผู้สอน โดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณาแต่ละด้าน พบว่าอยู่ในระดับมาก 3 ด้าน โดยเรียงลำดับตามค่าเฉลี่ยจากสูงไปหาต่ำ 3 ลำดับแรก คือ ด้านแหล่งเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านวัฒนธรรม ด้านแหล่งเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านบุคคล ด้านแหล่งเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านธรรมชาติ และด้านแหล่งเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านสังคม เมื่อพิจารณาตามสถานภาพของบุคลากร พบว่า ผู้บริหารสถานศึกษา มีความคิดเห็นอยู่ในระดับปานกลาง

2. เปรียบเทียบสภาพการใช้แหล่งเรียนรู้ในชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่นของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เขต 27 พบว่า ความคิดเห็นของผู้บริหาร และครูผู้สอน โดยภาพรวม ไม่แตกต่างกัน ส่วนบุคลากรในสถานศึกษาที่มีขนาดต่างกันมีความคิดเห็นแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 และพบว่า . สถานศึกษาขนาดเล็กกับขนาดกลาง และขนาดเล็กกับขนาดใหญ่ แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ส่วนสถานศึกษาที่มีขนาดกลางกับขนาดใหญ่มีความคิดเห็นไม่แตกต่างกัน

3. เปรียบเทียบบุคลากรที่ปฏิบัติงานอยู่ในสถานศึกษาที่มีขนาดต่างกัน ต่อสภาพการใช้แหล่งเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการเรียนรู้ของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เขต 27 โดยภาพรวมพบว่าบุคลากรที่ปฏิบัติงานอยู่ในสถานศึกษาขนาดเล็กกับขนาดกลาง และบุคลากรที่ปฏิบัติงานอยู่ในสถานศึกษาขนาดเล็กกับขนาดใหญ่ มีความคิดเห็นเกี่ยวกับสภาพการใช้แหล่งเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการเรียนรู้ของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เขต 27 โดยภาพรวม แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ส่วนบุคลากรที่ปฏิบัติงานอยู่ในสถานศึกษาขนาดกลางกับบุคลากรที่ปฏิบัติงานอยู่ในสถานศึกษาขนาดใหญ่ มีความคิดเห็นไม่แตกต่างกัน

2. งานวิจัยต่างประเทศ

ไรด์เอาท์ (Rideout. 1997 : 3348) ได้ศึกษาความคิดเห็นเกี่ยวกับการบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วมของโรงเรียนในนิวฟิแลนด์และลาบราเดอร์ โดยเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้เสียทางการศึกษาเข้ามามีส่วนร่วมทางการจัดการศึกษาระดับท้องถิ่น โดยส่วนมากดำเนินการโดยการตั้งสถานักเรียน การจัดทำข้อมูลใช้แบบสอบถามและการสัมภาษณ์ความคิดเห็นของผู้ปกครอง ครู – อาจารย์ ครูใหญ่และศึกษานิเทศก์ ในด้านงบประมาณ หลักสูตร บุคลากร สภาพโรงเรียน และปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงาน ผลการวิจัยพบว่า ผู้ปกครองไม่เคยเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาเลย ส่วนครู – อาจารย์ มีบทบาทร่วมในการจัดการศึกษาเพียงเล็กน้อย และในขอบเขตจำกัด ส่วนผู้บริหารมีบทบาทส่วนร่วมมากที่สุด ผู้ปกครองและครูอาจารย์มีความต้องการการมีส่วนร่วมในการรับผิดชอบและร่วมมือในการดำเนินการจัดการศึกษา

และต้องการให้สภาโรงเรียนทำหน้าที่ให้คำปรึกษาหรือดำเนินการดังกล่าวและต้องการให้มีการปรับปรุงแนวการดำเนินงานโดยเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้เสียเข้ามามีบทบาทมากยิ่งขึ้น ตลอดจนต้องมีการกระจายอำนาจในการส่งงบประมาณมายังโรงเรียนโดยตรงตลอดจนปรับปรุงหลักสูตรระดับท้องถิ่น

โกลด์ (Gold. 2000 : 295 –Abstract) ได้ศึกษาเรื่อง การให้ชุมชนในเขตพื้นที่บริการของโรงเรียนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา พบว่า การปฏิรูปการศึกษาโรงเรียนในเขตเมืองครอบคลุมไปถึงความต้องการปรับปรุงความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัว ชุมชนและโรงเรียน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกันและเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครอง ชุมชนและนักการศึกษา ชุมชนที่มีรายได้ต่ำจะมีปัญหาในการจัดการศึกษา และระดับการศึกษาของผู้ปกครองมีผลต่อการทำให้ความร่วมมือในการจัดการศึกษาของโรงเรียน

ดีลานีย์ (Delaney . 2000 : 2349 –Abstract) ได้ศึกษาความร่วมมือของผู้ปกครองและสมาชิกในชุมชนการเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับการจัดหลักสูตรการเรียนการสอนในระดับท้องถิ่นภายใต้ระบบโรงเรียนแห่งรัฐ สาธารณะ โดยเน้นการศึกษาทัศนของของผู้ปกครองเกี่ยวกับการมีบทบาทในฐานะเป็นตัวแทนที่อยู่ในคณะกรรมการโรงเรียนที่เป็นไปตามระบอบประชาธิปไตย ตลอดจนความพึงพอใจ ไม่พอใจ ต่อช่องทางการสื่อสาร ผลการศึกษาพบว่า

1. ความแตกต่างของการมีวิสัยทัศน์เกี่ยวกับบทบาทในการตัดสินใจของผู้ปกครองกับนักการศึกษา มีผลทำให้เกิดความตึงเครียดระหว่างกลุ่มทั้งสองได้
2. ช่องทางการศึกษาระหว่างโรงเรียนกับผู้ปกครองที่เหมาะสมจะต้องเกี่ยวข้องกับเด็กหรือสถานการณ์ที่ไม่ก่อให้เกิดความโต้แย้งระหว่างกันได้
3. เปิดโอกาสให้มีการสื่อสารแบบสองทางอย่างเปิดเผยและต่อเนื่อง จะเพิ่มให้ผู้ปกครองมีสิทธิในการแสดงความคิดเห็นและมีส่วนร่วมมากขึ้น
4. การที่ไม่มีการส่งเสริมให้มีการร่วมมืออย่างใกล้ชิดและเปิดเผยจะนำไปสู่การโต้แย้งและประท้วงมากขึ้น
5. เสียงเรียกร้องจากนักธุรกิจมีอาชีพมีบทบาทมากกว่าเสียงเรียกร้องจากบุคคลกลุ่มอื่นๆในการทำให้ผู้บริหารปรับรูปแบบการบริหารจัดการโรงเรียน

ดีลันซี (Delancy. 2000) ได้ศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมของผู้ปกครองในกระบวนการตัดสินใจในหลักสูตรการเรียนระดับเขต พบว่า การมีส่วนร่วมของผู้ปกครองและชุมชนต่อการกำหนดหลักสูตรการเรียนการสอนในโรงเรียน มีผลต่อวิสัยทัศน์ในการจัดการศึกษา และมีความคิดเห็นแตกต่างกัน การใช้วิธีการที่เหมาะสม จะเกิดประโยชน์ในกระบวนการตัดสินใจและทำให้ไม่เกิดความขัดแย้งในโรงเรียน

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สรุปได้ว่า คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานในโรงเรียน มักมีการปฏิบัติหน้าที่อยู่ระหว่างน้อยถึงปานกลาง บทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานในโรงเรียนในด้านให้คำปรึกษา เสนอแนะ แน่แนว แก่โรงเรียนในด้านการกำหนดแนวทางในการพัฒนา การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ให้สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น การให้ความช่วยเหลือการประสานงาน การขอความ

ร่วมมือจากประชาชนและหน่วยงานอื่นๆ เพื่อเข้าร่วมพัฒนาโรงเรียน การปฏิบัติจริงทุกบทบาทหน้าที่อยู่ในระดับน้อย แสดงให้เห็นว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนและท้องถิ่นกับการศึกษาเป็นความจำเป็นที่จะต้องสร้างให้เกิดขึ้น หากโรงเรียนได้รับความร่วมมือที่ดีในทุกด้านจากคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ย่อมทำให้คุณภาพการศึกษาดีขึ้น บรรลุตามเป้าหมายและวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ในส่วนของประเด็นปัญหาและอุปสรรคในการเข้ามามีส่วนร่วมหากได้รับการแก้ไข หรือทำความเข้าใจตกลงร่วมกันและมีแนวทางในการจัดข้อขัดแย้งก็จะเป็นประโยชน์ต่อสถานศึกษานั้นในโอกาสต่อไป